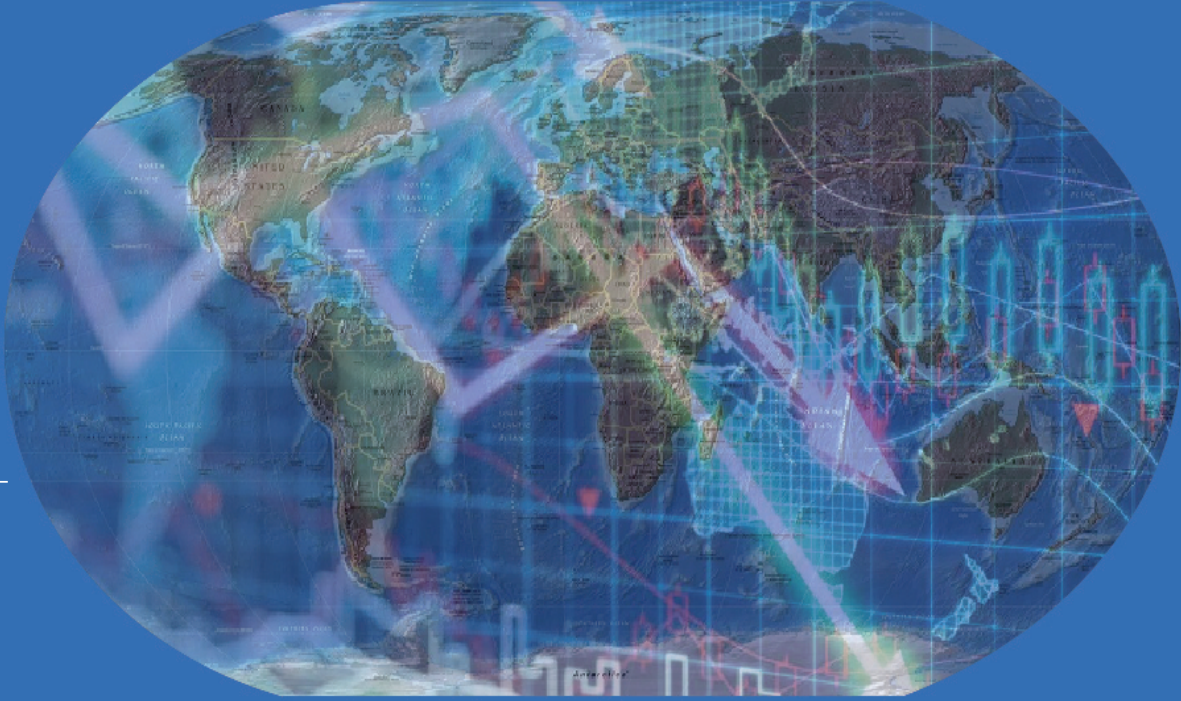

ULUSAL VE ULUSLARARASI BOYUTTA EKONOMİK KALKINMA SORUNLARINA YÖNELİK İNCELEMELER

EDİTÖR: Dr. Öğr. Üyesi Şenol ÖZTÜRK

YAZARLAR

Doç. Dr. Aslıhan NAKİBOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Aynur YILDIRIM
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ARI
Dr. Öğr. Üyesi Emin ÇAKILCI
Dr. Öğr. Üyesi İzzettin ULUSOY
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TEMİZ
Dr. Öğr. Üyesi Mesut YÜCESAN

Dr. Öğr. Üyesi. Nizamettin ERBAŞ
Öğr. Gör. Dr. Dilek CANYURT
Arş. Gör. Dr. Gökhan KONAT
Öğr. Gör. Murat ALTINDAŞ
Ayça BEYOĞLU
Gözde İŞBİLİR ÜLGER
Şeyma BOZKAYA

İKSAD
Publishing House

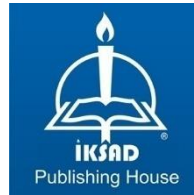
ULUSAL VE ULUSLARARASI BOYUTTA EKONOMİK KALKINMA SORUNLARINA YÖNELİK İNCELEMELER

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Şenol ÖZTÜRK

YAZARLAR

Doç. Dr. Aslıhan NAKİBOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Aynur YILDIRIM
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ARI
Dr. Öğr. Üyesi Emin ÇAKILCI
Dr. Öğr. Üyesi İzzettin ULUSOY
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TEMİZ
Dr. Öğr. Üyesi Mesut YÜCESAN
Dr. Öğr. Üyesi. Nizamettin ERBAŞ
Öğr. Gör. Dr. Dilek CANYURT
Arş. Gör. Dr. Gökhan KONAT
Öğr. Gör. Murat ALTINDAŞ
Ayça BEYOĞLU
Gözde İŞBİLİR ÜLGER
Şeyma BOZKAYA

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of
Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7279-63-5
Cover Design: İbrahim KAYA
December / 2020
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Şenol ÖZTÜRK.....1

BÖLÜM 1

GÜÇ VE REFAH İLİŞKİSİ: İKTİSADİ GELİŞME ULUSLARARASI GÜÇ (AJANLARININ ETKİLERİNDEN) ODAKLARININ BASKILARINDAN BAĞIMSIZ MI?

Dr. Öğr. Üyesi Aynur YILDIRIM 9

BÖLÜM 2

KÜRESEL İLİŞKİLER ve DIŞ POLİTİKA: ULUS DEVLETİN DIŞ POLİTİKADAKİ ROLÜNE İKİ DÜZEYLİ OYUN TEORİSİ KAPSAMINDA BİR BAKIŞ

Ayça BEYOĞLU.....51

BÖLÜM 3

İRAN-RUSYA İLİŞKİLERİNİN KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr. Dilek CANYURT 81

BÖLÜM 4

SAVUNMA HARCAMASI VE ENFLASYON İLİŞKİSİ: TÜRKİYE VE ABD ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ARI 107

BÖLÜM 5

SEÇİLMİŞ NATO ÜLKELERİ İÇİN SAVUNMA HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

*Arş. Gör. Dr. Gökhan KONAT,
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TEMİZ* 129

BÖLÜM 6

AVRUPA BORÇ KRİZİ VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Mesut YÜCESAN 147

BÖLÜM 7

CARİ AÇIĞIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ(1998-2018)

Dr. Öğr. Üyesi İzzettin ULUSOY 179

BÖLÜM 8

TÜRKİYE'DE ŞEKER PANCARI ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER VE ŞEKER PANCARI ÜRETİM-FİYAT İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

*Dr. Öğr. Üyesi. Nizamettin ERBAŞ,
Öğr. Gör. Murat ALTINDAŞ* 205

BÖLÜM 9

ULUSLARARASI GÖÇ VE ETKİLERİ: HİNDİSTAN ÖRNEĞİ

*Dr. Öğr. Üyesi Emin ÇAKILCI,
Gözde İŞBİLİR ÜLGER* 229

BÖLÜM 10

İKTİSADİ DÜŞÜNCE EVRİMİNİN BÜYÜLEYİCİ DISİPLİNİ MILTON FRIEDMAN: TEORİSİ-METODOLOJİSİ- FELSEFESİ

Doç. Dr. Aslıhan NAKİBOĞLU,

Şeyma BOZKAYA 269

ÖNSÖZ

Sanayi devriminden bu yana işletmelerde başlayan çapraşıklaşma, bir bütün olarak sosyo-ekonomik hayatta ve nihayetinde bu alanı inceleyen sosyal bilimlerde tezahür ederek bugün çoğu durumda disiplinler arası çalışmayı gerekli kılmaktadır.

Elinizdeki bu kitap da bu durumu yansıtan bir çalışmanın örneğidir. Yaşadığımız dünyada sorunlarımız ulusal ve uluslararası dinamiklerle karşılıklı etkileşim halinde olduğu gibi farklı disiplinlerce paylaşılan ortak alanlara da sahiptir.

Bu çalışmada özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik refahı etkileyen unsurların bazılarına yönelik incelemelere yer verilmiştir. Kapsam ve disiplin açısından ilgisiz görünmekle birlikte birçoğu doğrudan birçoğu da dolaylı biçimde veya bütünün parçalarından birini oluşturacak şekilde anlamlı bir örgü oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda ilk bölümde giriş olması bakımından uluslararası güç dengesinin ulusal ekonomilerin refah çıktılarına etkisinin incelenmesine yer verilmiştir. Bu bölümde özellikle gelişmekte olan ülkelerin, iyi işleyen iktisadi kurum ve kurallara sahip olmalarının ekonomik refah artışı için yeterli olmadığı, ekonomik refahın uluslararası güç odaklarının yönlendirmeleriyle inşa edildiği, iktisadi bir perspektiften ve Türkiye ile ilgili güncel örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Dünyanın jandarması rolünü üstlenen ABD hem kendi adına hem de diğer gelişmiş ülkelerin ekonomik refahı adına sahip olduğu askeri,

ekonomik ve politik güçleri doğrudan kullanmakta ve uluslararası ekonominin koşullarını belirleyebilmektedir.

Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası kuruluşların da söz konusu gelişmiş ülkelerin küresel çıkarları ile paralel politikaların ajanı rolünü üstlenmelerinin yanı sıra sermaye dolaşımının serbestleşmesi ve teknoloji alanındaki gelişmelerin de etkisiyle birçok devletten daha büyük ekonomik güce sahip olan ÇUŞ'ler, gerektiğinde gelişmiş merkez ülkeler adına piyasa aktörü olarak işlev görebilmektedir.

Yine Çok Taraflı Yatırım Anlaşması, Transatlantik Serbest Ticaret Anlaşması gibi Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşmaları ile gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkeler için dezavantaj koşullarını de facto olarak yürürlüğe koyabilmektedirler

Birinci bölümün devamı olacak şekilde ikinci bölümde küresel ilişkiler ve ulus devletin dış politikasını etkileyen süreçler ele alınmıştır. Buna göre küresel sistemde güç ve refah arasında gücün belirleyiciliği söz konusu olduğu bir kontekste, uluslararası ilişkiler literatüründe iki seviyeli oyun teorisi olarak bilinen yaklaşıma göre, güç mücadelesi sürecinde uluslararası yapıların yanı sıra ülkelerin ulusal seviyedeki konfigürasyonlarını da pazarlık gücünü belirleyen bir faktör olarak kabul edilmektedir.

Çalışmada bu açıdan incelenen 11 Eylül Sonrası ABD'nin Afganistan'ı işgali sürecinde BM ve NATO'nun kullanılması sonucunda Pakistan ve diğer ülkelerin buna rıza gösterirken ve Irak'ı işgalinde ise Türkiye'de iç aktörler arasında operasyon için uzlaşma gerçekleşmediği için müzakere süreci olumsuz sonuçlanmıştır.

Bununla birlikte ABD gereken desteği alamadığı için uzun bir süre bu durumu iki ülkenin ilişkilerinde gündemde tutmuştur. Çalışma uluslararası sistemde etkin bir güç kullanımı için ulusal ve uluslararası dinamiklerin uyumlaştırılması noktasında güç ve refah ilişkisini tamamlamaktadır.

Yine küresel sistemdeki ilişkilerin ekonomik sonuçlar doğurmasına yönelik bir çalışma olarak üçüncü bölüm seriyi tamamlamaktadır. Çalışmada Rusya ve İran arasındaki son dönemde yaşanan iş birliği uluslararası ilişkiler literatüründeki karşılıklı bağımlılık yaklaşımı kapsamında ele alınmıştır. Bu yaklaşıma göre sahip oldukları güç, zayıflık ve karşılıklı çıkar koşullarında ülkeler birbirlerini ekonomik, politik ve sosyal yönlerden etkilemekte ve karşılıklı bağımlılığın konusu devletler arasındaki ilişkilerin yanı sıra ulus ötesi örgütler, çok uluslu şirketler ve alt kültürlerle ilişkiler, kültürel amaçlı ilişkiler, eğitim amaçlı ilişkiler, finansal ilişkiler hatta turistik ve spor amaçlı aktiviteleri de bu kapsamaktadır.

Tarih boyunca güç mücadelesi içinde olan Rusya ve İran arasındaki ilişkiler Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla yumuşamaya başlamış, Suriye iç savaşı ile birlikte ise karşılıklı bağımlılık ortamında stratejik ortaklık türü bir evreye dönüşmüştür. Rusya'nın jeopolitik amaçları ile İran'ın ekonomik ihtiyaçlarının doğurduğu bu bağımlılık ilişkisi kapsamında askeri ve ekonomik boyutlarda kapsamlı bir ilişki sonucunda iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2018 yılına göre 2019 yılında %24 artış göstermiş, İran askeri, teknolojik ve ticari nitelikli antlaşmalarla kazanımlar elde ederken, Rusya Suriye'de elde ettiği kazanımları Kuzey Afrika'ya uzatarak ABD karşısında etkin bir rol

almaya çalışmıştır. Bu ilişki ağının sonuçlarını Türkiye’de hissetmektedir. Dolayısı ile Türkiye’nin siyasi ve ekonomik konumunu etkileme kapasitesi yönüyle yakın coğrafyamızdaki bu tür gelişmelerin uluslararası güç ve refah konsepti bağlamında sistematik biçimde takip edilmesi önem arz etmektedir.

Dördüncü ve beşinci bölümleri ise dünya sisteminde temel bir güç türü olarak askeri güç sağlamak amacıyla yapılması zaruri görülen savunma harcamalarının ekonomik sonuçlarına yönelik incelemeler oluşturmaktadır.

Bu perspektifte dördüncü bölümde, kamu ekonomisi literatüründe yolsuzluk potansiyeli ve sermaye birikimi sağlama kapasitesi yüksek olan bir kamu harcama alanı olan savunma harcamaları, kamu harcamalarının seviyesini ve bileşimi üzerinden enflasyon, gelir dağılımı, yoksulluk, büyüme oranı gibi makro ekonomik göstergeleri etkileyen bir değişken olarak kabul edilmiş ve incelenmiştir.

Çalışma enflasyon üzerinde etkili olan bir faktör varsayımından hareket ederek Türkiye ve gelişmiş ülkelerden ABD için 1960-2019 döneminde savunma harcamaları ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiş ve literatürdeki bazı çalışmalarla benzer biçimde hem Türkiye’de hem de ABD’de savunma harcaması ve enflasyon arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine dair bulguya ulaşamamıştır. Türkiye özelinde enflasyonun daha çok maliyet enflasyonu şeklinde ve döviz fiyatları üzerinden yurtdışı girdiler tarafından belirlenmesi bu sonuca yol açmış olabilir. Dolayısı ile enflasyonun belirleyicileri üzerine yapılması gereken başka çalışmalara olan ihtiyacı da ortaya koymaktadır.

Beşinci bölümde ise ekonomik refah için küresel sistem içerisinde kullanılan askeri gücün belirleyicilerinden olan savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye'nin de içinde bulunduğu 13 NATO ülkesinin 1971-2018 dönemi arasındaki yıllık savunma harcamaları ve kişi başına düşen milli gelir verileri arasındaki ilişki analiz edilerek ortaya konmaya çalışılmıştır.

Panel nedensellik testi ile yapılan ekonometrik analiz sonuçları genelde literatürdeki bazı çalışmalarla uyumlu olacak şekilde, NATO ülkeleri ve özelde Türkiye açısından analiz döneminde savunma alanında gerçekleşen yatırım ve harcamaların diğer sektörler üzerinde yeterli düzeyde pozitif etki oluşturamadığı sonucuna varılmaktadır. Bu durum savunma harcamalarının niteliği, savunma sektörlerinin ekonomideki diğer sektörlerle olan ilişkisi, savunma sanayinin ihracat kapasitesi gibi unsurlarla ilişki olabilecek bir husus olup, Türkiye özelinde son yıllarda yapılan savunma sanayii yatırımlarının yakın gelecekte göstereceği etki yönünden yeni bir çalışmayı gerekli kılacağı görülmektedir.

Altıncı bölümü oluşturan ve Avrupa borç krizinin etkilerini devam ettirdiği ülkelerin makroekonomik durumları ve krize yönelik geliştirilen çözümlerin tanıtıldığı çalışmada, krizin tam olarak çözülemediği ve Türkiye için bir pazar ve yabancı yatırım kaynağı olan Avrupa ülkelerindeki bu olumsuz durumun Türkiye'nin ekonomik sorunlarını çözülmesini zorlaştırıcı etkisine dikkat çekilmiştir.

Yedinci bölümün konusunu ise yapısal sorun alanı olan cari açık problemi oluşturmaktadır. Çalışmada 2000 sonrasında Türkiye'de bazı

yıllar hariç kritik eşik olarak kabul edilen %4-5 lik oranın çok üstünde seyreden ve 2010 yılından sonra ise kronik hale gelen yüksek Cari açık/GSYİH oranının ekonomik büyümeye etkisi incelenmiştir. 1998-Q1;2018-Q3 dönemine ait verilerle yapılan analizde cari açık ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu ortaya konmuştur.

Sekizinci bölüm yine ulusal bir mesele olarak tarım ve sanayinin kesişme noktası olan şeker pancarı üretimi ile ilgilidir. Çalışmada doğrudan ve dolaylı biçimde besin üretimi, hayvancılık, kimya sanayi için girdi sağlama, ekonomide katma değer ve istihdam yaratma kapasitesi gibi nedenlerle ülke ekonomisi ve sosyal refah için stratejik önemde bir sanayi bitkisi olan şeker pancarı üretim miktarı üzerinde şeker pancarı alım fiyatlarının belirleyiciliği incelenmiştir.

Hammadde bağımlılığını azaltması, tarım, hayvancılık ve kimya sektörlerinde katma değer yaratma potansiyelinin yanısıra, geliri tabana yayma ve yüksek istihdam yaratma potansiyeline sahip olması şeker pancarına yönelik tarımsal politikaların sosyal refah boyutunu öne çıkarmaktadır.

Çalışmanın sonuçları satın alma fiyatları ile üretim miktarı arasında pozitif ilişkili olduğunu ve şeker pancarı fiyatının artmasının, üretimi arttırmakta olduğu ortaya konmuştur. Bu nedenle politika belirleyicilerin gıda güvenliği başta olmak üzere yukarıda bahsedilen hususları göz önünde bulundurarak şeker pancarının iç had hadlerini ve maliyet yapısını sürekli izleyerek, şeker pancarı üretimini optimum seviyede tutacak bir fiyat politikası geliştirmesinin önemi anlaşılmaktadır. Bu şekilde ayrıca şeker pancarı ile ilgili özelleştirme

ve kamuoyunu meşgul eden diğer konularda asimetrik bilgi sorunu da oluşmamış olacaktır.

Dokuzuncu bölüm ülkemizi de ilgilendiren yurt dışında yaşayan ülke vatandaşlarının ülke ekonomilerine olan katkısını göçmen havaleleri üzerinden değerlendirmektedir. Sanayileşme ve küreselleşme ile birlikte ülkeler arasında oluşan sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları sonucu gelişen ve nitel ve nicel olarak dönüşen göç olgusu göç alan ve veren ülkeler için farklı avantajlarla birlikte sorunlara da yol açmaktadır. Bugün ülkemiz de dahil olmak üzere göç alan ve veren durumunda olmayana ülke yok gibidir.

Göçmenler hangi sebeple göç ederlerse etsinler sonuçta göçmen nüfusun ağırlıklı kesimi aynı zamanda emek piyasasına girerek hem gidilen ülkeye hem de çıkılan ülkeye ekonomik anlamda etki etmektedirler. Göç veren yoksul ülkeler için göçmenlerin yaptıkları para havalelerinin ekonomik büyüme için önemi ise büyüktür.

Çalışmada en çok göçmen havalesi alan ülke olan Hindistan'ın 1980-2018 dönemi verileri ile göçmen havaleleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilerek, iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve büyümenin göçmen havalelerinde yaşana şoka pozitif şekilde tepki verdiği ortaya konmuştur.

6,5 milyon vatandaşımızın yurt dışında yaşadığı ve tasarruf açıkları nedeniyle yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın dövizlerinin ülkeye kazandırılmasının kriz dönemlerinde sürekli gündeme gelmesi konunun Türkiye açısından da geçerliliğini göstermektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin artık göçmen havalesi aşamasından tersine beyin göçü ile göçmenlerin ülkemizin ekonomik kalkınmasına beşeri

sermaye boyutunda katkıda bulunması aşamasına geçmesinin gerekliliği de ortadadır.

Son bölüm ise iktisat ve sosyal bilimler alanında 20. yüzyılın öncü ve tartışmalı düşünürlerinden Milton Friedman'a ayrılmıştır. İktisat teorisinde parasalcı düşünceyi geliştirerek Keynesyen düşüncenin güncel iktisat politikasındaki tekeline kıran Milton Friedman'ın bir bilim adamı olarak gelişim sürecini ve iktisat teorisine yaptığı katkıları açıklayan çalışma, neoliberalizm etiketi ile sadece basmakalıp ifadelerle bilinen bu düşünürün ve ona ait teoriler üzerinden yaşanan ekonomik sorunların daha gerçekçi biçimde anlaşılması açısından önemlidir. Ayrıca iktisat ve sosyal bilimler alanındaki genç akademisyen adayları için de yol gösterici niteliktedir.

Çalışma bir bütün olarak sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlarımızın ulusal ve uluslararası boyutta birbiri ile ilişki içinde karmaşık yapı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Son bölüm ise yaşadığımız sorunların klişe ifadeler yerine neden sonuç ilişkisi içerisinde bilimsel bir yöntemle ele alınması gerektiğine dair genel ve zihinsel bir hatırlatma olarak görülebilir.

Kitabın zengin ve birbirini tamamlayan içeriği ile sosyal bilimler alanına katkı yapması dileklerimle.

Dr. Öğr. Üyesi Şenol ÖZTÜRK

04.12.2020

Kırklareli

BÖLÜM 1

GÜÇ VE REFAH İLİŞKİSİ: İKTİSADİ GELİŞME ULUSLARARASI GÜÇ (AJANLARININ ETKİLERİNDEN) ODAKLARININ BASKILARINDAN BAĞIMSIZ MI?

Dr. Öğr. Üyesi Aynur YILDIRIM¹

---

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fethiye İşletme Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, Muğla, Türkiye, aynury@mu.edu.tr Orcid no: 0000-0003-4292-6875

GİRİŞ

Dünyanın genelini etkileyecek kararları alabilme gücüne sahip olan gelişmiş ülkeler, ekonomik refahın inşa edilmesi sürecinde, uluslararası alanda sahip oldukları idari, siyasi, teknolojik ve askeri hâkimiyetlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmektedirler. İktisadi faaliyetin çerçevesini belirleyen oyunun kurallarını yeniden yazabilme yeteneğini ifade eden bu güç kullanımı, gelişmekte olan ülkelerin refah düzeylerini olumsuz yönde etkileyerek, onları yoksullaştıran politikaları inşa etmektedir. Gelişmiş ülkelere ilaveten, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası kuruluşların da söz konusu gelişmiş ülkelerin küresel çıkarları ile paralel politikalar üretebildiği görülmektedir. Buna bağlı olarak sözü edilen uluslararası kuruluşların izledikleri politikalar bağlamında yoksulluk üretimine katkıda buldukları belirtilebilir. Bu nedenle, güç yoğunlaşması, iktisadi atmosferin refah artışı sağlama konusunda sahip olduğu yeteneği ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla iktisadi atmosfer, ekonomik refah artışı için tek başına yetersiz kalmaktadır. Bu süreçte gelişmekte olan ülkeler büyüme süreçlerinde, içinde buldukları ekonomik koşulların yanı sıra uluslararası güç odakları ile yürüttükleri diyalog ve işbirliklerini de dikkate almak zorunda kalmaktadırlar. Nitekim, güç odaklarının hedefinde olmak refah artışını engelleyen en önemli handikap olmaktadır.

Bu bölümde, uluslararası güç odaklarının uluslararası kuruluşların ve ülkelerin iktisat politikalarının belirlenmesinde, refah transferleri üzerinde etkide bulunarak ait oldukları toplumların refahlarına nasıl katkıda bulduklarını, nasıl yoksulluk üretebildiklerini ortaya koyarak güç ve refah arasındaki bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Ardından refah transferine neden olan kanallar incelenmiş ve söz konusu bu kanalların gelişmekte olan ülkelerin refah düzeyi üzerinde yarattığı olumsuz etkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. GÜÇ VE REFAH İLİŞKİSİ

Güç; kendi yararına sonuçlar ortaya çıkarabilmek için diğer aktörlerin davranışlarını yönlendirebilme, belirleyebilme yeteneği şeklinde çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası alanda güce sahip olan çeşitli aktörler bulunmaktadır ve her bir aktör kendi yararına olacak sonuca ulaşabilmek amacıyla diğer aktörlerin davranışlarını etkileyerek, söz konusu bu davranışları istediği yönde şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Gücün teknolojik, idari, politik, askeri ve ekonomik boyutları bulunmaktadır. Güce sahip ülkeler kendi refahları ve egemenlik alanlarını büyütülebilmek için bu kaynaklarını yoğun ölçüde kullanmaktadırlar.

Kendi amacına ulaşabilmek için diğer aktörlerin davranışlarını kontrol edebilmek ve istediği doğrultuda değiştirebilmek için ilgili aktörün sahip olduğu gücün kaynağı önem kazanmaktadır. Devletlerin askeri, ekonomik ve teknolojik yeteneklerini ifade eden gücün (Gilpin, 1981: 13) kullanımı açısından çeşitli sınıflandırmaların yapıldığı görülmektedir (Nye, 2003: 430-441; Nye, 2002; Nye, 2004). Sert güç,

yumuşak güç ve akıllı güç şeklinde yapılan sınıflandırmaya Tablo 1’de yer verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: Güç Çeşitleri

GÜÇ ÇEŞİTLERİ		UYGULAMA
Sert Güç		Askeri müdahale, baskıcı diplomasi ekonomik yaptırımlar geçerlidir.
Askeri Güç	Ekonomik Güç	
Yumuşak Güç		Zorlama ve baskı yoktur. Hayranlık uyandırma, cazibe ve benzemeye çalışmak ön plandadır.
Akıllı Güç		Sert ve yumuşak gücün kullanılmasını içermektedir. Hem güçlü bir ordu hem de iki veya çok taraflı diplomasiyi gerektirmektedir.

Kaynak: Nye, J. S. (2013). Hard, Soft, and Smart Power. A.F. Cooper, J. Heine, ve R. Thakur (Ed.). *In The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* içinde, 430-441’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sert güç, askeri ve ekonomik güç şeklinde karşımıza çıkabilmekte ve zorlama, caydırma gibi davranışları içermektedir. Sert gücün üstünlüğüne inananlara göre, sert güç uluslararası ilişkilerde belirleyicidir ve diğer güç türlerinin sert güç kadar etkisi bulunmamaktadır (Pallaver, 2011: 85). Yumuşak güçte zorlama ve baskıya yer verilmemekte, diğer aktörlerin davranışlarını kendi istediği yönde değiştirebilmek için dış yardımlar, hibeler, çeşitli alanlarda gösterilen tavizler gibi yöntemlerle, hayranlık uyandırma,

cazibe ve benzemeye çalışma gibi araçlar kullanılmaktadır. Akıllı güç ise güçlü bir ordunun varlığı ile iki veya çok taraflı diplomasi ile geçerli olmaktadır.

Sahip olunan güç kaynaklarının yüzyıllar boyunca yaşanan teknolojik gelişmeler, finansal istikrar, ticaret anlaşmazlıkları, iklim değişikliği ve pandemi gibi önemli konularda sıklıkla değiştiği görülmüştür (Nye, 2013: 431). Örneğin, 18. yüzyıl Avrupa'sında tarım ekonomilerinde nüfus önemli bir güç kaynağı durumda iken 19. yüzyılda sanayinin önemi artmış, 20. yüzyılın ortalarında ise sınaî üstünlükler, ideolojik yaklaşımlar ve nükleer silahlara sahip olmak gibi faktörler güç konumunu belirlemiştir (Nogayeva, 2011: 43). Çin'in Wuhan kentinde başlayarak tüm dünyaya yayılan COVID-19 pandemisi ülkelere 'yumuşak güç' politikalarını uygulama konusunda çok önemli bir fırsat sunmuştur.

Siyasi, idari, teknolojik, askeri veya ekonomik olarak çeşitli boyutları olan güç, kendisine sahip olanlar tarafından ulusal ve uluslararası alanda gerek kaynakların etkin dağılımı gerekse refah alanlarının korunması veya yenilerinin oluşturulması için kullanılmaktadır. Bu durum, ulusların veya müteşebbislerin ekonomik değer yaratma, büyüme ya da refah artışı konusunda pür ekonomik kuralların, kurumların, olayların ve tercihlerin şekillendiği bir atmosferde, fair trade alanında faaliyette bulunamadıkları anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile uluslararası ticaret, sermaye hareketleri ve uluslararası ekonomik işbirlikleri, pür iktisadi kuralların işleyişi çerçevesinde yapılamamaktadır. Güç yoğunlaşmasının devreye girmesiyle birlikte

iktisadi atmosferin teşvik oluşturma veya oyunun kurallarını belirleme yeteneği ortadan kalkmaktadır.

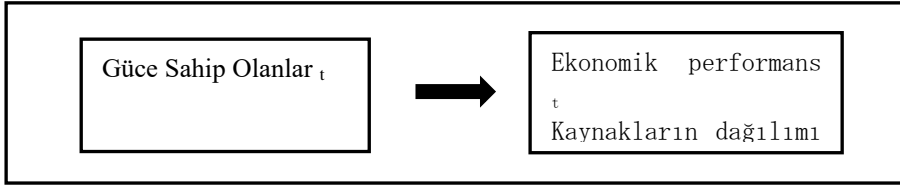
Siyasi, idari, teknolojik ve askeri güç ekonomik sonuçları şekillendirirken, ekonomik güç de siyasi eylemleri ve diğer güç kaynaklarını etkilemektedir. Güç ve refah karşılıklı etkileşim içindedir, çünkü gücün kullanımı ekonomiyi belirlerken, ekonomi de devletlerin kabiliyet ve emellerini etkilemek yoluyla siyaset ve güç kaynakları üzerinde etkili olmaktadır. Ekonomi ve ticaret çoğunlukla, birbirleriyle rekabet halinde olan güç unsurları arasındaki askeri ya da siyasi dengenin bir sonucu olarak ifade edilebilir. İktisatçılar genellikle barış içinde gönüllü mübadelenin avantajları üzerinde dursalar da, tarihsel süreç içinde uluslararası ticaret, askeri hareketlerin sebepleri ya da sonuçlarından etkilenmiştir. Gücün kullanımı kıt kaynakların dağıtımını kapsamaktadır. Dolayısıyla güç, hem kendini kullananlar ve kendisine karşı kullanılacak olanlar için hem de üçüncü taraflar için pozitif veya negatif sonuçlar doğurmaktadır (Findlay ve O'Rourke, 2009: 14-15).

Ekonomide kaynakların etkin kullanımı, verimliliği ve rekabet gücünü arttırmak için önemlidir. Etkinliğin sağlanması için de, yine kurallarla sağlanacak bir düzene ihtiyaç vardır. Siyasi alanda da, devletin güç ve yetkilerinin kapsamını ve bunları ne şekilde kullanacağını, bireylerin siyasal alandaki hak ve özgürlüklerini ele alan kurallara ihtiyaç duyulmaktadır.

Şekil 1’de de görüldüğü gibi güce sahip olanlar, sadece belli bir döneme ait ekonomik performansı etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda gelecek dönemlere ait kaynakların dağılımı da dahil olmak üzere bir takım ekonomik sonuçlar doğurmaktadırlar (fiziki sermaye ve insan sermayesi, servet dağılımı gibi). Bu durum şu şekilde özetlenebilir;

t : şimdiki dönem

$t+1$: gelecek dönem

Şekil 1: Gücün Kullanımı ve Kaynak Dağılımı İlişkisi

Uluslararası iktisat teorisine göre, küçük bir ülkenin büyümesi, uluslararası ticaret hadlerini değiştirecek bir etkiye sahip olmadığından, büyümeye başlayan küçük ülke, dışa açılmanın en büyük avantajına sahip olmaktadır (önemsiz olmanın önemi / küçük ülke avantajı). Buradan hareketle ülke, belirli bir ekonomik büyüklüğe ulaşıncaya kadar uluslararası toplum için bir rakip veya tehdit olarak görülmemektedir. Ancak, ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi belirli bir seviyeye ulaşır, ekonomik hinterlandının yanı sıra coğrafyasının sağladığı avantajlar çerçevesinde siyasi bir hinterlanda da sahip olursa kendi çıkarına olan birtakım yaptırımları kolaylıkla hayata geçirmeyi başarabilir. Bu durumda ülke, uluslararası alanda artık göz ardı edilemeyecek bir boyuta ulaşmıştır ve böylece hem

ekonomik hem de siyasi bir rakip olarak görülmeye başlanmıştır. Uluslararası ekonomik rekabetin yanısıra siyasi ve askeri unsurlardan kaynaklanan zorluklarla karşı karşıya kalır. Bu durumda ülke kaynaklarının daha çoğunun, silahlanma, uluslararası lobi faaliyetleri gibi ekonomik alanın dışına harcanması zorunluluğu doğmuştur. Bu durumun çektiği uluslararası tepkiye bağlı olarak söz konusu ülke birtakım ambargolar, uluslararası yatırımların ülkeden yavaş yavaş çekilmesi, uluslararası ekonomik manipülasyonlar vb. doğrudan ve dolaylı yaptırımlara maruz kalabilir.

Özetle, uluslararası alanda teknolojik, idari, ekonomik, siyasi ve askeri güç açısından önde gelen uluslar ve/veya uluslararası kuruluşlar, sahip oldukları gücü ait oldukları toplumların ekonomik refahlarını arttırmak için kullanmaktadırlar. Buna bağlı olarak, gelişmekte olan ülkeler büyüme süreçlerinde, içinde buldukları ekonomik koşulların yanı sıra uluslararası güç odakları ile yürüttükleri diyalog ve iş birliklerini de dikkate almak zorunda kalmaktadırlar. Buna göre, refah ve büyümenin artık sadece iktisadi kurum ve kuralların tam ve mükemmel işleyişi ve yönetimiyle değil, uluslararası güç odaklarının yönlendirmeleriyle inşa edilen bir süreç olduğu ifade edilebilir.

2. REFAH TRANSFERİ KANALLARI VE YOKSULLUK ÜRETİMİ

2.1. Güç Odağı Olarak ABD'nin İzlediği Ekonomi Politikalarının Refah Etkisi

Güç odaklarının hedefinde olmak, refah artışını engelleyen en önemli handikap olarak görülebilmektedir. Nitekim, ABD'nin sahip olduğu ekonomik ve siyasi gücü bir baskı aracı olarak kullanarak dünyanın diğer ekonomileri ile ticari ve ekonomik ilişkilerini yeniden düzenlemesi ve bu yeni düzenlemelerin söz konusu ekonomilerin refah düzeyi üzerindeki olumsuz etkileri, bu handikapı doğrulamaktadır.

İktisat teorisi, serbest uluslararası ticaret uygulamalarının dünya refahını arttıracığını öne sürmektedir. Ekonomik birer güç haline gelmiş olan gelişmiş ülkelerin çoğu da serbest ticareti savunmakla birlikte, kendi milli çıkarları söz konusu olduğu zaman yoğun korumacı politikalara başvurabilmektedirler. Korumacı ekonomi politikaları, ithalattan alınan gümrük tarifeleri, kotalar ve diğer ticareti engelleyici düzenlemeler gibi bir takım yöntemlerden oluşmaktadır ve ülkeler arasındaki ticareti kısıtlamakta veya düzenlemektedir. ABD'nin ekonomi politikaları konusundaki yaklaşımı da bu durumu yansıtmaktadır. Nitekim Amerikan yönetimine göre, bazı Amerikan şirketlerinin maliyet avantajı nedeniyle üretimini yabancı ülkelere yönlendirmesi ve buna ilaveten serbest ticaret sonucunda gerçekleştirilen ucuz ithalat, üretim düzeyinde düşüşe yol açarak, işsizliğe neden olmaktadır. Bu nedenle ABD tarafından, yaşanan bu

sorunlara korumacı ekonomi politikaları ile çözüm getireceği düşünülmektedir. Buna bağlı olarak ABD, ithalatı kısıtlayan politikaların yanısıra yurt dışına yapılacak yatırımların kısıtlanması yönündeki ekonomi politikaları ile hareket etmeye başlamıştır (Demir, Özmutf ve Ergani, 2017: 128; Delice, 2017).

Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, ABD Başkanı Donald Trump'ın Kasım 2016'daki seçimi kazanmasının ardından, yurt dışında yatırım yapan Amerikan şirketlerine yüksek gümrük tarifelerinin uygulanacağı yönündeki tehditleri nedeniyle, Ocak 2017'de, bir Amerikan firması olan Ford'un **Meksika**'daki 1.6 milyar dolarlık yatırımından vazgeçilmiş, yatırımlar ülke içine çekilmiştir ("Meksika: Sun Luis Fabrikasından", 2017).

Ayrıca **Çin**'in yükselişini tehdit olarak algılayan ve bu yükselişi engellenmeye çalışan ABD, ekonomik gücünü bir baskı aracı olarak kullanarak, kendi ulusal çıkarlarını korumak amacıyla **Çin**'den ithal edilen ürünlere yönelik bir dizi ekonomik tehdit, ambargo ve ek vergi artırımını sürecini izleyerek, Çin ile arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri yeniden düzenlemiştir.

Ulusal gücü kapsayıcı biçimde yorumlayan Çin, gücü; ekonomik, diplomatik, askerî ve teknolojik boyutlarıyla değerlendirmektedir (Angang ve Honghua, 2002: 2). Çin'in sahip olduğu siyasi gücü korumak ve iç istikrarı açısından ekonomik büyümenin sürdürülmesi hedefleri bulunmaktadır. Bunun için de sanayisinin ihtiyaç duyduğu enerji ithalatını gerçekleştirebilmek ve ürettiği mallar için pazar bulmak zorundadır (Akçadağ Alagöz, 2019: 95-106). Ancak, Trump'a

göre, sermayenin Çin'e kaçması üretimi ve istihdamı azaltarak, Amerikan ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle Amerikan firmalarının ülkeye geri dönmesiyle, iç piyasadaki üretimin artışının sağlanacağı, işsizliğin düşeceği ve cari açığın azalacağı düşünülmektedir. Buna bağlı olarak da ABD, Çin ürünlerine koyduğu gümrük vergisi sonucu 2018'in ilk çeyreğinde Çin'e karşı verilen 91,1 milyar dolarlık dış ticaret açığını, 2019 yılının aynı döneminde 79,9 milyar dolara düşürmüştür (Aslan, 2019). ABD'nin izlediği korumacı iktisat politikalarına bağlı olarak ekonomik ve ticari ilişkileri sekteye uğrayan Çin'in ekonomik gelişimi ve refahı olumsuz etkilenmektedir.

Benzer bir şekilde, ABD'nin parasını, politik ve ekonomik gücünü, ideolojik ve politik olarak farklı kulvarlarda bulunduğu ekonomilere karşı baskı aracı olarak kullanması örnekleri arasında Venezuela ve Rusya yaptırımları gösterilebilir. ABD'nin Latin Amerika ülkelerinin çoğunluğunda özellikle petrol olmak üzere demiryolları gibi önemli birtakım sektörlerde yatırımları bulunmaktadır. Ekonomik çıkarları tehlikeye girdiğinde ABD, askeri müdahale dahil birçok argümanla Latin Amerika'ya müdahale etmektedir (Jones, 2008). Bir Latin Amerika ülkesi olan ve son yıllarda ekonomik sıkıntılarla gündeme gelen *Venezuela*, petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır ve en büyük ticaret ortağı ABD'dir. Venezuela, stratejik konumu ve sahip olduğu kaynaklar nedeniyle, ABD'nin Latin Amerika'daki mevcut çıkarlarını koruması açısından önemli bir yere sahiptir. 2013'te iktidara gelen Devlet Başkanı Maduro, ABD tarafından, muhalefeti anti demokratik yollarla baskı altında tutmakla suçlanmıştır. 2018'de yapılan

seçimleri yeniden Devlet Başkanı Maduro'nun kazanmasına rağmen seçimler, Washington yönetimi ve birçok Avrupa Birliği (AB) ülkesi tarafından tanınmamıştır. Muhalif lider Juan Guaido, ABD tarafından ülkenin geçici devlet başkanı olarak kabul edilmiş ve Venezuela için bir takım yaptırımlar devreye sokulmuştur. ABD, siyasal gücün sağlanmasında olmazsa olmaz bir faktör olan ekonomik refah düzeyini (Akçadağ Alagöz, 2019: 88) hedef alarak, Maduro'nun en önemli gelir kaynağı olan, Venezuela'nın devlet petrol şirketi Petroleos de Venezuela (PDVSA)'ya yatırım uygulamaya başlamış ve Venezuela'dan satın aldığı petrolün miktarı hızla azaltılmıştır. PDVSA'nın ABD'deki hesapları dondurulmuş, şirketin ABD'de ortak olduğu Citgo Petroleum şirketindeki hisselerinin kontrol hakkı da elinden alınmıştır.

Diğer taraftan Rusya, krizin 2013 yılındaki başlangıcından itibaren Maduro iktidarını desteklemektedir. Buna bağlı olarak Rusya, Mart 2019'da Venezuela'ya küçük çaplı da olsa bir birlik göndererek Maduro yönetimine olan desteğini göstermiştir. ABD ile Rusya karşılıklı olarak birbirlerini Venezuela'nın iç işlerine karışmama konusunda uyarılarda bulunmaktadırlar (Aydoğan, 2019: 54-55).

ABD hükümetinin **Rusya**'ya da uyguladığı bir takım yaptırımlar bulunmaktadır. Eski Rus ajanının İngiltere'de zehirlenmesinin sorumlusu olarak gördüğü Rusya'ya, 2019 yılında, “Kimyasal ve Biyolojik Silah Kontrolü Hakkındaki Kanun” kapsamında, Rusya'nın teminat sağlayamamasını gerekçe göstererek, yatırım uygulamaya karar vermiştir. İlgili yaptırımlar kapsamında, uluslararası finans

kuruluşlarının Rusya'ya kredi, finansal ya da teknik destek vermemesi yer almaktadır. Ayrıca yaptırımlar, ABD bankalarının, Rusya hükümetine gıda ya da diğer tarımsal ürünlerin satın alınması dışında kredi vermemesini de içermektedir (“ABD’den Rusya’ya Yeni Skripal”, 2019).

Diğer taraftan **Türkiye**’nin de içinde bulunduğu ülkelerin egemenlik haklarını bağımsız olarak kullanma tercihlerinin karşısında ekonomik yaptırımlar uygulanmasına ilişkin yasal düzenlemelerin ABD Kongresi tarafından yapılması da dikkate alınabilir. Türkiye'nin Rusya'dan satın aldığı S-400 hava savunma sistemleriyle ilgili olarak ABD'nin, bu sistemlerin satın alınması durumunda Ankara'ya yönelik yaptırımların devreye sokulacağı yönündeki tehditleri, bu duruma örnek gösterilebilir. Türkiye'nin Rusya ile yaptığı S-400 anlaşmasının, ABD Kongresi'nin Ağustos 2017'de çıkardığı ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası (CAATSA) kapsamına girdiği ifade edilmiştir. CAATSA'nın 231'inci maddesinin Türkiye tarafından ihlal edildiği ve yaptırımların gündeme gelmesi gerektiği belirtilmiştir. İlgili madde, Rusya'nın istihbarat veya savunma sektörleri ile alışveriş yapan kişi veya kurumlara yönelik yaptırım uygulanmasını öngörmektedir (Günaydın, 2019).

Bir diğer örnek, Türkiye'nin Doğu Akdeniz doğalgaz alanında yaşadığı zorluklardır. Uluslararası ticaretin kavşak noktalarından biri olmasının yanısıra doğalgaz ve petrol rezervleri nedeniyle kıyıdaş bölge ülkelerinin yanısıra ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Suudi Arabistan, BAE ve İran gibi ülkelerin de yoğun bir

şekilde Doğu Akdeniz ile ilgilendiği görülmektedir. Enerji kaynaklarından pay almaya çalışan ülkeler arasındaki Doğu Akdeniz rekabetinde, uluslararası hukuktan ziyade güç politikasının öne çıktığı görülmektedir (İnat, 2019). Doğu Akdeniz’de doğal gaz ve petrol arama çalışmalarını İsrail, Mısır ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ilk başlatan ülkelerdir. Günümüzde de, İsrail ve Mısır kendine yetecek miktarı çıkardığı gibi ihracat yapacak noktaya da gelmiştir. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ise uluslararası hukuka aykırı sürdürdüğü çalışmalarını ABD, İtalya, İsrail, Rusya, Fransa ve Güney Kore Menşeli şirketler ile yaptığı anlaşmalarla elde etmeye çalışmaktadır. Türkiye’nin uluslararası hukuka uygun olarak, Doğu Akdeniz’deki doğalgaz arama faaliyetlerine başlaması, AB ve ABD'nin tepkilerine neden olmuş ve Türkiye yalnızlaştırılarak etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır (Polat 2018; Duman, 2019).

Ayrıca, ABD’nin Türkiye’ye ticaret savaşı açmasını gerektirecek herhangi bir ekonomik sebep olmamasına rağmen, Ağustos 2018’de ABD, Türkiye’den satın alınan alüminyum ve çelikte gümrük vergilerini arttırma yoluna giderek, gümrük vergilerini alüminyumda %20, çelikte de %50’ye çıkarmıştır (Aytekin ve Uçan, 2018: 858-859). ABD’nin dünyada en fazla cari açık verdiği ülke olarak Çin’e karşı uyguladığı koruma politikaları, ekonomik açıdan doğal kabul edilirken, ekonomik bir gerekçesi olmaksızın Türkiye’ye karşı uyguladığı korumacı ekonomi politikaları, ABD’nin sahip olduğu ekonomik ve siyasi gücü bir baskı aracı olarak kullanmak yoluyla diğer ülkelerle olan ticari ve ekonomik ilişkilerini yeniden düzenlemesine örnek gösterilebilir.

2.2. Çok Uluslu Şirketler ve Refah Etkileri

Uluslararası alandaki bir diğer güç odağı olarak çok uluslu şirketler (ÇUŞ) gösterilebilir. Uluslararası sermaye, uluslararası ticaret ve insan sermayesi akışları ile ölçülen küreselleşmenin, son otuz yılda (Berlin Duvarı'nın yıkılmasından başlayarak) hız kazanması, ÇUŞ'in uluslararası ekonomi ve siyaset alanında önemli bir aktör olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ekonomik alanda gittikçe güçlenen ÇUŞ'in siyasî arenada da güç sahibi olmak istemeleri, siyasî ve ekonomik alandaki egemen güç durumundaki milli devletlerle rekabet içinde olmalarını kaçınılmaz kılmaktadır. ÇUŞ'ler küresel istihdamın %2'sine, Batı ekonomilerinin borsa değerinin %40'ına, dünyanın fikri mülkiyet haklarının çoğunluğuna, dünya ticaretinin % 50'sini oluşturan tedarik zincirlerine sahiptir veya bunları düzenlemektedir (“How Multinational Corporations”, 2017).

Sermaye dolaşımının serbestleşmesi ve teknoloji alanındaki gelişmelerin de etkisiyle ÇUŞ'ler, ekonomik gücü elinde bulunduran, en önemli devlet dışı aktör olarak görülmektedir. Diğer bir ifade ile küreselleşme olgusu, uluslararası ekonomide güç dengelerini temelden değiştirmiştir. Küreselleşme, ÇUŞ'lerin devlet faaliyetlerini düzenleme, vergi muafiyetlerinden yararlanma gibi önemli kazanımlar elde etmelerini sağlamış, küresel ölçekte yapısal güç pozisyonlarını arttırmışlardır. Böylece, uluslararası politikada devlet ve sermaye arasındaki ilişkilerde kalıcı bir dönüşüm yaşanmıştır, devlet gücü ortadan kalkmamış, ancak dönüştürülmüştür (Babic, Fichtner ve Heemskerk, 2017; Cox, 2012b: 18).

Gerçekleştirdikleri yüklü miktarlardaki sermaye akımlarıyla ticarete yön vermelerinin yanısıra büyük tedarik zincirlerini denetlemeleri, tüm dünyaya mal satmaları ve maliyetlerin daha düşük olduğu ülkelere doğru rahatlıkla yer değiştirebilmeleri sayesinde, sanayinin yerleşim yerini belirleyebilmektedirler. Bu nedenle de, ÇUŞ'lerin izlediği stratejilerin ulusal ekonomiyi dış piyasalara bağımlı duruma getirerek, ulusal kalkınmayı saptırabildiği ve refah transferi üzerinde etkili olabildiği görülmektedir. Dolayısıyla ÇUŞ'in dünya ekonomi politikasında önemli yerlerinin olduğu belirtilebilir (May, 2015).

ÇUŞ'ler, devlet ve iş dünyası içindeki elit kesimlerle sıkı ilişki içindedirler. Buna bağlı olarak, elde ettikleri ekonomik gücü kullanarak hükümetlerin kendileri ile ilgili verdikleri kararlarda etkili olabildikleri kabul edilmektedir. ÇUŞ'ler, siyasi gelişme üzerinde önemli etkisi olan değişimin yönünü ve derecesini belirlemenin yanısıra faydalarından kimlerin yararlanacağını da tayin edebilmektedirler (Apter vd, 1980; 454-459). Örneğin, yatırım ve ticaret bankacılığı, petrol ve gaz, sigortacılık, ilaç ve askeri sözleşmelerdeki ABD merkezli çok uluslu şirketlerin siyasi sürece hâkim olmaları nedeniyle, Yüksek Mahkeme kararlarını etkileyebildikleri öne sürülmektedir (Cox, 2012a: 1). ÇUŞ'lerin ticari faaliyetlerde bulunabilmeleri için öncelikli olarak mülkiyet haklarının korunması konusunda devlete güvenmeleri, devletin de hukuk sisteminin üstünlüğünü tesis etmesi gerekmektedir. Diğer taraftan ÇUŞ'ler, devletin vergi geliri sağlaması ve istihdam olanaklarının arttırılması açısından önem kazanmaktadır. Buna bağlı olarak, ÇUŞ'ler ve devletler, küresel kapitalizm içinde çıkarları için

rekabet eden sosyal güçlerin odakları olarak değerlendirilebilirler. ÇUŞ'ler kârlılık oranlarını arttırmak, iktidardakiler ise sahip oldukları gücün devamlılığını sağlamak amacıyla hareket ettikleri için toplumun isteklerinden ve ihtiyaçlarından uzaklaşabilmektedirler.

Devletin gelir kaynağı olarak vergi gelirinin alındığı Tablo 2’de, en yüksek vergi gelirinine sahip ilk 25 ülkeye ve uluslararası alanda en yüksek gelire sahip ilk 25 şirkete yer verilmiştir. Tablo 2’ye göre, devletlerin gelirleri (özellikle toplanan vergiler) ile büyük çaplı çok uluslu şirketlerin gelirleri karşılaştırıldığında, bazı çok uluslu şirketlerin toplam gelirinin birçok ulus devleti geride bırakarak ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Tablo 2: Küresel İlk 25’te Bulunan Şirketler ve Ülkeler (2017)

	ŞİRKET	GELİR (MİLYAR \$)		ÜLKE	GELİR (MİLYAR \$)
1	Walmart	486	1	ABD	3315
2	State Grid	315	2	Çin	2553
3	Sinopec Group	268	3	Japonya	1714
4	China National Petroleum	263	4	Almanya	1665
5	Toyota Motor	255	5	Fransa	1392
6	Volkswagen	240	6	İngiltere	1028
7	Royal Dutch Shell	240	7	İtalya	903
8	Berkshire Hathaway	224	8	Brezilya	734
9	Apple	216	9	Kanada	650
10	Exxon Mobil	205	10	İspanya	498

11	McKesson	199	11	Avustralya	490
12	BP	187	12	Hollanda	361
13	United Health Group	185	13	G. Kore	357
14	CVS Health	178	14	İsveç	271
15	Samsung Electronics	174	15	Meksika	261
16	Glencore	174	16	Rusya	259
17	Daimler	169	17	Endonezya	259
18	General Motors	166	18	Belçika	254
19	AT&T	164	19	Hindistan	238
20	EXOR Group	155	20	İsviçre	242
21	Ford Motor	152	21	Norveç	217
22	Industrial&Commercial Bank of China	147	22	Avusturya	202
23	Amerisource Bergen	147	23	S. Arabistan	181
24	China State Const. Eng	145	24	Türkiye	173
25	AXA	144	25	Danimarka	173

Kaynak: “Fortune Global 500 List 2017”, <http://fortune.com/global500/> ve CIA, “The World Factbook 2017”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

- Ülkelerin vergi geliri istatistiklerinde en son 2017 verilerine ulaşılabildiği için, şirket gelirlerinin daha güncel verilerine ulaşılabildiği halde, karşılaştırmanın yapılabilmesi amacıyla 2017 verileri kullanılmıştır.

Tablo 3, büyük ÇUŞ'lerin devletlerin büyüklüğünü geçip geçmediğini anlamak için devletlerin gelirleri ile şirketlerin gelirleri açısından yapılan karşılaştırmaya yer vermiştir. Tablo 2'deki sıralamadan yararlanılarak yapılan karşılaştırmanın sonucu Tablo 3'e yansıtılmış

ve 2017 yılında küresel ilk 25'in 18 ülke ve 7 şirketi kapsadığı ortaya konulmuştur. Tablo 3'e göre, bazı ÇUŞ'in devletleri geçmiş olmasına rağmen devletlerin zirveye hâkim olduğu görülmektedir. İlk dokuz ülkenin tamamının 500 milyar ABD dolarının üzerinde geliri bulunmaktadır. ABD, Çin, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Brezilya, Kanada, İspanya ve Avustralya gibi gelişmiş ülkeler elde ettikleri gelir bakımından ilk 11 sırada yer alırken, 12. sıraya bir Amerikan şirketi olan Walmart yerleşmiştir. Walmart'ın Hollanda ve Güney Kore'den daha yüksek gelirlere sahip olmasının yanısıra İsveç'in elde ettiği gelirin Walmart ve State Grid gibi şirketlerden daha az olması, Sinopec Group ve China National Petroleum gibi şirketlerin Belçika, Rusya, Endonezya ve Belçika'yı geçmesi, son olarak da Belçika'nın gelirinin Toyota Motor'un da altında kaldığı dikkat çekici noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küreselleşme sürecinin ulus devletin kurumlar için olan alanını sınırlandırırken, ÇUŞ'lerin alanını genişletmiş olduğunu belirtebiliriz (Babic, Fichtner ve Heemskerk, 2017: 27). Tablo 3'e yansıyan bu sıralama, ÇUŞ'lerin kendi başarılarına çok büyük sosyo-ekonomik organizasyonlar haline geldiğini göstermektedir. Böylece çok uluslu şirketler dünya ticaretini şekillendirerek dünya ekonomisine yön veren, refah dağılımını etkileyen en önemli aktörlerden biri olarak kendisini hissettirmektedir.

Tablo 3: ÇUŞ'in Genişleyen Alanı (2017)

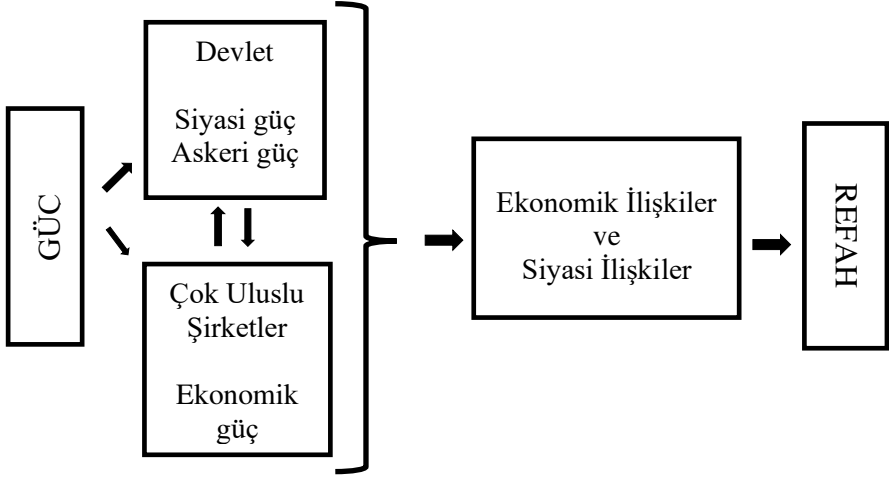
	ÜLKE/ŞİRKET	GELİR (Milyar \$)		ÜLKE/ŞİRKET	GELİR (Milyar \$)		ÜLKE/ŞİRKET	GELİR (Milyar \$)
1	ABD	3315	11	Avustralya	490	21	Endonezya	259
2	Çin	2553	12	<i>Walmart</i>	486	22	<i>Toyota Motor</i>	255
3	Japonya	1714	13	Hollanda	361	23	Belçika	254
4	Almanya	1665	14	Güney Kore	357	24	<i>Volkswagen</i>	240
5	Fransa	1392	15	<i>State Grid</i>	315	25	<i>R.D. Shell</i>	240
6	İngiltere	1028	16	İsveç	271			
7	İtalya	903	17	<i>Sinopec Grp.</i>	268			
8	Brezilya	734	18	<i>China National Petr.</i>	263			
9	Kanada	650	19	Meksika	261			
10	İspanya	498	20	Rusya	259			

Kaynak: “Fortune Global 500 List 2017”, <http://fortune.com/global500/> ve CIA, “The World Factbook 2017”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Devlet mülkiyetinin benimsendiği durumda, mal sahibi olarak devlet, bir güç oluşturmak için firmaları kullanarak, kendi sınırlarının dışına çıkarak diğer egemen ekonomilere nüfuz etme potansiyeline sahiptir. Son zamanlarda, Brezilya, Çin ve Rusya, serbest piyasa kapitalizminin alternatifleri olarak yüksek derecede kurumsal devlet mülkiyetini

benimseyen bir kalkınma modeliyle ilişkilendirilen güçler olarak ortaya çıkmışlardır. Buna bağlı olarak, kamu mülkiyetinin alanının geniş olduğu, işgücü koruma standartlarının düşük düzeyde tutulduğu, doğrudan yabancı yatırım düzeyinin nispeten düşük olduğu, şirketler ve devlet arasındaki resmi ve gayri resmi ilişkileri içeren belirli kurumsal ortamlara yer verilmektedir. Devletlerin ÇUŞ'leri çıkarlarını korumak amacıyla kullandıkları gibi, ÇUŞ'ler de devletleri çıkarlarını arttırmak amacıyla kullanabilmektedirler. ÇUŞ'ler vergi yüklerini minimum düzeyde tutabilmek ve hesap verebilirliği önlemek amacıyla vergi cenneti olarak adlandırılan ülkelerden faydalanmaktadırlar. Vergi cenneti ülke hükümetleri ise, yabancı şahıslar ve ÇUŞ'lerden finansal faaliyetler çekmek için egemenliklerini ticarileştirmiştir.

Küreselleşme, oyunun kurallarını değiştirerek şirketleri güçlendirmiş, devletin gücü ortadan kalkmamış fakat çok uluslu şirket-devlet ilişkileri ile değişikliğe uğramıştır. Yeni görünümünde devletin gücü, nüfuz ve siyasi güç için şirketlerle rekabet eden bir konuma gelmiştir. Uluslararası alanda gücün nasıl oynandığı konusunda ve gücü elinde bulundurmaları anlamında devletlere veya ÇUŞ'lere öncelik vermek yerine, her ikisinin yan yana duran aktörler olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Şekil 2'den görüldüğü gibi ekonominin küreselleşmesiyle birlikte, uluslararası ekonomi ve siyaset alanında önemli bir aktör olan devletler ile şirketler arasında, karşılıklı işbirliği ve rekabeti içeren çeşitli ilişki biçimleri ortaya çıkmıştır.

Şekil 2: Güç ve Refah

ÇUŞ'ler ve devlet arasındaki ilişkide her iki tarafın birbirini desteklemesinin yanısıra ÇUŞ, devletin küresel stratejilerinin dışına çıkmadan faaliyet göstermek zorundadır. ABD, 2018 yılında, İran'a yaptırımları ihlal ettiği gerekçesiyle, Çinli telekomünikasyon üreticisi ZTE'nin, kritik Amerikan tedarikçilerine erişimini engellemiştir. Amerikan şirketlerinin ZTE'ye parça ve yazılım satışı yedi yıl süreyle yasaklanmıştır. Şirketin tedarik zincirini bozan bu karar nedeniyle, faaliyetlerini büyük ölçüde durdurmak zorunda kalan Çinli telekomünikasyon devi ZTE, yasak kararından birkaç ay sonra, bu yasağın kaldırılması için ABD ile yeni bir anlaşma imzalayarak üretimine tekrar başlayabilmiştir.

2.3. Uluslararası Kuruluşlar ve Refah Etkileri

İktisat teorisinin “uluslararası ticaret dünya refahının artmasını sağlar” görüşünün uygulamaya geçirilmesini sağlayan Bretton Woods sistemi ile birlikte, uluslararası ticareti serbestleştirmek amacıyla IMF ve

WB'nın temelleri atılmıştır. WTO'nün de kurulmasıyla birlikte bu üç kurum, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, konvertibiliteye geçiş ve ardından da sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla küreselleşmeye kadar ulaşmıştır.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası örgütlerin ve sivil toplum kuruluşlarının artan rolü, devletlerin gücünde azalmaya yol açmıştır. Bu durum, bir taraftan insanların daha fazla söz sahibi olmalarının önünü açacak demokratik bir gelişme olarak değerlendirilirken, diğer taraftan devletin gücü azalırken hangi aktörlerin gücünün arttığına önem kazanmasına yol açmıştır (Weede, 2005). IMF, WB ve WTO gibi kuruluşlar tarafından önerilen ekonomi politikaları birbirini tamamlayan ve aynı amaca hizmet eden uygulamalar olarak nitelendirilmektedir. Bu uygulamaların az gelişmiş ülkelerin iktisat politikaları üzerindeki etki ve denetim alanlarını genişleterek, güç ilişkilerinin daha da dengesizleşmesinde etkili oldukları, genel anlamda gelişmiş ülkelerin çıkarları ile uyumlu olarak şekillendikleri (Altınay ve Akıncı, 2019: 13; Şenses, 2004: 5-10), dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin refah düzeyini düşürerek, yoksulluk ürettikleri öne sürülmektedir.

Bu çerçevede uluslararası finans kuruluşlarının karar alma mekanizmaları eleştirilmekte ve karar alma süreçlerindeki temsil mekanizmalarında reform yapılması gerekliliği ortaya konulmaktadır. Ancak başta ABD olmak üzere politik bağlar ve çeşitli alanlardaki çıkarlarıyla birbirlerine bağlı olan gelişmiş ülkelerin izledikleri politikalar IMF'nin karar alma mekanizmasında yapılması düşünülen

reformların önünde engel teşkil etmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri ve diğer gelişmiş ülkeler uluslararası finans kuruluşlarındaki ağırlıklarını kaybetmemek için köklü reformlara sıcak bakmamaktadır. ABD de, IMF ve Dünya Bankası'ndaki etkisinin azalmasını istemediğinden ve uluslararası rezerv para statüsündeki doların senyoraj avantajını kaybetmemek için mevcut uluslararası finans sisteminin köklü bir reforma tabi tutulmasına uzak bakmaktadır (Özkan, 2010: 6-8; Tekin, Soba ve Akıncı, 2018).

IMF ve Dünya Bankası Başkanları'nın seçilme prosedürleri bir diğer eleştiri noktasıdır. IMF ve Dünya Bankası Başkanları'nın ABD ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki gayri resmi bir anlaşma çerçevesinde atandığı öne sürülmektedir (Cogan, 2009: 246).

Tablo 4, Dünya Bankası'nın kurulduğu 1946 yılından beri göreve gelmiş Dünya Bankası Başkanları'nı göstermektedir. Tablo 4'ten de görüldüğu gibi kuruluşundan günümüze kadar göreve gelen Dünya Bankası Başkanları'nın tamamı ABD vatandaşıdır.

Tablo 4: Dünya Bankası (WB) Başkanları

DÖNEM	BAŞKAN	UYRUK
1946	Eugene Meyer	Amerikalı
1947-1962	JohnJ. McCloy	Amerikalı
1963-1968	Eugene R. Black	Amerikalı
1968-1981	George D. Woods	Amerikalı
1981-1986	Robert S. McNamara	Amerikalı
1986-1991	Alden W.Clausen	Amerikalı
1991-1995	Lewis T. Preston	Amerikalı
1995-2005	James D. Wolfensohn	Amerikalı
2005-2007	PauWl olfowitz	Amerikalı
2007-2012	Robert B. Zoellick	Amerikalı
2012-2019	Jim Yomg Kim	Koreli-Amerikalı
2019-Dvm.	David Molpass	Amerikalı

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/about/archives/history/past-presidents> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 5’te ise yine kurulduğu 1946 yılından itibaren göreve gelmiş IMF Başkanları’na yer verilmiştir. Tablo 5’te, 2004 ve 2011 yıllarında göreve geçici olarak gelen ve ABD vatandaşı olan IMF Başkanları’nın dışında, IMF Başkanları’nın hepsinin Batı Avrupa ülkeleri vatandaşı oldukları görülmektedir.

Tablo 5: Uluslararası Para Fonu (IMF) Başkanları

DÖNEM	BAŞKAN	UYRUK
1946-1951	Camille Gutt	Belçika
1951-1956	Ivar Rooth	İsveç
1956-1963	Per Jacobsson	İsveç
1963-1973	Pierre-Paul Schweitzer	Fransa
1973-1978	H.Johannes Witteven	Hollanda
1978-1987	Jacques de Larosière	Fransa
1987-2000	Michel Camdessus	Fransa
2000-2004	Horst Köhler	Almanya
2004-2004	Anne Kruger	ABD (Geçici)
2004-2007	Rodrigo Rato	İspanya
2007-2011	Dominique Strauss-Kahn	Fransa
2011-2011	John Lipsky	ABD (Geçici)
2011-2019	Christine Lagarde	Fransa
2019-Dvm.	Kristalina Georgieva	Bulgaristan

Kaynak: <https://www.imf.org/en/About/senior-officials/managing-directors> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

IMF, WB dış ticaretin serbestleşmesi, özelleştirme gibi alanlarda etkili olarak, izledikleri yapısal uyum politikaları aracılığıyla az gelişmiş ülkelerin iktisat politikalarına müdahalelerde bulunmaktadır. IMF ve WB'na ilaveten WTO, mal ticaretinin yanısıra hizmet ticareti ve dış ticaretle ilgili olarak fikrî mülkiyet hakları ve yatırım alanlarına

doğru liberalleşmenin boyutunu genişleten bir güç olarak ortaya çıkmıştır.

WTO, az gelişmiş ülkelerin dış ticarete, yabancı sermaye yatırımlarına ve teknoloji akımlarına daha açık bir hale gelmelerini sağlayarak, devletin müdahale alanını daraltıp, ÇUŞ'ın hareket alanını genişletmekte önemli bir rol oynamıştır (Şenses, 2004: 3-4).

Ekonomik sorun yaşayan ülkeler IMF ve WB kredilerinden yararlanmak istediklerinde, kredi alabilmek için uymak zorunda oldukları politikaları içeren, “şartlılık ilkesi” ile karşılaşmaktadırlar. Söz konusu şartlar toplam harcamaları ve para arzını daraltmaya, faiz oranlarını ve vergileri arttırmaya yönelik politikaları içermektedir. Ancak, bu politikaların uygulanması, ekonomide mevcut durgunluğu daha da artırarak üretim ve hâsılanın düşmesine, işsizliğin artmasına ve iflâsların yaşanmasına yol açmaktadır (Alleget ve Dulbecco, 2007: 309).

WB'nın, az gelişmiş ülkelere genellikle proje kredisi verdiği gözlemlenmektedir. Eğitim ve sağlık projeleri kapsamında verilen kredilerin, ilgili projelerin dış finansmanında kullanılması zorunluluğu bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, WB tarafından bu alanlarda sunulan kredilerin, kredi alan ülkenin kalkınmasına katkı sağlamasından çok borç yükünü artırdığı ve dolayısıyla yoksullaştırdığı öne sürülmektedir (Memiş, 2014: 156).

2.4. Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşmaları ve Refah Etkileri

2.4.1. Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement of Investment -MAI)

Küreselleşme olgusu ile birlikte uluslararası sistemde yeni bir güç odağı olarak ortaya çıkan, çok büyük boyutlarda sermaye ve yatırım gücüne ulaşan ÇUŞ'ler, yeni yatırım alanları, kolaylıkları ve hukukunun peşindedir. Doğal kaynakların korunması, ulusal sermayenin korunması, döviz politikaları ve yabancı sermayeye getirilen kısıtlamalar gibi alanlarda kendi çıkarlarını korumak isteyen ulusal devletler, ÇUŞ'in faaliyet alanlarını kısıtlama yoluna gittikleri için, ÇUŞ'in önünde birer engel olarak görülmektedir.

Uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, yabancı sermaye önündeki engellerin kaldırılması amacıyla, WTO, OECD, IMF, WB gibi kuruluşların öncülüğünde MAI'nın (Multilateral Agreement of Investment) oluşturulmasına çalışılmıştır. MAI'nın hayata geçirilmesiyle, bu anlaşmaya öncü olan Batı ekonomilerinin dünyanın geri kalan ekonomilerini kontrol altına almaya çalışması amaçlanmıştır. Gelişmiş ülkeler, MAI'nın imzalanması konusunda ısrarlı olsalar da gelişmekte olan ülkelerin karşı çıkması ile süreç başarısızlığa uğramıştır. MAI, yabancı yatırımcılara eşit muamele yapmak, sermayenin, yatırımcının ve kişilerin serbest dolaşımını sınırlamamak, bedelsiz kamulaştırma yapmamak, devrim, ayaklanma, seferberlik, savaş gibi durumlarda karşılaşılan zararların karşılanması gibi unsurları kapsamaktadır. Ayrıca, yabancı yatırımcı, gittiği ülkede emek standartlarına, çevre yasalarına uymak ya da belli düzeyde iş

olanağı yaratmak, ihracata ve GSMH'ya katkıda bulunmak, üretim sürecinde yerli girdi kullanmak, teknoloji transferinde bulunmak gibi kısıtlamalara tabi tutulamayacaktır. Her türlü sivil itaatsizlik, grev, tüketici boykotları gibi toplumsal demokratik hareketler, ulus devletler tarafından engellenecektir. Aksi takdirde ulus devletler şirketler tarafından tek taraflı olarak belirlenecek bir tazminat tutarını ödemekle yükümlü olacaklardır (Yılmaz, 2003).

Buna göre MAI, ekonomi dışı birtakım risklere ve haksız rekabete karşı sadece yabancı yatırımcıları korumayı hedeflemektedir. Ancak, yabancı sermaye karşısında ev sahibi ülkenin de korunmaya ihtiyacı vardır. Bu durumda, yabancı yatırımcı ile ev sahibi ülke arasında bir dengenin kurulması gerekmektedir. Anlaşmaya göre “yatırım” kavramının, içerisine portföy yatırımlarını ve fikri mülkiyet haklarını (patent-telif) da alacak şekilde oldukça geniş kapsamlı tanımlanmış olması yabancı yatırımcının hareket serbestliğini yüksek düzeyde olmasına yol açmıştır.

WTO, OECD, IMF, WB gibi kuruluşlar, uluslararası ticareti serbestleştirmek ve dünya refahının artmasına katkıda bulunmak amacıyla kurulmuş olmalarına rağmen, gelişmekte olan ülkelerin gelişme sürecini olumsuz şekilde etkileyecek olan MAI niteliğindeki bir anlaşmaya önderlik etmeleri tepkilere neden olmuştur. Anlaşmaya karşı olanlar, anlaşmayı çok uluslu şirketleri devletlerin de üzerinde bir güç sahibi yapacak bir metin olarak görmektedirler. Buna göre MAI, siyasi ve iktisadi gücün devletlerden çok uluslu şirketlere transferine neden olacak ve bu güç transferi ile bir anlamda bireysel

hakların çok uluslu şirketlere devri söz konusu olacaktır (Dinçer, 1998).

2.4.2. Transatlantik Serbest Ticaret Anlaşması

2008 yılında yaşanan küresel finans kriz, özellikle Batılı ülkeler için yıkıcı etkilere sahip olmakla birlikte dünya ekonomisinde önemli bir güç kaymasının yaşanmasına yol açmıştır. Batı dünyası için ekonomik açıdan felakete dönen kriz dönemi, BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerinin ekonomilerinde bir ivme yakalamaları için fırsat sunmuştur (Kocamaz, 2015: 34). Küresel ekonomik krizin ardından AB ve ABD, ekonomilerini güçlendirebilmek için yeni dış ticaret politikaları geliştirmeye yönelmiştir. WTO kapsamında, doğrudan yabancı yatırımlar, tarife dışı engeller, devlet destekleri gibi çözülemeyen ve tikanıklık yaşanan konular nedeniyle ikili ticaret anlaşmalarına odaklanılmıştır (Orbie ve Kerremans, 2013: 494).

Buna bağlı olarak, AB ve ABD arasında Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması (TTYO) müzakereleri başlatılmış ve bu anlaşma, AB ve ABD'nin istedikleri düzenlemeleri yapabilmeleri için bir zemin yaratmıştır. AB ve ABD arasındaki Transatlantik ilişkinin geçmişi, II. Dünya Savaşı'nda birlikte hareket etmek, savaş sonrası uluslararası sistemi birlikte inşa etmek, Soğuk Savaş yılları boyunca Sovyetler Birliği tehdidine karşı birlikte mücadele etmek gibi dinamiklere dayanmaktadır (Kocamaz, 2015: 33). Temmuz 2013'te başlayan TTYO Anlaşması müzakereleri Donald Trump'n ABD başkanlığı ile sona ermiştir. Bu anlaşma ile AB üyesi ülkeleri tek bir

devlet gibi kabul eden ABD, bu sayede kendi pazarına giren maldan gümrük almayacağı gibi AB pazarına soktuğu mal için de gümrük ödemeyecektir. TTYO Anlaşması'na göre ABD'yle AB arasında bir gümrük birliği tesis edilecektir. Bu gümrük birliği sayesinde ülkeler arasında ticaret hacmi artırılabacak ve ülkeler birbirlerini gümrük vergisinden muaf tutacaktır. Avrupa Komisyonu, Atlantik ötesi bir ticaret anlaşmasının Avrupa'daki ekonomik büyümeyi teşvik edeceğini ve böylece ekonomik krizin çözümüne katkıda bulunacağını savunmaktadır (Orbie ve Kerremans, 2013: 494).

AB ile ABD, 830 milyondan fazla insana ev sahipliği yapmaları, küresel hasılanın yarısından fazlasını üretiyor olmaları ve trilyon dolar değerindeki ticarete imza atmaları nedeniyle, dünya üzerindeki en büyük ekonomik hacme sahip konumdadırlar. ABD, son yıllarda korumacı politikalarıyla gündeme gelmektedir. ABD'nin uyguladığı korumacı politikalardan AB de etkilenmiştir. ABD'nin AB ile yaptığı ticarete, Haziran 2018'de ithal çeliğe yüzde 25 ve ithal alüminyuma yüzde 10 gümrük vergisi getirmesine karşılık, AB de ABD karşısında misilleme vergileri yürürlüğe koymuştur. Bunun karşılığında ABD, AB'yi ithal otomobillere vergi koymakla tehdit etmiştir. Temmuz 2018'de ise, gerilen ticari ilişkileri düzeltmek amacıyla ABD ve AB bir uzlaşmaya varmıştır. Buna göre, otomobiller dışındaki sanayi ürünlerinde tarifelerin ve sübvansiyonların sıfırlanması, düzenleyici konularda ve standartlarda artırılmış iş birliği, soya fasulyesi ticaretinde kolaylığa gidilmesi ve AB'nin enerji arzını çeşitlendirmesi için ABD'den sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alımını artırması gibi tavizler söz konusu uzlaşının kapsamına girmiştir (Özcan, 2019: 39).

Dünya ticaret sistemi, çok taraflılık prensibi çerçevesinde GATT (General Agreements on Tariff and Trade-Tarifler ve Ticaret Üzerine Genel Antlaşma) tarafından düzenlenirken, WTO'nün kurulmasından sonra GATT'ın, WTO kapsamına alınmasıyla birlikte WTO kuralları ile düzenlenmiştir. Sistemin kurucuları, ABD ve Batılı müttefikleri olmuştur. Buna bağlı olarak uluslararası ticaret, genel olarak Batı dünyasına ait ekonomik değerler çerçevesinde şekillenmiştir. ABD hegemonyasının gerilemesi, küresel kurumların zayıflamasına ve büyükler arasındaki siyasi iradenin azalmasına neden olmuştur. WTO'nün Doha Turu müzakerelerinde baş gösteren tıkanıklıkla birlikte, çok taraflılık prensibi çerçevesinde şekillenen dünya ticaret sisteminde çok taraflılık çağının sona ermiş olabileceği üzerinde durulmaktadır (Ham, 2014: 14). Doha Turu müzakerelerinde yaşanan tıkanıklık nedeniyle, uluslararası ticaret aktörleri, yaşanan sorunların üstesinden gelebilmek için uygulanabilir alternatif yollara başvurmaya başlamıştır. Bu alternatif yollar arasında ikili ticaret anlaşmalarına odaklanılması, WTO tarafından koordine edilen çok taraflı ticaret anlaşmalarını olumsuz etkilemiştir. Bunun sonucunda da söz konusu bölgesel serbest ticaret anlaşmalarına taraf olan ülkelerle dış ticaret ilişkisi bulunan gelişmekte olan ülkelerin ihracat potansiyelleri olumsuz yönde etkilenerek, refah düzeylerinde düşüşler yaşanmaya başlanmıştır.

2008 küresel krizinin ardından bir ivme yakalayarak olumlu gelişme gösteren BRICS ülkeleri ve Çin gibi yükselen ekonomiler açısından Batı değerlerine uyum sağlamak eskisi gibi zorunluluk olmaktan çıkmaktadır. Yıllarca dünya ticaretini serbestleştirmek ve uluslararası

ekonomik düzeni inşa edebilmek amacıyla kullanılan WTO müzakereleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan kurallar veya anlayış birliği, Doğu ekonomilerinin Batı olarak tanımlanabilecek olan gelişmiş ekonomilere yakınsamasının ardından anlamını ve önemini yitirmiştir.

TTYO Anlaşması sadece AB ve ABD için yaratacağı refah artışı açısından değil dünya ticaretinin yapısındaki dönüşüm açısından da önemli unsurlar içermektedir. Uluslararası ticaretin, WTO düzenlemeleri yerine mega bölgesel serbest ticaret antlaşmaları ile düzenlenmesi, ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin kurulmasına yeni bir sistem getirecektir. Mega/bölgesel serbest ticaret antlaşmalarına dahil edilme ihtimali az olan gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için bu tür anlaşmaların imzalanması ticareti saptırıcı etkiler yaratabilir. AB ve ABD arasında TTYO Antlaşması imzalandığı takdirde, AB ve ABD pazarlarına girmek üçüncü ülkeler için zorlaşmış olacaktır. Örneğin Kamboçya ve Bangladeş gibi tekstil ihracatı yüksek oranda ABD'ye bağlı ülkeler için TTYO'nun imzalanması bu ülkelerin ABD pazarlarını Doğu Avrupa ülkelerine kaptırmaları anlamına gelebilir. Ayrıca, anlaşmanın temel hedefleri arasında Çin'in büyüyen ekonomisi, ticaret hacmi ve rekabet gücü ile baş edebilmek yer almaktadır. Bu nedenle TTYO Anlaşması'nın, diğer üçüncü ülkelere kıyasla Çin açısından daha önemli sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında ise, AB'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarında söz sahibi olmamak Türkiye açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Gümrük Birliği nedeniyle AB'nin tek başına bir başka ülke ile imzaladığı ticaret anlaşmasından sonra Türkiye'nin de benzer bir anlaşma imzalaması gerekmektedir. Buna karşın üçüncü ülke, Türkiye ile anlaşma yapmak istemediğinde, Türkiye açısından ticareti saptırıcı etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle TTYO anlaşması imzalanırsa, Gümrük Birliği Anlaşması nedeniyle, ABD ürünleri Türk pazarına gümrüksüz olarak girecek ancak aynı avantajdan Türkiye'nin yararlanması mümkün olamayacaktır. AB'nin TTYO Anlaşması dışında Güney Kore, Japonya, Malezya, Singapur, Vietnam ve Çin gibi Uzakdoğu ülkeleriyle de imzaladığı iki taraflı serbest ticaret anlaşmalarının bulunması, Türkiye'yi ticari blokların içerisinde yer alma konusunda zorlamaktadır (Kocamaz, 2015: 47-50). Bu ülkeler, gelişmiş ülkelerin kendi aralarında imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının olası dezavantajlarını hafifletmek amacıyla bir takım alternatif politikalar üzerinde işbirliğini sürdürme yoluna gidecektir (Hoekman, 2014).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, özellikle gelişmekte olan ülkelerin, iyi işleyen iktisadi kurum ve kurallara sahip olmalarının ekonomik refah artışı için yeterli olmadığı, ekonomik refahın uluslararası güç odaklarının yönlendirmeleriyle inşa edildiği, iktisadi bir perspektiften ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre, ülkelerin ekonomik gelişmelerini sağlamaları tek başlarına kendilerinin izleyecekleri ekonomi

politikaları ile mümkün olmamaktadır. Ülkeler kendi içlerinde doğru ekonomi politikaları izleyerek uluslararası rekabet güçlerini arttırarak ekonomik refahlarını genişletmeye çalışsalar dahi diğer ülkelerin ve güç odaklarının çıkarlarına ters düşmesi sonucunda bu gelişmeyi engelleyecek yaptırımlarla karşılaşabilmektedirler. Diğer bir ifade ile ekonomik gelişme sürecinin bir kısmı uluslararası güç sahibi devletler ve kurumlar tarafından yönetilmektedir. Siyasi, idari, teknolojik ve askeri gücü elinde bulunduranlar, ekonomik kurumların işleyişini olumsuz etkileyerek, refah üzerinde negatif etkilerde bulunabilmektedirler. Buna bağlı olarak, yeteri kadar siyasi güce sahip olmayan ülkeler gelişme süreçlerinde sınırlı imkânlarla sahiptirler. Bu durumda, gelişmiş ülkelerin siyasi, askeri gücü ve refah düzeyi ile az gelişmiş (yoksul) ülkelerin refah düzeyi arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J.A. (2014). *Ulusların Düşüşü Güç Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, (3.baskı), (Çev. F.R. Velioglu), İstanbul: Doğan Yayıncılık
- Akçadağ Alagöz, E. (2019). İç İstikrar, Refah ve Güç Hedefleri Ekseninde Çin'in Orta Doğu Politikası. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15(29), 79-113.
- Alemdar, A. (2020). Uluslararası İlişkilerde 'Güç' ve 'Yumuşak Güç' Boyutu. Erişim adresi <https://www.defenceturk.net/uluslararasi-iliskilerde-guc-ve-yumusak-guc-boyutu>,
- Allegret, J. P. ve Dulbecco, P. (2007). The Institutional Failures of International Monetary Fund Conditionality, *Review of International Organization*, 309-327.
- Altınay, A. ve Akıncı, Ö.S. (2019). Küresel Ekonominin Yeni Ağırılık Merkezleri ve Gücün Ötekilere Geçışı. *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 12-24
- Angang, H. ve Honghua, M. (2002). The Rising of Modern China: Comprehensive National Power and Grand Strategy. *Strategy and Management*, 3(2). Erişim adresi <https://myweb.rollins.edu/tlairson/china/chigrandstrategy.pdf>
- Aslan, M. (2019). ABD Ticaret Savaşlarında Mevzi Kazanıyor. Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-ticaret-savastlarinda-mevzi-kazaniyor/1483321>
- Aydoğan, M. M. (2019). Venezuela Krizinin Gelişimi: ABD, Rusya ve AB'nin Krizdeki Pozisyonu. Erişim adresi <http://www.europolitika.com/wp-content/uploads/2019/10/Y%C4%B11-3-Say%C4%B1-2-Revize3-sayfalar-53-55.pdf>
- Aytekin, İ. ve Uçan, O. (2018). Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 851-862.

- Babic, M., Fichtner, J. ve Heemskerk, E.M. (2017). States Versus Corporations: Rethinking the Power of Business in International Politics. *The International Spectator*, 52(4), 20-43, DOI: 10.1080/03932729.2017.1389151.
- Cervellati, M., Fortunato, P. ve Sunde, U. (2008). Hobbes to Rousseau: Inequality, Institutions and Development. *The Economic Journal*, 118, 1354-1384.
- Cogan, J. K. (2009). Representation and Power in International Organization: The Operational Constitution and its Critics. *The American Journal of International Law*, 103(2), 209-263.
- Cox, R.W. (2012a). Introduction: Corporate Power and the Threat to Democracy. R.W. Cox (Ed.), *In Corporate Power and Globalization in US Foreign Policy* içinde (1–10). London: Routledge.
- Cox, R.W. (2012b). Corporate Finance and US Foreign Policy. R.W. Cox (Ed.), *In Corporate Power and Globalization in US Foreign Policy* içinde (11–30). London: Routledge.
- Delice, G. (2017). Yeni ABD Yönetimi ve Küresel Ekonomik Güç Dengeleri. Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/yeni-abd-yonetimi-ve-kuresel-ekonomik-guc-dengeleri-/746423>,
- Demir, N., Özmutaf, M.N. ve Ergani, B. (2017). ABD Başkanı Donald Trump'ın Politikalarının STA'lara ve Girişimcilik Niteliklerine Etkileri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 121-134.
- Demiral, M. (2006). Engellenemeyen Küreselleşme Süreci: MAI Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergisi*, 4(2), 15-32.
- Diñer, O. C. (1998). Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement on Investment) Üzerine Bir Değerlendirme, *Dış Ticaret Dergisi*, 10, 22-28.
- Duman, S. (2019). Doğu Akdeniz'de Emperyal Girişimler ve Türkiye. *Karadeniz Araştırmaları*, XVI (62), 213-230.
- Findlay, R. ve O'Rourke, K. H. (2009)., *Güç ve Refah*. (Çev. A. Ataseven), İstanbul: Küre Yayınları.
- Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press, ISBN: 0521240182,9780521240185

- Günaydın, E. (2019). Trump Türkiye'ye Karşı Yaptırımları Engelleyebilir mi? Amerikan Yasaları Ne Öngörüyor? Erişim adresi <https://tr.euronews.com/2019/07/19/trump-turkiyeye-karsi-yaptirimlari-engelleyebilir-mi>,
- Ham, P. V. (2014). TTIP and the Renaissance of Transatlanticism: Regulatory Power in the Age of Rising Regions. Clingendael Report, Netherlands Institute of International Relations, Erişim adresi <https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/TIPP%20-%20Peter%20van%20Ham.pdf>
- Hoekman, B. (2014). Sustaining Multilateral Trade Cooperation in a Multipolar World Economy. *Review of International Organization*, 9(2), 241-260.
- İnat, K. (2019). Doğu Akdeniz Sorununun Nedenleri ve Türkiye'nin Politikası. Erişim adresi <https://www.setav.org/dogu-akdeniz-sorununun-nedenleri-ve-turkiyenin-politikasi/>
- İncekara, A. ve Savrul, M. (2011). Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(2), 3-22.
- Jones, H. (2008). Crucible of Power. A History of American Foreign Relation from 1898. (2.Ed.), Rowman & Littlefield Press.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. (1987). Power and Interdependence Revisited. *International Organization*, 41(4), 725-753.
- Kocamaz, S. (2015). Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması'nın Dünya Ticareti ve Türkiye Üzerindeki Etkisi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 31-56
- May, C. (2015). Who's in Charge? Corporations as Institutions of Global Governance. *Palgrave Communications*, Doi: 10.1057/palcomms.2015.42, 1-10.
- Memiş, H. (2014). Küreselleşme ve Yoksulluk İlişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1). 144-161.
- Nelson, M.A. ve Singh, R.D. (1998). Democracy, Economic Freedom, Fiscal Policy and Growth in LDCs: A Fresh Look. *Economic Development and Cultural Change* içinde, (677-696), Chicago: The University of Chicago

- Nogayeva, A. (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*. (2. Baskı), Ankara: USAK Yayınları
- Nye, J.S. (1974). Multinational Corporations in World Politics. *Foreign Affairs*, 53(1), 153-175
- Nye J. S. (2002). *The Paradox American Power: Why The World Only Superpower Can't Go it Alone*, New York,: Oxford University Press.
- Nye J.S. (2004). *Soft Power The Means to Success in World Politics*, New York: Publics Affairs.
- Nye, J. S. (2013). Hard, Soft, and Smart Power. A.F. Cooper, J. Heine, ve R. Thakur (Ed.). *In The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* içinde, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0031, 430-441.
- Orbie, J. ve Kerreemans, B. (2013). Theorizing European Union Trade Politics: Contending or Complementary Paradigms?. *Journal of Contemporary European Research*, 9(4), 493-500.
- Özcan, M. (2006). Küresel Dünyada Demokrasiye Yer Var mı? Erişim adresi <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3671>
- Özcan, M. (2019). AB ve ABD Yeniden Müzakere Masasına Oturmaya Hazırlanıyor. *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, 237, 38-43.
- Özkan, G. (2010). Uluslararası Güç Dengeleri Bağlamında Uluslararası Finans Sisteminin Yeniden Yapılandırılması: Disiplinlerarası Bir Değerlendirme. *Uluslararası İlişkiler*, 7(27), 3-26.
- Pallaver, M. (2011). Power and Its Forms: Hard, Soft, Smart. Erişim adresi http://etheses.lse.ac.uk/220/1/Pallaver_Power_and_Its_Forms.pdf
- Papaioannou, E. ve Siourounis, G. (2008). Democratisation and Growth. *The Economic Journal*, 118, 1520-1551
- Schiff, M. ve Winters, L.A. (2003). *Regional Integration and Development*. Washington: World Bank and Oxford University Press.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. (17.baskı), İstanbul: Güzem Can Yayınları.

- Sülün, D. (2017). Lizbon Antlaşması'nın Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikasına Etkileri ve Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Antlaşması Vaka Çalışması, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 103-132.
- Şenses, F. (2004), Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?, Economic Research Center (ERC) Working Paper in Economic 04/09, August 2004, Erişim adresi <https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series04/0409.pdf>,
- Telli, R. (2016). Transatlantik Serbest Ticaret Anlaşması Sürecinde AB–ABD ve Türkiye. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(3), 81-90.
- Tekin, M., Soba, M. ve Akıncı, Ö.S. (2018). IMF'nin Yönetimsel Reformlarını Engelleyen Etmenler ve Çözüm Önerileri, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, ISSN: 2148 – 3043, 18(36), 147-171.
- Weede, E. (t.y.). Balance of Power, Globalization and the Capitalist Peace. Erişim adresi <http://www.fnf.org.ph/downloadables/Balance%20of%20Power,%20Globalization%20and%20Capitalist%20Peace.pdf>
- Weis, L. ve Hobson, J.M. (1999). *Devletler ve Ekonomik Kalkınma*. (Çev. K. DüNDAR). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- How Multinational Corporations can Thrive in the New World Order. (2017, 22 Şubat), Erişim adresi https://www.oliverwyman.com/content/dam/oliverwyman/v2/publications/2017/may/Oliver_Wyman_New_World_Order_Working_Paper.pdf
- Yılmaz, G. (2003). Kualsız Bir Dünyaya Doğru: Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni. Erişim adresi http://www.antimai.org/kitap/kualsiz_dunyal.htm
- Meksika: Sun Luis Fabrikasından Vazgeçen Ford'dan Tazminat Bekliyor. (2017, 04 Ocak). Erişim adresi <https://tr.euronews.com/2017/01/04/meksika-san-luis-fabrikasindan-vazgecen-ford-dan-tazminat-bekleniyor>
- ABD'den Rusya'ya Yeni Skripal Yaptırımları: Şirketlerin Kredi, Finans ve Teknik Desteği Azalıyor. (2019, 03 Ağustos). Erişim adresi <https://tr.euronews.com/2019/08/03/abd-den-rusya-ya-yeni-skripal-yaptirimlari-sirketlerin-kredi-finans-ve-teknik-destegi-azal>

BÖLÜM 2

KÜRESEL İLİŞKİLER ve DIŞ POLİTİKA: ULUS DEVLETİN DIŞ POLİTİKADAKİ ROLÜNE İKİ DÜZEYLİ OYUN TEORİSİ KAPSAMINDA BİR BAKIŞ

Ayça BEYOĞLU¹

---

¹ Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi, Edirne-Türkiye, ayca.beyoglu@hotmail.com 0000 0002 6094 4009

GİRİŞ

Kavram olarak dış politika, realistler açısından değerlendirildiğinde, bir devletin karar alıcıları tarafından ulusal çıkarları hayata geçirmek amacıyla geliştirilen ve bu doğrultuda diğer devletlere ve uluslararası sisteme yönelik olarak planlanan davranışlar ve uygulanan stratejiler olarak tanımlanmaktadır (Efegil, 2018:26).

Küreselleşme süreci ve beraberinde ulus devletin aşınan gücüne ek olarak ulus-üstü yapıların artan gücü de ele alındığında görülmektedir ki iç-dış politika ayrımı da giderek aşınmış ve her iki politikanın birbirleriyle etkileşimi artmıştır. Bu etkileşim iç siyasi sınırlamaların (Öztop, 2016:14) ve ulusal düzeyin önemini de giderek arttırmaktadır.

Amerikalı siyaset bilimci Putnam, dış politikanın belirlenmesi sürecini açıklamak üzere “İki Düzeyli Oyun” teorisini oluşturmuştur. Putnam’a göre, devletlerarası ilişkileri ve dolayısıyla dış politikayı şekillendiren süreç ulusal ve uluslararası düzeyde oynanan iki oyundan oluşmaktadır. Bu teoride Putnam, uluslararası müzakere sürecinde başarı durumunun aktörlerin çıkarlarının iki düzeyde de kesişmesi halinde sağlanacağını ileri sürmektedir.

Bu çalışmada, iki düzeyli oyun teorisi kapsamında müzakerecilerin yürüttükleri süreçlerde karşı taraftan mümkün olduğu kadar çok taviz koparabilmeleri adına izledikleri stratejiler öncelikle iki düzeyli oyun kapsamında teorik olarak ele alınacaktır. İzleyen bölümde iki adet örnek olay incelemesi yapılarak, ulusal ve uluslararası faktörlerin iki ayrı düzey olarak dış politika yürütme sürecini ne şekilde etkilediği üzerinde durulacaktır.

1. TEORİK ÇERÇEVE: İKİ DÜZEYLİ OYUN KURAMI

Dış politika, bir devletin uluslararası sisteme yönelik olarak dış ilişkilerde yürüteceği politikaları şekillendirmek üzere ürettiği kararlar ve bu kararlar doğrultusunda ortaya koyduğu stratejilerin tümü olarak tanımlanabilir. Devletler adına karar verici konumunda olan aktörler bu stratejileri yürütürken ulusal ve uluslararası ortam ve aktörler ile birlikte kendi dünya görüşleri, çıkarları ve öngöruları ile de hareket etmektedirler; dolayısıyla dış politika çok aktörlü bir ilişkiler ağı tarafından belirlenmekte ve geniş bir çevrenin aldığı kararlardan etkilenmektedir (Aydın, 1996:96-97).

Robert Putnam, “İki Düzeyli Oyun” teorisinde, dış politika müzakereleri yürütülürken iç ve dış politika etkileşiminin iki seviyeli bir oyun şeklinde oynandığını ifade etmektedir. Oyunun ilk evresinde bir devlet ya da uluslararası bir örgüt kendi düzeyindeki temsilciler ile müzakere ederken, diğer oyunda ise iç politika aktörleri iç muhataplarıyla dış politikada uygulayacakları stratejiyi belirleyebilmek adına müzakere etmektedirler (Putnam, 1988:433-435).

1.1. “Two Levels”

Politik olarak nitelendirebileceğimiz hiçbir konunun tek başına ulusal ya da uluslararası sistem ile ilişkilendirilmesi mümkün olmamakla birlikte bir devletin dış politika stratejileri de salt iç ya da dış aktörlerin etkisi ile değerlendirilemez. İki düzeyin farklı aktörlerinin çıkar ve talepleri konusunda uzlaşmaya varabilmesi dış politikada müzakere süreçlerinin işlerliğini sağlayacak temel unsurdur. Bu

sebeple dış politikaya yönelik olarak yapılacak değerlendirmelerde temel çıkış noktası, sürecin çok aktörlü olarak işleyen bir ilişkiler ağı içinde şekillendiğidir (Duran, 2010: 17).

Bir müzakere sürecinde görüşmelerden sonra varılan uluslararası anlaşmanın iç politika sürecinde onaylatılabilmesi için iktidarlar, ulusal alanda güçlü olan aktörler ile yeni bir müzakere sürecine girmektedir. Bu süreçte, hangi davranışın seçileceğine karar veren bir grubun davranışlarının altını çizilmelidir. Dış politikada karar vericileri etkileyen başlıca iç aktörler; siyasi partiler, güçlü şahsiyetler (lider, din önderi), büyük şirketler, ekonomik çıkar grupları, siyasi eylemci gruplar, medya, kamuoyu ve kamu yararı için faaliyet gösteren kuruluşlar olabilmekte (Güleç, 2018:80-81) ve oyunun ulusal düzeyinde iç aktörler kendi çıkarları doğrultusunda iktidara baskı yapabilmektedirler (Putnam, 1988:434).

Teori kapsamında, bir uluslararası anlaşmanın başarılı şekilde sonuçlanması için, hükümetlerin taviz alanları “win-set” ve kabul edilebilirlik “acceptability-set” alanlarının birbirleriyle kesişmesi gereği doğmaktadır (Gümüş, 2012:2).

1.2. “Win-Set”

Putnam’ın “win-set” olarak kullanmayı tercih ettiği ve “kazanç kümesi” olarak tercüme edebileceğimiz kavram, müzakere sürecini iki aşamalı olarak ele almakta ve müzakerelerin başarılı bir şekilde sonuçlanmasını, pazarlıkta bulunan tarafların kazanç kümelerinin kesişmesine bağlamaktadır (Putnam, 1988:436-437). Kavram, “kazanç kümesi” olarak tercüme edilse de aslında fiilen “taviz” olarak

değerlendirilebilmektedir (Gümüş, 2012:2). Bu sebeple win-set kavramı çalışmamız boyunca “taviz alanı” olarak kullanılmaktadır.

Kabul edilebilirlik alanı ise, bir hükümetin, içerideki aktörlerden bağımsız olarak kendi açısından zaten kabul edebileceği tavizleri kapsamaktadır. Müzakerelerde bulunan hükümetlerin hem kabul edilebilirlik hem de taviz alanları kesişirse uluslararası antlaşma sağlanabilecektir (Gümüş, 2012:3).

Müzakerelerin ilk aşamasını, müzakereciler arasında geçici bir anlaşmaya varılması oluştururken, ikinci aşamayı ise, birinci düzeyde varılan anlaşmayı onaylayıp onaylamama konusunu her bir ülkenin kendi içindeki bileşenlerle tartışması oluşturmaktadır (Putnam, 1988:436).

İlk düzeyde müzakereciler, ikinci düzeyde kabul edilebileceğini bildikleri sonuçlar için pazarlık yaparlar. Anlaşma ise taviz alanlarının kesişmesi halinde mümkün olabilecektir (Putnam, 1988:437-438).

Taviz alanı, uluslararası düzeyde (1. düzeyde) varılan ve ulusal düzeyde (2. düzey) onaylanabilecek bütün olası anlaşmaları ifade eder ve hükümetlerin kazanç alanları büyükse, kesişme ve uluslararası anlaşma yapma ihtimali de yükselmektedir. Ters durumda anlaşmanın gerçekleşmesi ihtimali düşük olacaktır.

1.3. Taviz Alanını Belirleyen Etkenler

İlk olarak; taviz alanının büyüklüğü ulusal düzeydeki (2. düzey) aktörler arasında güç ve tercihlerin dağılımı ve olası koalisyonlara bağlı olarak değişmektedir (Putnam, 1988:442). Bu kapsamda ulusal

düzeydeki aktörlerin anlaşmazlıktan zarar görüp görmemesi, çıkarların homojen mi yoksa heterojen mi olduğu, müzakerenin onay sürecine katılımın gruplara ve konuya göre değişiklik gösterebilmesi gibi sebeplerle uluslararası müzakerelerin iç politikadaki muhatapları da birbirinden farklı olacaktır (Putnam, 1988:443-447).

İç aktörlerin taviz alanı küçükse; çıkarları homojen ve kendi aralarında bir birlik sağlamış durumdaysalar hükümet verdiği tavizi ikinci düzeyde iç aktörlere kabul ettirebilmek konusunda başarılı olamayacaktır (Putnam, 1988:443).

Müzakerenin onay sürecine katılım, gruba ve konuya göre değişiklik gösterebilir. Ulusal düzeyde müzakerelerin onaylama sürecine katılabilen grupların sayısı arttıkça ve eğer bu gruplar anlaşma karşıtıysa anlaşmanın onaylanma ihtimali düşecektir. Tersinde ise taviz alanı genişleyecek ve iktidarın onaylatma için göstermesi gereken çaba da azalacaktır (Putnam, 1988:444).

Müzakerelerin ulusal düzeyinde homojen bir yapı sergileyen bir grubun varlığı söz konusu ise ve bu grup izlenecek eylemler konusunda da fikir birliğine sahipse etki alanı geniş olan bir “baskın grup” durumu ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir grupta grup üyelerinin bütünlüğünün korunması inancı (Öztop, 2016:81) da karar alma süreçlerine etki etmektedir.

İkinci olarak; siyasal kurumlar ve onay prosedürleri de taviz alanının büyüklüğünü etkilemektedir. Bu noktada basit çoğunluk, nitelikli çoğunluk, parti disiplini, toplumdan özerklik ya da çok düzeyli onay

mekanizmaları anlaşma sürecini etkileyen faktörler olarak karşımıza çıkmakta ve onay durakları oluşturabilmektedir.

Onay prosedürleri taviz alanının büyüklüğünü açıkça etkileyen bir faktördür. Örneğin müzakereye katılan bir ülkede anayasa uyarınca, onay için üçte iki gibi bir nitelikli çoğunluk arandığı durumda anlaşmanın onaylanması engellenebilecektir. Basit çoğunluk aranması durumunda ise, tersi gündeme gelecektir. Benzer şekilde, bir anlaşmayı birinci düzeyde onaylayıp, ikinci düzeyde ise anlaşmanın ülke içinde referanduma götürülmesi gibi yasal gereklerin ortaya çıkması onaylamaya yeni duraklar ekleyecek ve taviz alanı daralacaktır (Putnam, 1988:448).

Müzakere sürecinin birinci düzeyinde anlaşmayı onaylayan bir ülkenin, ikinci düzeyde ülke içindeki siyasal uygulamaları da taviz alanının büyüklüğünü etkileyen faktörlerdendir. Örneğin, güçlü parti disiplinine sahip bir müzakereci, bu gücünü ulusal düzeyde taviz koparabilmek için kullanabilecektir. Tersisi durumunda ise, parti disiplininin zayıflığı iş birliğinin kapsamını ve taviz alanını daraltacaktır (Putnam, 1988:449).

Parlamente demokrasilerde dış politika oluşumuna bakıldığında, örneğin Batı Avrupa ülkeleri, Kanada, Yeni Zelanda gibi ülkelerin ABD'den farklılık gösterdiği görülmektedir. Parlamento sistemde bakanlar kurulu müzakere süreçleri için uyumlu bir organ olarak görülmektedir. Batı demokrasilerinde koalisyon ya da muhalefet partileri de dış politikada önemli rol oynamaktadır. Bu noktada ülkelerin hassas olduğu konularda güçlü bir liderin varlığı uzlaşma

(Öztop, 2016:98) ve taviz alanının genişletilebilmesi için gerekli olacaktır.

Çok düzeyli onay mekanizmaları da taviz alanının büyüklüğünü etkileyen bir faktördür. Bazı durumlarda müzakere süreçlerinde, yasal düzenlemelere göre birkaç onay seviyesi gerekebilmektedir. Örneğin, AB Konseyinde kararlar üç farklı şekilde; oybirliği, oy çokluğu ya da nitelikli çoğunluk aranarak alınmaktadır. Yine bu kapsamda dış politika ve güvenlik politikaları da birliğe üye devletlerin oy birliğinin arandığı alanlardandır. Yeni üyelerin katılımı da yine Konsey'de oybirliği aranan bir konudur (AB, 2019:4). Daha da ileri seviyede süreç, birliğe üye ülkelerin kendi ulusal anayasalarında da belirlenebilmektedir. Bu süreçte onaylama durağı olarak konunun halkoyuna sunulması gereği de bir onay aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır (Gümüş, 2012:8).

Üçüncü olarak; birinci düzey müzakerecisinin stratejileri de taviz alanının büyüklüğünü belirlemektedir. Bu noktada taviz alanının küçüklüğünü taktik olarak kullanma, marjinal bileşenleri/seçmenleri yanına çekecek yan ödemeler ile taviz alanını büyütme, karşı tarafın taviz alanını hesaba katarak hareket etme ve karizmatik lider faktörü kullanılan stratejilerdir (Putnam, 1988:450-452).

Taktiksel olarak bir müzakerecinin taviz alanı ne kadar büyük olursa ve karşı tarafın da pazarlık pozisyonu zayıfsa o anlaşma o kadar kolay yapılabilir. Yine, marjinal bileşenleri/seçmenleri müzakerecinin yanına çekebilmesi için yan ödemeler ve teşvikler de aşına olunan bir

taktiktir. Bu noktada yan ödemelerin marjinal katkısı da hesaba katılmalıdır (Putnam, 1988:450).

Ulusal ve uluslararası sürecin etkileşimini incelediğimiz bu oyunda bir liderin karar mercii olması konumunu nasıl kullandığı hususu dikkate alındığında; sergilediği liderlik özelliklerinin dış politikayı şekillendiren kararlar üzerinde etkisi olması müzakere sürecine etki eden önemli bir faktördür. Ak’a göre; “Liderler, dış politikadaki bir müzakere sürecinde, sürecin hem ulusal hem de uluslararası aktörlerini uzlaştırma görevini üstlenmektedir ve uluslararası ortamı şekillendirmek daha zor bir iş olduğu için, liderin ulusal düzeydeki müzakere sürecini daha iyi yürüterek gerek hükümet gerek siyasi rakipleri gerekse de kamuoyu ile uzlaşmaya çalışması daha kolay bir yöntemdir” (Ak, 2009:13).

Taviz alanını etkileyen bir diğer faktör olarak hükümetlerin hem kendi ülkeleri hem de müzakerede buldukları ülkelerin kabul edilebilirlik ve taviz alanlarını değiştirmeye yönelik stratejileri (Gümüş, 2012:9) de gösterilebilir. Muhatap değiştirme yolu ile kabul edilebilirlik alanları küçük yani sertlik yanlısı olan hükümetler veya liderlerin yerine, kabul edilebilirlik alanı geniş hükümetler başa getirilebilmektedir. Muhatap değiştirme stratejisine örnek olarak gösterilebilecek olayda, 2010 yılında Ana Muhalefet Partisi lideri Deniz Baykal hakkında ortaya atılan kaset skandalı sonucu Baykal, partisinden istifa etmiş ve kaset olayının siyasi konjonktürün eseri olduğunu iddia etmiştir (BBC, 2010). Aynı iddialar eski MHP milletvekili Deniz Bölükbaşı için de gündeme gelmiş ve Bölükbaşı

görevinden istifa etmiştir. Baykal'ın iddiası iki düzeyli oyun teorisi kapsamında değerlendirilirse; güçlü veto oyuncusu olabilecek aktörlerin süreç dışında bırakıldığı ve oyuna yeni aktörlerin dâhil edildiği söylenebilir.

Gizli anlaşmalar yolu ile de kabul edilebilirlik alanları kesişen ve böylece çıkarları örtüşen hükümet ve liderler, kamu oyununun bilmediği gizli tavizler ile kendi ve karşı kamuoylarının taviz alanlarını büyütmek için birbirlerini desteklerler (Gümüş, 2012:9).

Kamuoyu manipülasyonu yolu ile taviz alanını büyütmek ve böylece onaylatma süreçlerinde başarılı olmak için, hükümetler, medya ve kamuoyuna müdahale edebilmektedirler. Bu müdahalede, uluslararası alanda yapılan önemli ve büyük tavizlerden bahsedilmezken, elde edilen küçük kazançlar büyük zaferler olarak sunulur ya da bu konu hakkında yayın yasağı getirilir ya da bu anlaşmalar gizli tutulur (Gümüş, 2012:9).

Müzakere süreçlerinde kamuoyunu yönlendirebilmek adına kullanılacak bir aktör olarak değerlendirebileceğimiz medya; bilgilendirme ve gündelik yaşamı düzenleyici nitelilere sahip olmanın yanında (İpek, 2018:158) siyasal iktidar adına kullanabileceği bir güç olarak da değerlendirilebilmektedir.

Müzakere süreçlerinde medyanın, dış politikada yürütülen süreci yönlendirmesi ve karar verici konumunda olan aktörlere, alınması istenen kararlar doğrultusunda kamuoyu desteği sağlaması aşına olunan bir durumdur.

Bu kapsamda incelenebilecek bir örnekte İpek'e göre; 11 Eylül saldırılarının medyadaki yansıması şöyle incelenebilir: "Bush'un savaş söylemlerini *teröre karşı savaş* temeline oturtması ve demokrasiyi bir yönetim şekli olarak demokratik olmayan yönetimlere götürebilmek söylemiyle Afganistan ve Irak'a operasyon düzenlemesi kamuoyu desteğine dayandırılabilen ve *medyanın mümkün kılma etkisini* göstermektedir". Gerçekleştirilen saldırıların medyada yer alma şekilleri ve etkileri Amerikan halkı arasında mücadeleci dış politikayı savunan kitleler oluşturmuştur (İpek, 2018:159).

İki düzeyli oyunda iktidarlar, medya politikaları ve söylemleriyle sertlik yanlısı kamuoyuna müdahale edip, önemli tavizler için "kamuoyunu hazırlamaya" da başlayabilirler (Gümüş, 2012:9).

Öte yandan Jeffrey W. Knopf, iki düzeyli oyun sürecini geliştirmiş ve müzakereler kapsamında ulus aşırı (transnational), çapraz (cross-level) ve hükümet aşırı (transgovernmental) ilişkileri de oyuna dâhil etmiştir (Knopf, 1993:599).

Ulus-aşırı ilişkiler, devlet sınırlarını aşan karşılıklı etkileşimler, koalisyonlar ve temaslar şeklinde ortaya çıkmakta ve merkezi yönetimlerce kontrol edilememektedir. Bu ilişkilerde; örneğin hükümet dışı örgütler bir sorun alanı hakkında bilgileri bir araya getirip dağıtarak karar vericilerin dikkatini bu noktaya çekmeye çalışabilmektedirler. Örgütler, hükümetler arasında lobi faaliyetlerinde bulunup kamuoyunu şekillendirebilirler (Efegil, 2018:234).

İkinci dünya savaşı sonrası dönemde dünya siyasetinde uluslararası örgütlerin etkisi ele alındığında; devletlerarası çatışmalarda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi öncelikli konuma sahip olarak belirginleştiği görülmüştür. Özellikle gelişmekte olan zayıf devletler, büyük devletlere nazaran taviz alanları daha geniş olduğundan örgütlerin uyguladığı yaptırımlardan daha fazla etkilenmektedirler. Örneğin, NATO veya BM Güvenlik Konseyi, Suriye konusunda bir karar alması halinde, Türkiye'nin dış politika gündemi hızla değişecektir (Efegil, 2018:235).

Uluslararası müzakerelere katılan hükümetler, kendi içlerinde, anlaşma yanlısı ve karşıtları olmak üzere zıt kutuplara bölünmüş ise ve karşıtların saf dışı bırakılarak veya onlardan habersiz şekilde anlaşma yanlıları görüşmeleri götürüyorlarsa, "hükümet-aşırı" ilişkilerden bahsedilebilir. Taviz koparmak için bir hükümet, devletlerarası müzakerede bulunduğu diğer devletin toplumuna, kamuoyuna ve iç aktörlerine dışarıdan ve doğrudan müdahale ederse, "çapraz ilişkiler" söz konusudur. Bir hükümet muhatabı tarafından istediği tavizi elde edemezse, yani karşı taraf taviz alanını büyütemezse, "dış güç" olarak gördüğü devletin toplumuna anlaşma yanlısı baskı gruplarını ya da terör örgütlerini dahi devreye sokarak taviz koparabilir (Gümüş, 2012:4).

Özellikle, Jeffrey Knopf'un bir devletin ittifak ortaklarının hem birinci hem de ikinci oyuncu ile etkileşime giren ve etkileyen önemli bir üçüncü seviye oyuncu oluşturabileceği iddiası (Knopf, 1993:610) ittifak içi ve ittifaklar arası ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır.

Bir kriz durumunda ittifak içi ve ittifaklar arası ilişkilerde birbirleriyle müttefik olan tarafların dayanışma seviyesi de önemli bir noktadır (Gümüş, 2012:5). Bu durumu açıklamak adına örnek gösterebileceğimiz bir olay Batı Berlin’de 1986 yılında yaşanmıştır. Batı Berlin’de ABD’li askerlerin bulunduğu bir gece kulübüne saldırı düzenlenmiş ve saldırı sonucunda pek çok Amerikan askeri yaralanmış, üçü ölmüş ve 230 kişide yaralı olarak kurtulmuştur. Bunun üzerine olaydan kısa süre sonra ABD, karşılık olarak Trablus’ta belirlediği hedefleri bombalamış ve içlerinde Kaddafi’nin üvey kızının da bulunduğu 15’ten fazla kişi ölü bulunmuştur. ABD, gerçekleştirdiği bu eylemi meşru müdafaa temeline oturtmaya çalışmış; ancak bu açıklamayı yeterli görmeyen pek çok hükümet, meşru müdafaa gerekleri olarak sayılacak “gereklilik” ve “ölçülülük” kriterlerinin sağlamadığı hususunda çekincelerini ifade etmiştir. Olayda ilginç olan bir nokta da, Fransa ve İspanya’nın ABD’nin NATO müttefiki olmalarına rağmen hava sahalarını kullanmasına izin vermemeleri (Örnek, 2012:114-115) olmuştur.

İttifaklar içi ve ittifaklar arası ilişkilerde kriz anında müttefiklerin birbirleriyle dayanışma durumuna ilişkin olarak inceleyebileceğimiz bir örnek ABD Başkanı Trump tarafından yapılan; İran ile ABD, Çin, Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya arasında 2015’te imzalanan anlaşmayı desteklemediği yönündeki açıklama ile anlaşmaya taraf diğer ülkelerin ise anlaşmanın arkasında durduklarını belirten açıklamalarıdır. Bu kapsamda Rusya, Trump’ı tehditkâr bulduğunu belirtirken, diğer ülkeler de anlaşmayı ülkelerin ortak güvenlik

çıkarlarına uygun bulduklarını açıklamışlardır (BBC, 2017). 2018 yılında ise Trump, İran'a karşı 2015'te askıya alınan yaptırımları yeniden gündeme getirmiş ve nükleer anlaşmadan ayrılacaklarını açıklamıştır. Trump'ın bu süreçteki tutumu, kamuoyunda İsrail Başbakanı Netanyahu'yu desteklediği ve Orta Doğu'da yaşanan süreçlerde İsrail'in yanında yer almayı tercih ettiği yönünde (BBC, 2018) değerlendirilmiştir.

2. ÖRNEK OLAY İNCELEMELERİ

2.1. ABD'nin Irak'a Müdahalesi Kapsamında 1 Mart 2003 Tezkeresi

ABD, 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan terör saldırılarının ardından ülkede güvenlik konusunda yaşanan zafiyet ve bu durumun güvenlik politikalarında değişimi gerektirdiğini gündeme taşıyan bir dizi tartışmaya sahne olmuştur. Ulusal ve uluslararası sistemi şekillendiren ve terörle mücadeleyi de bu kapsamda değerlendiren Başkan Bush'un 17 Eylül 2002 tarihinde "Ulusal Güvenlik Stratejisi" olarak ortaya koyduğu "*Bush Doktrini*" olarak anılan strateji ABD için ulusal güvenliğin öneminin yanı sıra uluslararası sistemin güvenliğine de vurgu yapmış ve ABD'yi iki düzeyin de koruyucusu olarak görmüştür. Başkan Bush, açıklamalarında, "ABD'ye yönelik saldırıların ve tehdidin kaynağı ülkeler olarak, Irak, Afganistan, İran ve Kuzey Kore'yi göstermiştir" (Efegil, 2008:109) ve bu nitelendirme ile bu devletlere karşı girişeceği bir mücadelede uluslararası kamuoyunun desteğini kazanarak, kazanç alanını genişletmek istemiştir.

İki düzeyli oyun teorisi kapsamında ulusal düzeyi değerlendirdiğimizde (düzey 2), örnek çalışmada; Bush'un idari kadrosunu oluştururken babasının başkanlık döneminde de görev yapan Cumhuriyetçi Parti mensupları ve "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi" olarak adlandırılan üyelere yer verdiğini belirtmek gerekir. Bu açıdan özellikle Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi örgütünün ileri sürdüğü görüşlerin incelenmesinde fayda bulunmaktadır. Örgüt özellikle Clinton döneminde ABD'nin savunma harcamalarında azaltmaya gidildiğini ve bu durumun ülkenin savunma anlamındaki gücünü azalttığını ileri sürmektedir (Örnek, 2012:112-113). Bu kapsamda savunma harcamalarının gerekli seviyeye çekilmesi ABD'yi gelecekte de karşı karşıya kalabileceği muhtemel tehditlerden koruyabilmesi adına önemli bir tedbir hamlesi niteliğindedir. Bu ilkelerin dış politika sürecinde söylem olarak kullanılması ise Bush yönetiminin herhangi bir uluslararası müzakere sürecinde ülke içindeki aktörlerden alacağı desteği arttıracak ve anlaşmanın ülke içinde onaylanma ihtimali arttıracak niteliktedir.

Bu çerçevede Irak Operasyonunu teorinin 1. düzeyi kapsamında değerlendirdiğimizde; ABD, operasyona girişmeden önce uluslararası desteği yanına çekebilmek adına aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede destek görüşmeleri gerçekleştirmiştir.

Türk basınında da ABD'nin destek arayışlarına yönelik pek çok haber yer almış ve Hürriyet gazetesinde yer alan haberde de belirtildiği üzere "19 Mart 2002 tarihinde Başkan Yardımcısı Dick Cheney, Irak'a düzenlenecek operasyonu müzakere etmek üzere Ankara'ya

gelmiştir” (Hürriyet Gazetesi, 2002). Radikal gazetesinde yer alan bir diğer habere göre de; “17 Temmuz tarihinde Paul Wolfowitz, ABD Dışişlerinden Mark Grossman ve ABD Hava Kuvvetleri Komutanı Joseph Ralston Irak operasyonu için destek talebiyle Ankara'ya gelmiştir” (Radikal Gazetesi, “Bir krizin perde arkası”, 2003).

İzleyen süreç Türkiye’de ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların yaşandığı bir dönem olmuş ve konu ile ilgili karar aşaması 2002 genel seçimlerinde aldığı oy oranı ile ülkeyi tek başına yönetme hakkını kazanan AK Parti (AKP) hükümetine kalmış, süreçte Ecevit’in yerini Erdoğan almış, oyuncu değişmiş ve müzakere süreci AKP tarafından yürütölmeye başlanmıştır.

Dönem itibariyle (2003) Türkiye’deki iç aktörleri değerlendirdiğimizde; Türk dış politikasında karar alma süreçlerinde, başbakan, bakanlar kurulu ve MGK’nın aktif rol üstlendiği görölmektedir. Türkiye’de işleyen parlamenter sistem kapsamında cumhurbaşkanının karar süreçlerinde çoğunlukla inaktif konumda oluşu da dikkat edilmesi gereken bir husus olmakla birlikte, Irak krizi gibi bir konuda hükümetin, ulusal müzakere sürecinin diğer temel aktörlerine danışması gereği de önemli bir noktadır (Taydaş ve Özdamar, 2013). Böylece müzakere sürecinin 2. düzeyinde iç aktörlerin desteği aranmakta ve aktör sayısı-çeşitliliği taviz alanını etkileyen kritik bir rol üstlenmektedir.

Uluslararası sistem için böylesine kritik önem taşıyan bir konuda, Türk hükümetinin, sürecin iç aktörlerinin görüşünü dikkate alması

zaruri bir durumdur. 1 Mart tezkeresinin müzakere sürecinde, Türkiye’de ulusal düzeyde yer alan aktörler incelendiğinde; konunun askeri boyutu dolayısıyla TSK ve MGK süreçte kritik rol oynamaktadır. Anayasa uyarınca, ABD’nin Türkiye’ye yönelik taleplerinin meclisin onayından geçmesi gerekliliği süreç açısından diğer bir kilit noktayı oluşturmakta (TBMM, 2003) ve müzakere sürecine bir onaylama durağı eklenmektedir. Bu dönemde mecliste başat aktör olarak AK Parti ve CHP gibi ideolojik olarak tamamen farklı temellere dayanan iki parti bulunmaktadır. Bu aşamada ana muhalefetten gelecek itiraz da müzakere sürecini sekteye uğratabilecek niteliktedir.

Irak konusunda “*Biz barışa inanıyor ve çabalarımızı sürdürüyoruz*” ifadesini kullanan Başbakan Abdullah Gül (Hürriyet Gazetesi, “Irak’taki savaş Türkiye’nin savaşı olmayacak” 2003), bu konuda Türk kamuoyundan gelebilecek tepkileri de bir nebze olsun azaltmaya çalışmış ve “barış” ifadesine söylemlerinde sık sık yer vermiştir.

Bu süreçte ABD’nin yinelenen baskısı belirleyici rol oynamış ve Türkiye’nin uzun yıllardır stratejik bir ortağı olması avantajını kullanan ABD, Türkiye’den istediği tavizi en azından sürecin bu aşamasında koparabilmiştir.

Müzakere süreçlerinin ardından 5 Şubat günü, Meclis tutanaklarında da belirtildiği üzere , “*ABD’li teknik ve askeri personelin askeri üs ve limanlar ve gerçekleştirilecek alt yapı çalışmalarıyla ilgili olarak 3 ay*

süreyle Türkiye'de bulundurulması" taleplerini içeren yetki tezkeresi meclise sunulmuştur (TBMM, 2003).

Yetki tezkeresi 6 Şubat 2003 günü, Meclis'te oylanmış ve gerçekleştirilen kapalı oturumda, 308 kabul oyu, 193 red oyu ve 9 çekimser oy ile kabul edilmiştir (Hürriyet Gazetesi, 2003) Bu ilk tezkere oylamasında, AK Parti 44 fire vermiştir. Bu durum AK Parti'nin kendi içinde de tezkereye karşı çıkan bir muhalefetin olduğu ve tezkereyi onaylamayan aktörlerin taviz alanını daralttığı şeklinde yorumlanabilir.

Diğer taraftan ana muhalefet partisi olan CHP, başından beri savaş karşıtı tutumunu açıkça ortaya koymuş; meclisteki oy potansiyeli ile tezkere için önemli bir onaylama durağı olmuş ve Türkiye'nin taviz alanını daraltmıştır. 28 AKP'linin önerisiyle oturumun kapalı yapılmasına tepki gösteren CHP'liler, "*Hele savaşa girelim, çocuklarımız ölsün, siz görürsünüz*" diye bağırarak tepkilerini ortaya koymuştur (Milliyet Gazetesi, "Irak tezkeresi AKP'yi Çatlattı", 2003).

Bu süreçte hükümetin taviz alanını daraltan bir aktör de MHP olmuştur. Hürriyet Gazetesinde 21.02.2003'te yer alan habere göre; "MHP, hükümetin Irak konusunda net bir tutum sergilemediğini belirtmiş ve hükümetin kullandığı yöntemlerin açıkça karşısında olduklarını belirtmiştir" (Hürriyet Gazetesi, 2003).

Müzakerelerin ilerleyen aşamasında ABD'nin Türkiye'den taleplerine yönelik baskısı artarak devam etmiştir (Bölükbaşı, 2008:33).

Düzey 2’de iç aktörlerin tepkilerini incelemeye devam ettiğimizde; İktidar kanadının baş aktörü olan Erdoğan, Irak sürecine ilişkin değerlendirmelerinde, her zaman önceliğinin Türkiye’nin çıkarları olduğu ve bu yönde hareket edeceğini belirterek (Hürriyet Gazetesi, 2003) kamuoyunu savaş endişesi karşısında rahatlatmaya çalışmıştır.

24 Şubat 2003 tarihinde Bakanlar Kurulunda, ABD’nin Irak operasyonuna ilişkin olarak Türkiye’de asker bulundurması ve Türkiye’nin de ülke dışına asker göndermesine yönelik tezkere imzaya sunulmuştur (Radikal Gazetesi, 2004).

Süreçte, AK Parti’nin kendi içinde, tezkerenin onaylanması konusunda, Erdoğan, güçlü lider profili ile oy bütünlüğü sağlamaya çalışmıştır.

Taviz alanını daraltan aktörler olarak TSK ve MGK’dan da Irak’a yönelik operasyon konusunda açık destek gelmemiş ve ABD Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz, süreç ile ilgili tepkisini “*Türk ordusu tezkerenin geçmesi sürecinde gerekli olan liderlik rolünü yerine getirmedi*” şeklinde bir ifade kullanmıştır (Hürriyet Gazetesi, “1 Mart tezkeresinin bilinmeyenleri”, 2014).

Açıkça görülmektedir ki, Irak operasyonu ne Cumhurbaşkanı ne MGK ve TSK ne de muhalefetten açık destek alamamış hatta AKP içinde de görüş ayrılıkları yaşanmıştır.

Yaşanan tüm bu süreç sonucunda 1 Mart 2003 günü tezkere gizli oturumda oylanmış ve 264 kabul oyuna karşılık, 250 red oyu çıkmış, salt çoğunluk olan 267oyuna ulaşamamış olduğundan tezkere reddedilmiştir.

1 Mart 2003 Tezkeresinin reddi ile sonuçlanan süreci İki Düzeyli Oyun Teorisi kapsamında toparlayarak değerlendirdiğimizde şu noktalar ön plana çıkmaktadır: Düzey 1’de ABD dışarıya karşı güçlü devlet profilinden hareketle, terör tehdidini vurgulamış ve Irak Operasyonu için uluslararası kamuoyunun desteğini kazanmaya çalışmıştır. ABD’nin Türkiye’nin yıllar süren bir stratejik ortağı olması iki ülkenin taviz alanlarını kesiştirmektedir, ancak düzey 2’de Türkiye’de Irak operasyonu konusunda bir tartışma ortamı doğduğu görülmektedir. Türkiye’de tezkere konusunda iki karşıt görüş ortaya çıkmış ve taviz alanını daraltan güçlü bir muhalif kanat ortaya çıkmıştır. Süreçte AKP, Bakanlar Kurulu, MGK, TSK, AK Parti lideri Erdoğan, Abdullah Gül, TBMM oylamaları, Ak Parti içinde tezkereye muhalif kanat, CHP ve MHP ulusal aktörler olarak belirmiş; nihai karar meclis çatısı altında alınmaya çalışılmış, ancak sürece muhalif olan aktörlerin gücü ile meclis oylaması bir onay durağı olmuştur. Sonuçta ABD’nin beklediği destek Türkiye kanadında onay bulmamıştır. ABD’nin dışarıya karşı olan güç potansiyeli karşısında Türk kanadında taviz alanı küçülmüş ve dolayısıyla anlaşma gerçekleşmemiştir.

2.2. 11 Eylül 2001 Saldırıları ve ABD'nin Teröre Karşı Meşru Müdafaa Hakkı Söylemi kapsamında Afganistan Harekâtı

İki düzeyli oyun teorisi kapsamında inceleyeceğimiz ikinci örnek olay ABD'de 11 Eylül 2001'de gerçekleşen saldırılar ve sonrasında Afganistan'a müdahale ile sonuçlanan süreci ABD'nin ulusal ve uluslararası düzeyde nasıl yönettiğidir.

ABD'de 11 Eylül 2001'de, dört adet yolcu uçağını ele geçiren EL-Kaide eylemcileri, Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a saldırılar gerçekleştirmiş ve saldırılarda kullanılan bir uçak da yolcuların ayaklanmasından sonra Pensilvanya'daki bir tarlaya indirilmek zorunda kalmıştır. Saldırılar sonucunda 2996 kişi hayatını kaybetmiştir (Habertürk, "11 Eylül Saldırıları Nedir?", 2017).

ABD, 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen saldırılar ve sonuçlarından açık bir dil ile Afganistan'ı sorumlu tutmuştur (Milliyet Gazetesi, "11 Eylül Saldırıları Nedir?", 2018).

İki düzeyli oyun teorisi kapsamında düzey 2'de ABD Başkanı Bush, ülkeyi ve hatta dünyayı sarsan bu saldırılardan hemen sonra 15 Eylül'de bir ulusa sesleniş konuşması yapmış ve konuşmasında saldırılardan sorumlu tuttuğu Usame bin Ladin ve terörizme karşı sürdürülecek uzun soluklu mücadelede ABD halkından açık destek istemiştir (Başeren, 2001:72).

Düzey 1’de de uluslararası kamuoyunun desteğini almaya çalışan ABD, en güçlü desteği İngiltere’den almıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından İngiltere, Afganistan’a yapılan askeri operasyona asker göndererek ABD dış politikasını şekillendiren “önleyici savaş” ve “rejim değiştirme” stratejilerini de bu anlamda desteklemiştir (Tasam.org.tr, 2006).

İngiltere ile birlikte Pakistan hükümeti de saldırılar ile ilgili Usame bin Ladin’in sorumlu tutulması gerektiğine dair yeterli kanıtın ABD’nin elinde olduğu duyurmuş ve böylece ABD’ye açık destek vererek (Örnek, 2012:109) Bush yönetimine, uluslararası düzeyde taviz koparmak adına güçlü destek sunmuşlardır.

Tüm bu destek açıklamaları ABD’nin askeri müdahaleyi meşru gösterme çabası sürecinde müzakerelerde elini güçlendirmiş ve ittifak içi desteği arttıran faktörler olmuştur.

Sürecin bir diğer önemli aktörü olan BM’nin etkisini anlayabilmek adına inceleme yaptığımızda; BM’ye göre; “*Uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağının iki istisnası bulunmaktadır: “müşterek zorlama tedbirleri” ve “meşru müdafaa hali”.* Bunların dışında bir de askeri zorlama tedbirlerine katılma” (Özkan, 2002:241) yoluna yer verilmiştir.

BM Güvenlik Konseyi’nin 1373 sayılı kararı, 1368 sayılı kararda da kabul edilen meşru müdafaa hakkını vurgulamış ve bu kapsamda 11 Eylül terör eylemlerinin uluslararası barış ve güvenlik için tehdit oluşturduğunu yinelemiştir. Böylece yaşanan terörist saldırılar

sonrasında, ABD'nin meşru müdafaa hakkı teyit edilmiş (Özkan, 2002:250) ve ABD güçlü bir dayanak noktasına kavuşmuştur. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, Afganistan'a askeri bir müdahale için üstü kapalı şekilde bir onay verilmiş denilebilir. Zaten ABD yönetimi de, meşru müdafaa hakkına dayanarak askeri karşılık vereceğini belirtmiştir. Görülmektedir ki Düzey 1'de BM; ABD ve müttefiklerinin kazanç alanını genişletmiştir.

ABD başkanı oyunun birinci düzeyinde, gerek uluslararası eleştirileri azaltmak gerekse de destek bulmak adına bir dizi liderler görüşmesi de gerçekleştirmiş; İngiltere, Fransa ve Almanya ile görüşmeler yaparak destek istemiş ve bu ülkelerden birbiri ardına açık destek içeren mesajlar gelmiştir. Dünya siyasetini yönlendiren bu devletlerin verdiği destek mesajları diğer devletleri de verebilecekleri tepkiler açısından sınırlandırmış ve terör saldırıları aralarında Pakistan, İran, Irak, Libya ve Rusya ve Küba'nın da bulunduğu ülkeler tarafından kınamıştır (Örnek, 2012:116). Bu açıklamalar ile ABD uluslararası alanda desteğini genişletme stratejisini başarı ile uygulamıştır.

Görülmektedir ki, ABD, Afganistan'a düzenleyeceği operasyon için dayanak olarak teröre karşı meşru müdafaa hakkı olduğunu vurgulamayı seçmiş ve sık sık da dile getirmiştir.

ABD, uluslararası kamuoyunun desteğini arkasına alabilmek adına bir diğer strateji olarak "1949 Kuzey Atlantik Antlaşması" ve "1947 Amerikalılar Arası Karşılıklı Yardım Antlaşması"na atıfta bulunmuş ve buna ek olarak NATO ve Amerikan Devletleri Örgütü'nün de 11

Eylül saldırılarını resmi olarak “silahlı saldırı” olarak nitelendirmeleri (Örnek, 2012:117-118) üzerine ABD’nin meşru müdafaa hakkı savunması dayanağını daha da güçlendirmiştir.

Afganistan’a yapılacak olan harekât kesinleştikten sonra ABD, uluslararası düzeyde desteğini arttırma çabalarına devam etmiş, ABD lehine oluşan kamuoyu desteğini de kullanarak Arap ülkelerine de destek çağrısında bulunmuştur. Bu kapsamda ABD Dışişleri Bakanı Powell, “*Pakistan yönetimine de ABD’nin taleplerini kabul ettiği için teşekkür ettiği*” (Polat, 2006:95) belirtmiştir.

Taviz alanını belirleyen önemli bir aktör olarak NATO’dan da Afganistan harekâtı öncesinde ABD’ye büyük bir destek gelmiş ve “*ABD’ye savaş kapsamında hava sahalarına ve liman kentlerine giriş, buralarda gemilerini ve radar uçaklarını konuşlandırma izni verilmiştir*” (Öztürk, 2015:55).

Tüm bu gelişmeler neticesinde ABD ve İngiltere 7 Ekim 2001’de meşru müdafaa hakkına dayanarak Afganistan'a karşı “*Kalıcı Özgürlük Operasyonu*” olarak nitelendirdikleri operasyonu başlatmışlardır. Bu operasyon ABD'nin Orta Asya'daki varlığını somut şekilde ortaya koymuş ve Taliban yönetimi de kısa sürede ortadan kaldırılmıştır (Öztürk, 2015:52).

İki düzeyli bu oyunda ABD’nin, meşru müdafaa hakkı ve terörizmle mücadele söylemini güçlü dayanak noktaları olarak seçtiği ve müzakerelerin hem ulusal hem de uluslararası boyutunda bu söylemleri başarı ile kullandığı ortadadır. Bu söylemlerden güç alan

ABD, gerçekleştirdiği askeri müdahale sonrasında Taliban yönetimini devirmeyi başarmıştır

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği değişimler dış politikayı da şekillendiren bir faktör olarak dünya sistemi ve hükümetleri bir yandan bütünleştirirken bir yandan da ayrıştırmaktadır. Ulus devletin baskın rolünün de aşıldığı bu süreç; iç-dış politika ayrımını belirsiz kılmakta ve dış politika ulusal ve uluslararası olmak üzere iki seviyede aktörler ağı tarafından belirlenmektedir.

Putnam, iki seviyeli oyun teorisinde, devletleri iki aşamalı olarak işleyen ve stratejik hamlelerden oluşan bir oyun içerisinde ele almakta ve uluslararası müzakerelerin de iki düzeyli oyunda çıkarların kesişmesi durumunda olumlu şekilde sonuçlanacağını belirtmektedir.

Diplomatik süreçleri ulusal ve uluslararası aktörlerin etkisi içerisinde ele alan bu yaklaşım çerçevesinde hükümetler oyunun ikinci düzeyi olan ulusal müzakerelerde iç aktörlerin desteğini alarak uluslararası düzeye karşı güçlü bir duruş sergileyip taviz alanını net bir şekilde ortaya koyabilmek için stratejiler belirlemektedir. Uluslararası düzeyde ise hem birinci düzey müzakerecileri arasındaki konumu güçlendirmek hem de ulusal talepler için mümkün olduğunca çok taviz koparabilmek eğilim dâhilindedir.

İki aşamadan oluşan diplomatik süreçlerde hükümetler ya da güçlü bir siyasi lider her iki oyun düzeyinde baş aktör olarak yer almaktadırlar. Bu iki düzeyli oyunda oyuncular için siyasi ve ekonomik çıkarlar taviz

koparabilmek adına önemli noktalardır. Karmaşıklıklar ve krizler ise müzakerecilerin rasyonel hamleler yapmasına engel olabilmektedir.

Bu koşullar altında Putnam'a göre, iki düzeyli oyunun kazananını, hükümetlerin ulusal çıkarlarını en üst seviyeye çıkarabilmek adına en çok tavizi koparıp en az taviz ile anlaşmayı onaylamaları belirlemektedir.

Çalışmamız kapsamında ABD'nin 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Afganistan ve daha sonra da Irak'a düzenlediği operasyonlarda ulusal ve uluslararası düzeyi nasıl yönettiği incelenmiştir. ABD, Afganistan'a gerçekleştirdiği operasyonda hem ulusal hem de uluslararası seviyede yani iki düzeyli oyunun her iki seviyesinde de desteği arkasına almayı başarmış ve taviz alanlarının büyüklüğünü kendi talepleri doğrultusunda yönlendirmeyi başarmıştır. Irak operasyonunda ise Türkiye'den istediği desteği oyunun uluslararası düzeyinde ABD'nin gücü ve stratejik ortak konumu baz alındığında sağlayabilmesi mümkün iken, süreçte Türkiye'de iç aktörler arasında bir anlaşma sağlanamamıştır. Ulusal aktörlerden Irak operasyonuna açık destek gelmeyince iki ülkenin taviz alanları kesişmemiş ve müzakere süreci olumsuz sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ak, Ö. (2019). Dış Politika Analizi ve Liderlik: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan, https://abs.cu.edu.tr/Dokumanlar/2016/IR%20344/323593956_ak2012.pdf (Erişim Tarihi: 06.01.2019)
- Aydın, M. (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1-4, 71-114.
- Başeren, S. H. (2001). Uluslararası Hukuk Açısından Amerika Birleşik Devletleri'nde Gerçekleşen Terörist Saldırlara ve Yol Açtığı Gelişmeler Üzerine Bir Değerlendirme, *Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70-80.
- Bölükbaşı, D. (2008). 1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası, Ankara: Doğan Yayınları.
- Duran, B. (2010). Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*.
- Efegil, E. (2018). Dış Politika Analizi (Ders Notları), İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Efegil, E. (2008). Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 103-122.
- Güleç, C. (2018). Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 79-102.
- Gümüş, B. (2012). İki Düzeyli Oyunlar ve Dış Politika, Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı (Ed.), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1 içinde* (53-84). Ankara: Nobel Yayınevi.
- İpek, Ö. (2018). Dış Politikada Medyanın Rolü, *Lectio Socialis*, 2/2, 153-161.
- Örnek, S. (2012). 11 Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 107-134.
- Özkan, A. (2002). Uluslararası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu, *Avrasya Dosyası*, Cilt 8, Sayı 1, 238-257.
- Özkan, G. (2007). ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Cilt 44, Sayı 509, 21-34.

- Öztop, F. (2016). Türk Dış politikası Yapım Sürecinde Karar Birimlerinin Etkileri, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Öztürk, S. (2015). 11 Eylül Saldırıları ve Afganistan Müdahalesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Polat, İ. (2006). 11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Taydaş, Z. ve Özdamar, Ö. (2013). A Divided Government, an Ideological Parliament, and an Insecure Leader: Turkey's Indecision about Joining the Iraq War, Social Science Quarterly Southwestern Social Science Association, 1-25.
- Tellal, E. (2007). Sovyet Dış Politikası ve Gromiko, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 62, Sayı 3, 349-377.
- Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games, International Organization, Cilt 42, Sayı 3, 427-460.
- https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_2_kurumlar/ab_kurumlar.pdf
- https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100510_baykal
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41607968>
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44052408>
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kritik-ziyaret-38354139>
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm>
- <http://www.radikal.com.tr/turkiye/bir-krizin-perde-arkasi-1-672262>
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/irak-taki-savas-turkiye-nin-savasi-olmayacak-126993>
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hukumete-yetki-126471>
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-once-turkiyenin-talepleri-38542945>
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/mhpdn-hukumete-suclama-129279>
- <http://www.milliyet.com.tr/2003/02/07/guncel/agun.html>
- <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/verda-ozet/1-mart-tezkeresinin-bilinmeyenleri-27339904>

<https://www.haberturk.com/dunya/haber/1627077-11-eylul-saldirilari-nedir-11-eylul-saldirilarinin-16-nci-yil-donumu>

<http://www.milliyet.com.tr/11-eylul-saldirisi-nedir--11-eylul-saldirisini-kim-yapti--molatik-9280>

<http://www.tasam.org/tr->

TR/Icerik/471/tony_blairin_yeni_ortadogu_stratejisi_ve_suriye

BÖLÜM 3
İRAN-RUSYA İLİŞKİLERİNİN KARŞILIKLI BAĞIMLILIK
TEORİSİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr. Dilek CANYURT¹

---

¹ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, MSAMYO, Bolu, Türkiye.
dcanyurt@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-8509-6141

GİRİŞ

Karşılıklı bağımlılık teorisi Keohane ve Nye tarafından kavramsallaştırılmış ve uzun yıllardır uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yerini almış bir teoridir. En kısa tanımlamayla teorinin temel hedefi; dünya politikasında ortaya çıkan devletler arası ve devlet dışı aktörler arasındaki çok yönlü ilişkileri ve bu ilişkilerin ülkelere olan maliyetlerini ve yükledikleri kısıtlılıkları açıklayabilmektir. Keohane ve Nye'a göre, karşılıklı bağımlılık dünya politikasının doğasında vardır (Keohane-Nye, 1989: 5). Dolayısıyla karşılıklı bağımlılık ilişkisinin gerçek dünyada pek çok örneği bulunabilmektedir. Bu örneklerden bir tanesi İran-Rusya ilişkileridir. İki ülke özellikle Suriye iç savaşında Baas rejiminin ayakta kalabilmesi adına birlikte hareket etmeleri ile bütün dünyanın dikkatini çekmişlerdir. İki ülke dünya politikasında, bölgesel güçler olarak varlıklarını, Suriye üzerinden etkin bir şekilde hissettirmişlerdir. İran-Suriye birlikteliğinin giderek daha bir görünür hale gelmesi, iki ülke ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık paradigması kapsamında incelenmesini de önemli kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, İran-Suriye ilişkilerini el verdiğince açıklayarak, bu ilişkinin karşılıklı bağımlılık teorisi için analitik bir örnek olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaca yönelik olarak ilk bölümde, karşılıklı bağımlılık teorisinin kuramsal çerçevesi ortaya konulacaktır. Daha sonraki bölümde ise İran-Rusya ilişkileri, iki ülkeyi böyle bir ilişki kurmaya iten nedenler ve ilişkiyi zora sokan sıkıntılı alanları olarak iki alt kategoride açıklanacaktır. En son bölümde ise İran-Suriye ilişkileri karşılıklı bağımlılık yaklaşımı çerçevesinden analiz edilecektir.

1. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Karşılıklı bağımlılık yaklaşımı ilk kez, Keohane ve Nye tarafından 1977’de yayımlanan “Power and Interdependence” isimli kitaplarında kavramsallaştırılmıştır. İki bilim insanı bu eserlerinde hem gelişen ve değişen uluslararası sistemi açıklamaya çalışmış hem de bu açıklamaları yaparken ileri sürdükleri argümanların realizm ve liberalizm ile ilgili temellerini karşılaştırarak, karşılaştırmalı bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu nedenle karşılıklı bağımlılık teorisi ne tamamen liberal anlayışın ürünü olarak değerlendirilebilir ne de tamamen realizmden kopuk bir yaklaşımdır (Keohane-Nye, 1989a). İki bilim adamı paradigmalarının teorik kökenlerinin kısmen realizm kısmen de liberalizme dayandığını 1987 de yayımlanan “Power and Interdependence Revisited” isimli makalelerinde de ifade etmişlerdir (Keohane-Nye, 2015). Uluslararası ilişkilerde gelenekselciler, devletlerin davranışlarını askeri çatışma tehlikesinin belirlediğini iddia etmektedirler. Bilhassa II. Dünya Savaşı’nın ardından gelen Soğuk Savaş sürecinde yapılan realist çalışmalar bu görüşü benimsemişlerdir (Keohane-Nye, 1989: 5). Karşılıklı bağımlılık dünya politikasını ve devlet davranışlarını etkilemektedir ancak bu bağımlılığı etkileyen aynı zamanda hükümetlerin davranışlarıdır (Keohane-Nye, 1989: 5). “Bağımlılık” bir devletin bir başka devleti etkilemesi olarak tanımlanırken “karşılıklı bağımlılık” iki devletin karşılıklı olarak birbirini etkilemesidir (Keohane-Nye, 1989: 7). Bu etkileşim ekonomik, politik ve sosyal konuları da içermektedir (Keohane-Nye, 1989:12-13). Keohane ve Nye’in tarif ettiği karşılıklı bağımlılığın

konusu sadece devletler arasındaki ilişkiler değildir. Ulus ötesi örgütler, çok uluslu şirketler ve alt kültürlerle ilişkiler, kültürel amaçlı ilişkiler, eğitim amaçlı ilişkiler, finansal ilişkiler hatta turistik ve spor amaçlı aktiviteleri de bu kapsama girmektedir.

Bu yaklaşımı diğer karşılıklı bağımlılık anlayışlarından ayıran nokta, tarafların bu etkileşim sonucunda bazı maliyetlere katlanmak zorunda olmalarıdır. Dolayısıyla taraflar için sadece olumlu sonuçlar doğuran bir ilişki, teorinin kapsamı dışında bırakılmıştır (Arı, 2010: 406). Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılığın küreselleşmenin bir sonucu olduğunu ifade etmişlerdir (Keohane-Nye, 1989: 3). Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yenilikçiler, küreselleşmenin getirdiği değişimlerin, dünya politikasını domine edeceğini iddia etmektedirler. Bunların aksine gelenekselci yaklaşımlar, dünya politikasını askeri gücün şekillendirdiğini iddia etmektedirler (Keohane-Nye, 1989: 3-4). Yenilikçilerin küreselleşen dünyadaki ortaya çıkan gelişmeler neticesinde oluşan karşılıklı ekonomik bağımlılığın, savaşları anlamsızlaştırdığı iddialarını kısmen doğru bulmaktadırlar (Keohane-Nye, 1998: 81).

Karşılıklı bağımlılık teorisi çatışmaların ortadan kalkacağı iddiasında da değildir (Keohane-Nye, 1989: 8). Yenilikçiler; global finans pazarları, çok uluslu şirketler ve sivil toplum örgütlerine, devletin ötesinde önem atfetseler de devlet kendisine sadık vatandaşları ile hala gücünü korumaktadır (Keohane-Nye, 1998: 85). Keohane ve Nye bağımlılığın (dependence) bir dış gücün bir devleti önemli derecede etkileyebilmesi şeklinde yaygın olarak tanımlandığını, karşılıklı

bağımlılığın ise en basit şekilde devletlerin karşılıklı olarak bağımlı (mutual dependence) oldukları durum şeklinde tanımlamışlardır. Bu bağımlılık ise uluslararası işlemlerin bir sonucu olarak gelişmektedir (Keohane-Nye, 1989: 8).

Karşılıklı bağımlılık diğer bağımlılık türlerinden farklıdır. Böylesi bir karşılıklı bağımlılık, taraflara birbirleri ile ilgili maliyetler ve bazı kısıtlılıklar yüklemektedir. Bunlar basit maliyetler de değildir. Karşılıklı bağımlılık politikasını (politics of interdependence) diğer bağımlılık türlerinden ayıran önemli nokta buradadır. Keohane ve Nye, ABD ve SSCB'nin nükleer bir savaşın olası yıkıcı etkisinden dolayı, stratejik olarak karşılıklı bağımlı olduklarını örnek vermiştir. Hastalıkların önlenmesi için ülkelerin birlikte hareket etme zorunluluğunu da bu kapsamda örnek olarak vermiştir. Ayrıca karşılıklı bağımlılık kavramı, karşılıklı fayda anlamına da gelmemektedir (Keohane-Nye, 1989: 9).

Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin bütün konularda otomatik olarak devletlere fayda sağlayacağı öngörüsünde bulunmak mümkün değildir. Dahası bu ilişkinin, mutlak bir iş birliğine yol açacağı iddiası da yanlış olacaktır. Buradaki temel nokta, karşılıklı bağımlılığın varlığı, ülkelerin gücünü tamamen hükümsüz kılmamaktadır. Aksine karşılıklı bağımlılık ile belli bir alandaki potansiyel güç olanakları tıpkı bir madalyonun iki yüzü gibi birbiriyle yakından ilişki içerisindedir (Keohane-Nye, 2015: 83). Dolayısıyla karşılıklı bağımlılık ilişkileri sıfır toplamli ilişkiler değildir. Taraflardan birinin aralarındaki dengeyi bozması diğer tarafa daha pahalıya mal

olabilmektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinden doğan fayda umulandan çok fazla olduğu durumlarda bile ekonomik, ekolojik ve politik karşılıklı bağımlılık durumu aynı zamanda bir yarışma halini de içermektedir. Birbirlerini etkileyen aktörler aynı zamanda birbirleriyle mücadele etmektedirler.

1.1. Asimetrik karşılıklı bağımlılık

Karşılıklı bağımlılık ilişkisinden az etkilenen taraf diğerine göre daha güçlü konumdadır. Bu duruma asimetrik karşılıklı bağımlılık denilmektedir ki zaten eşit ölçüde karşılıklı bağımlılık çok nadir görülen bir durumdur (Keohane-Nye, 1989: 10-11). Bu bağlamda asimetrik karşılıklı bağımlılık ilişkisinden az etkilenen taraf daha güçlü durumdadır. (Keohane-Nye, 1989: 11). Keohane ve Nye asimetrik karşılıklı bağımlılığın gücün kaynağı olabileceğini, liberal vurgular ve realizmin güç kavramına odaklanarak açıklamıştır. (Keohane-Nye, 1989). Asimetrik karşılıklı bağımlılığın manipüle edilmesi konusu ise diğer devletin karşı atağı seçme ihtimalinden dolayı çok riskli bir konudur. Çünkü bu karşı manevra askeri bir manevra dahi olabilmektedir (Keohane-Nye, 1989: 16).

1.2. Hassasiyet (sensitively) ve zafiyet (vulnerability)

Karşılıklı bağımlılığın hassasiyet ve zafiyet şekline iki boyutu vardır. Hassasiyet; karşılıklı bağımlılık ilişkisinin değiştirilemediği durumları tanımlamaktadır. Bu durum ya karşılıklı bağımlılık ilişkisinin terkedilmesinden doğan maliyetin büyüklüğünden ya da uluslararası kurallardan doğan hukuki zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Hassas karşılıklı bağımlılık politik, sosyal veya ekonomik olabilir

(Keohane-Nye, 1989: 12). Hassasiyet karşılıklı bağımlılığın ülkeye yüklediği maliyetlerden kurtulmak amacıyla değiştirilmeye çalışılan politikalardan önce katlanılan maliyetleri ifade ederken, kırılabilirlik veya zafiyet ise politikalar değiştirildikten sonra bile ortaya çıkan ve katlanılmak zorunda kalınan maliyetleri ifade etmektedir (Keohane-Nye, 1989: 13). Keohane ve Nye'a göre ne gelenekselciler ne de yenilikçiler global karşılıklı bağımlılık kavramını yeterince anlamamışlardır. Bugünün ekonomik, sosyal ve ekolojik karşılıklı bağımlılığını tam olarak açıklamak da çok zor bir konudur. Nye ve Keohane her iki yaklaşımın argümanlarını kabul etmeyerek farklı modellerin kombinasyonu üzerinde çalışmıştır. Çünkü tek model ile dünya politikasını açıklamak mümkün değildir (Keohane-Nye, 1989: 3-4)

1.3. Karmaşık karşılıklı bağımlılık

II Dünya Savaşı sonrası dönemde realizm dünya politikalarını açıklamada yetersiz kalmıştır. Keohane ve Nye, realizme karşı yeni bir yaklaşım inşa ettiklerini bunu da “karmaşık karşılıklı bağımlılık” şeklinde isimlendirdiklerini ifade etmiştir. Realistler için uluslararası politika güç mücadelesidir. Bu tanımlamadan hareketle devletler, her an birbirlerine karşı güç kullanma olasılığı olan ve çatışma potansiyeli bulunan aktörlerdir (Keohane-Nye, 1989: 2-24). Keohane-Nye'a göre, bütünleşme ancak, ulusal çıkarlar için çok güçlü devletler arasında olabilir. Onlar ulus-ötesi aktörleri ya hiç kabul etmemekte ya da önemsiz görmektedirler. Karmaşık karşılıklı bağımlılık perspektifinden, uluslararası politikadaki devlet dışı aktörler de

doğrudan dünya politikasına katılmaktadırlar ve politik konular arasında açık bir hiyerarşi de bulunmamaktadır. Zaman zaman realizm dünya politikasını açıklamada yeterli olabilse de kompleks karşılıklı bağımlılık yaklaşımı gerçekleri daha doğru tasvir etmektedir (Keohane-Nye, 1989: 24). Kompleks karşılıklı bağımlılığın üç temel karakteri vardır:

1. Toplumlar arasındaki bağlantıların farklı kanalları içermesi: yüz yüze- telekomünikasyon, ulus-ötesi organizasyonlar gibi. Devletler arası ilişkilerin normal kanallardan sürdürülmesi realizmin varsayımları arasındadır. Ancak bunun ötesindeki bağlantılar kompleks karşılıklı bağımlılığın alanına girmektedir.
2. Devletler arasındaki gündemler pek çok konuyu içermektedir ve bu konuların bir hiyerarşisi yoktur. Askeri güvenlik konuları bu gündemi domine etmemektedir. Bu konular doğrudan ülke içi konularla bağlı olduğu için iç ve dış politikanın sınırları belirsizdir. Dolayısıyla bu gündemdeki konular pek çok hükümet biriminin de ilgi alanına girmektedir. Bu birimler arasında yeterli koordinasyon sağlanamazsa maliyetleri büyük olabilmektedir.
3. Şayet kompleks karşılıklı bağımlılık ilişkisi sağlam bir şekilde işliyorsa hiçbir devlet diğer bir devlete karşı askeri güç kullanmayacaktır. Ekonomik ilişkilerde askeri güç anlamsız olsa da ittifakın askeri ve politik olarak hayati bir

blokla ilişkileri çok önemli bir konudur (Keohane-Nye, 1989: 24-25)

Keohane ve Nye “Power and interdependence in the information age” isimli makalede daha önce tanımladıkları karmaşık karşılıklı bağımlılığın değişen iletişim çağı ile bir özelliğinin bariz bir şekilde değiştiğini ifade etmişlerdir. Artık devletler, aralarındaki çoklu sosyal ve politik ilişkiler ile bağılıdır. Ayrıca güç ve güvenlik konuları daha az önemli hale gelmiştir. Karmaşık karşılıklı bağımlılığın üç önemli özelliğinden biri olan toplumlar arasında farklı kanallardan bağlantıların olması büyük ölçüde artmıştır (Keohane-Nye, 1998: 82-83). Ancak karşılıklı bağımlılığın diğer iki özelliği belirgin bir değişiklik göstermemiştir. Askeri güç devletlerin ilişkilerinde hala önemli bir yere sahiptir. Güvenlik konusu da hala dış politikada önceliğini korumaktadır (Keohane-Nye, 1998: 84). Ulus-ötesi kurumların ve çok yönlü prensiplerin varlığı, ekonomiyi, iletişimi ve askeri rekabeti öne çıkardığı için devletlerin bu kurumların aksine hareket etmesi yüklenecekleri maliyetleri de artırmıştır. Farklı çeşitlerde bilgi vardır ve bu bilgi türlerinden bazıları çok daha önemlidir. Bilgiye ulaşmanın yanı sıra bilgiyi üretmek de önemli bir konudur (Keohane-Nye, 1998: 84).

Karmaşık karşılıklı bağımlılık yaklaşımında konular arasında herhangi bir hiyerarşi olmadığı için devletlerin hedefleri çok farklı konuları kapsayacak şekilde genişlemiştir. Geleneksel analizlerde ekonomik ve askeri olarak güçlü olan devletlerin kendi hedefleri için kendi politikaları ile ilgili pek çok konuyu ve diğer devletleri ve diğer

konuları domine ettiklerinin kabul edildiğini ifade etmişlerdir. Ancak karmaşık karşılıklı bağımlılık altındaki ülkelerin bunu böyle yapması çok zor olacaktır. Bu durumda güçlü devletlerin bağlamları daha az etkili olacaktır (Keohane-Nye, 1989: 30-31). Yine karmaşık karşılıklı bağımlılık altında iç ve dış politikanın gündemini, artan ekonomik ilişkiler ve artan hassas (sensitively) karşılıklı bağımlılık belirleyecektir (Keohane-Nye, 1989: 32-33). Diğer yandan Keohane ve Nye, karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisini yaklaşık olarak sağlamış ülkelerde bile askeri gücün öne çıkabileceği durumların varlığından bahsetmiştir.

Gelişen teknoloji ile artan iletişim imkanları karmaşık karşılıklı bağımlılık yaklaşımının tanımını bazı yönlerden değiştirmiştir. Ancak bu değişim, devletler arasındaki ilişkilerde askeri gücün önemini azaltmamıştır ve kriz anlarında askeri güç, dış politikada diğer konuların önüne geçmektedir (Keohane-Nye, 1998: 83-84). Bilgi çağı ile ilerleyen devletler arası ilişkiler karmaşık karşılıklı bağımlılık ölçeğine ulaşmamıştır. Çünkü dünyada gerçekleşen bilgi akışı daha önceden kalıpları oturmuş olan politik alanları etkisi altına alamamıştır. Dahası askeri gücün hakimiyeti ve güvenlik konularına ilişkin realist varsayımlar dünyanın pek çok bölgesi için hala geçerliliğini korumaktadır (Keohane-Nye, 1998: 85). Keohane ve Nye'nin vurguladığı diğer bir konu, karmaşık karşılıklı bağımlılığın aktörlerinden olan uluslararası örgütlerdir. Bunlar, ülkeler arasında gelişen çok boyutlu ilişkilerin önemini arttırmaktadırlar. Çünkü uluslararası örgütlerin, dünya gündemine etki edebilme ve devletler

arası koalisyonların oluşturulmasında anahtar rol oynama kapasiteleri bulunmaktadır (Keohane-Nye, 1989: 35).

2. İRAN-RUSYA İLİŞKİLERİ

İran-Rusya ilişkilerinin boyutunu anlayabilmek için iki ülkenin Dışişleri Bakanları'nın bu konu hakkındaki söylemleri ile bu bölüme başlamak dikkat çekici olacaktır. İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, 2017 yılında İran-Rusya ilişkilerini 500 yılı aşkın süredir devam eden derin bir ilişki olduğunu, bu ilişkinin son dönemde bariz şekilde barışçıl bir gelişme gösterdiğini açıklamıştır. İran ve Rusya'nın ilişkilerini, bölgenin güvenliği ve gelişmesi ve stabilitesi için geliştirilmek zorunda olduklarını da eklemiştir. Yine Dışişleri Bakanı, iki ülkenin bilimsel ve kültürel seçkinleri ve uzmanları arasındaki karşılıklı görüş alışverişinin, kültürel diplomasiyi ve özellikle “siyasi ve ticaret alanlarında” ikili ilişkileri güçlendirmesi noktasında yeni bir fırsat olacağını açıklamıştır (ISNA, 2017). Aynı gün benzer bir açıklama, iki ülke ilişkilerini kutlamak için konuşan Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov tarafından yapılmıştır. Lavrov: İran ve Rusya arasında dış politika, savunma, ekonomi ve kültür de dahil olmak üzere her alanda iş birliğinin ilerleyen gelişiminden memnun olduğunu ifade etmiştir (Fars News Agency, 2017). İki devlet adamının atıf yaptığı tarih, Rusların Hazar'ın kuzeyinde Hazar Denizi kıyısında bulunan en büyük liman olan Astrahan'ı ele geçirmesiyle, iki ülke arasında ticari ilişkilerin başladığı 1556 yılıdır (Ametbek, 2017).

Gerçekte iki ülke arasındaki ilişkiler genellikle mücadele şeklinde olmuş (Mansfield, 2012: 203-220) ancak 1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasının ardından ilişkiler iyileşmeye başlamıştır (Ametbek, 2017). İki ülkenin ilişkilerinde bir dönüm noktası ise Suriye iç savaşıdır. Suriye iç savaşında Şam rejiminin yanında yer alan Rusya ve İran'ın ilişkileri daha bir gelişmiştir. ABD dışişleri bakanı Mike Pompeo'nun da vurguladığı gibi bu yakın ilişki Rusya'nın Ortadoğu'daki pozisyonunu sağlamlaştırmıştır (Franiok, 2020). 2017 yılında Rusya ve İran arasında nükleer faaliyetler üzerinde karşılıklı işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Fars News Agency, 2017). Bu kapsamda Fordo'da ve Natanz'da bulunan nükleer tesisler çalıştırılmaya başlanmış ve Buşehr'de nükleer santral inşasına başlanmıştır. Bu inşaatın açılışına İran Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Ali Ekber Salahi ve Rusya Atom Enerjisi Kurumu Başkan Yardımcısı Alexander Lokşin'in katılmıştır. Ayrıca bu açılışa, Ruslar ile 1050 megavat elektrik kapasiteli yeni nükleer santraller için anlaşma yapıldığı açıklanmıştır (Kurşun, 2019). Ayrıca iki ülke çok taraflı anlaşmalarla ekonomik bağları güçlendirmeye devam etmektedir. Bütün bunlara ek olarak İran, 2019 yılında Rusya'nın da üyesi olduğu Avrasya Ekonomi Birliği ile serbest ticaret anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma ile İran üç yıl sonunda birliğe kalıcı üye olma hakkını kazanmış olmaktadır (Franiok, 2020). İki ülke arasında geliştirilmeye çalışılan ilişkilerin ekonomi boyutu dikkate alındığında, Rusya-İran ticari ilişkilerinin çok da önemli boyutlarda olmadığı istatistik verilere yansımıştır. 2019 verilerine göre Rusya'nın en önemli ticari partneri 111 milyar ABD doları ile Çindir. Bu ülkeyi Almanya, Hollanda ve

Belarus takip etmektedir (Elagina, 2020). Bununla birlikte iki ülke yöneticilerinin ülkeler arasındaki çok boyutlu ilişkileri geliştirme yönündeki kararlılıkları, ekonomi verilerine yansımış ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2018 yılına göre 2019 yılında %24 artış göstermiştir. İran'ın Rusya'nın dış ticaretindeki payı da geçen yıla göre % 0,3'ten % 0,4'e yükselmiştir (Tribune, 2019). İki ülke arasındaki ticaretin önemli bir boyutunu S-400 hava savunma sistemleri oluştururken, sivil savunma sanayi alanında ileri teknolojik ürünlerle ilgili ticari anlaşmalar bulunmaktadır (IntelliNews, 15). İki ülke ilişkilerinde gelişen bir başka boyut da turizm alanında olmuştur. 2015 yılında iki ülkenin kolay vize uygulamaları ile karşılıklı turistik ziyaretçi sayısı artmıştır. Hatta İranlı yetkililer 2025 yılına kadar her yıl Rusya'dan 20 milyon turist beklediklerini açıklamışlardır (Iran Doostan News). Ancak 2019 yılında İranlı bir tur operatörü Rus toplumunun İran'a gelme noktasında pek istekli olmadığını ifade etmiştir (Tehran Times, 2019).

İran devlet adamlarının iki ülke arasındaki ilişkilere son derece pozitif yaklaşımlarına rağmen İran medyasında Ruslar hakkında bazı sorgulamalar² dikkat çekmektedir. Ayrıca Busehir'de Ruslar tarafından inşa edilen nükleer santralin uzun yıllardır bitirelememiş olması konusu tartışılmaktadır. Ruslar, İranlı pek çok kişi için kuzeydeki tehlikeli ve öngörülemeyen düşmanlardır. Sorgulanan konu, tarihi olarak sıkıntılı bir geçmişi olan iki devlet arasındaki bu

---

² Örneğin; Güvenlik Konseyi üyesi olan Rusya'nın İran hakkında alınan kararlarda İran lehine herhangi bir müdahalede bulunmuyor olması konusunda sorgulamalar vardır (Farahmand, 2015).

ittifakın sürüp süremeyeceği konusudur. Bununla birlikte açıkça görülmektedir ki Rusya ve İran liderleri, Suriye'de ve bölgedeki nüfuzunu korumak için birlikte hareket etmeyi tercih etmektedirler (Farahmand, 2015).

2.1. Rusya-İran ittifakının nedenleri

Bu ittifakın temel nedenlerinden biri Putin'in kişiliğinden ve Rusya'nın politik ideallerinden kaynaklanmaktadır. Putin, Rusya'nın dağılan SSCB'nin ardından kendisine yüklenen siyasal ve ekonomik yüklerden kurtularak, uluslararası siyasal sistemde lider konuma yükselmesi noktasında çok istekli bir liderdir (Idris, 2017: 35). Diğer yandan Rusya, SSCB'in ideolojisini terk etse de anti-Batıcı ideolojisini terk etmemiştir. Diğer ülkelere karşı bakış açısını ideolojik olarak değil kendi stratejik ve ekonomik çıkarları açısından belirlemiştir. Bu çıkarlar bağlamında eski SSCB nüfuz alanında olan bölgeler önemini korumaktadır. Özellikle Ortadoğu ve Körfez, Rusya'nın odak noktasını oluşturmaktadır. Eskiden beri devam eden sıcak denizlere inme ideali, günümüz Rusyası için de geçerlidir (Idris, 2017: 36). Rusya'nın Ortadoğu'ya odaklanmasının başkaca nedenleri de vardır. Bunlardan bir tanesi bünyesinde önemli sayıda Müslüman nüfus barındıran Rusya'nın ekstremist İslami anlayışlarla mücadele etme hedefidir ki bu akımların ülkesine gelmesinden endişe duymaktadır. Sadece bu akımların kendi ülkesine gelmesine değil Esad ile olan müttefikliği dolayısıyla Esad rejimine olan tehdidine de karşı çıkmaktadır. Bu nedenden dolayı da Suriye'de, DEAŞ ile mücadele etme iddiasındadır. Rusya'nın bölgede ekonomik çıkarları

da bulunmaktadır. Bölge silah, nükleer teknoloji, doğal gaz ve petrol gibi ürünler için önemli Pazar potansiyelleri barındırmaktadır. Ayrıca Rusya, Basra Körfezi'ndeki petrol ve doğal gaz üretiminde lider ülkelerle birlikte hareket ederek piyasada söz sahibi olma noktasında isteklidir.

Rusya'nın, ABD ve Batı'ya karşı güç dengesi arayışlarını da ikincil çıkarları olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda bölgede Mısır, İran, Türkiye ve Libya gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirerek alternatif bir güç olmaya çalışmaktadır (Pagano, 2017). Rus politika düşünürlerine göre, Rusya'nın Orta Asya'da etkili olabilmesi için Tahran ve Ankara ile yakın olması gerekmektedir (Avdaliani, 2018: 2). Ayrıca Suriye krizi ile İran ve Rusya'nın birbirlerini ortak düşmana karşı zorunlu ortak olarak gördükleri (Idris, 2017: 36) iki ülkenin ittifakını açıklayan nedenlerden biridir. Rusya'nın sahip olduğu yaklaşık 20 milyon Müslüman varlık arasında ortaya çıkabilecek olası bir Şii-Sünni çatışması da önemli bir etkidir (Glebova, 2019). Çünkü Böylesi bir çatışmanın önlenmesinde veya yönetilmesinde, Şiiilerin lideri konumundaki bir ülke ile geliştirilen ilişkiler önemli rol oynayabilecektir.

Bir başka açıdan da Rusya geleneksel olarak İran'la derin bağları olan ülkeleri kendi etki alanı olarak değerlendirmektedir. Aynı zamanda Putin tarafından 2011 yılında ortaya atılan Avrasya Birliği (Büyük Avrasya) ideali bağlamında bu birliğe İran'ın da dahil edilebileceği hedef olarak belirlenmiştir. Diğer yandan Trump yönetiminin agresif yapısının iki ülke ilişkilerini yakınlaştırdığı (Glebova, 2019) iddia

edilmiştir. Dolaysıyla bu süreçte iki ülke arasındaki eğitim ve kültür projeleri iki katına çıkmıştır. Rusya'nın Müslüman dünyada jeopolitik konumunu koruma isteği ve Orta Doğu ile ilgili geçerli endişelerinin varlığı nedeniyle, İran ile stratejik ortaklığını sürdürmeye devam edeceğini öngörmek yanlış olmasa gerektir (Glebova, 2019).

Kemal İnat, Rusya'nın Suriye'de etkililiğinin ona, Suriye'nin çok ötesine uzanan bir alanda nüfuz elde etme fırsatı verdiğini belirtmektedir. İnat, Rusya'nın Kuzey Afrika'da artan faaliyetlerinin, Suriye'deki başarıları dolayısıyla artan öz güveninin bir sonucu olduğunu ve Cezayir ile ilişkilerini geliştiren Rusya'nın, Libya iç savaşında da giderek daha fazla söz sahibi olduğunu ve dahası Rusya'nın, Sisi rejimi tarafından ABD ve Suudi Arabistan'a karşı bağımlılığı hafifletecek bir alternatif aktör olarak görülmesi sonucunu doğurduğunu ifade etmektedir. Devamında İnat ekonomik kapasitesi ABD'nin 13'te biri, Fransa'nın yarısı kadar olan Rusya'nın, bu denli güçlü bir aktör olarak dünya politikasında görünür olmasını, askerî gücüne ve Putin yönetiminin risk alma konusundaki istekliliğine, İran ve Türkiye ile işbirliği yapabilmesine bağlamıştır (İnat, 2019). İran son 20 yıldır ekonomik zorluklarla mücadele etmektedir. Ülke bu zorlukları bypass etmek için çoklu mekanizmalar geliştirmiştir. Bu anlamda ekonomik olarak Rusya ve Çin, İran'ın en önemli müttefikleridir (Bazoobandi, 2018). Aslında İran'ın stratejisi Rusya gibi yabancı yatırımcılar sayesinde dünya ekonomisinden pay alababilmektir (Vatanka, 2020). Rusya'nın İran'la ilişkilerini ise politik kaygıları şekillendirmektedir (Bazoobandi, 2018). Rusya için İran hem ticaret ortağı hem de Körfez ve Orta Doğu'daki ülkeler

üzerinde olan etkisi dolayısıyla stratejik bir öneme sahiptir (İdris, 2017: 37).

2.2. İran-Rusya ilişkisinde zorluklar

İran-Rusya ilişkilerinde en sıkıntılı alanlardan biri, iki ülkenin gerilimli tarihi arka planıdır. İran tarihinin tarihi olarak ne kadar geriye gittiği, pek çok farklı grubun bölgede varlık göstermesinden dolayı tartışmalı bir konudur. Ancak Safevî Devleti, bugünkü İran'ın siyasî ve sosyal bakımdan şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olduğu için İran tarihini Safevi devletine dayandırmak tercih edilebilecek bir yaklaşımdır. Safeviler 17. yüzyıldan itibaren Moskova merkezli Rus yönetimi ile mücadele içerisinde olmuşlardır. Ardından gelen İran Kacar Devleti de Rusya ile bir dizi savaşa girmiş, savaşın sonunda 1818'de Gülistan ve 1828'de Türkmençay anlaşması ile İran Kacar Devleti, Rusya lehine büyük toprak kaybı yaşamıştır. Sadece toprak kaybı olmamış, Rusya, İran'ın istediği herhangi bir yerine konsüler elçi gönderme hakkını elde etmiştir. Ayrıca İran Kacar Devleti'ne şartlarını Rusya'nın belirleyeceği ekonomik anlaşmalar yapılması dayatılmıştır. 20. yüzyılın başlarında ise İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki mücadeleleri dikkat çekmektedir. Bolşevik devrimi ile Ruslar, İran üzerinden ellerini gevşetseler de Rusya, II. Dünya Savaşı sırasında Tahran'ı işgal eden taraflardan biri olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler ancak SSCB dağılmasından sonra normalleşmeye başlamıştır (Sarıkaya, 2012: 1-20). Böyle çatışmalı bir geçmişe sahip iki ülke için Emil Avdalani, jeopolitik şartlar gereği oluşan müttefiliğin şartlar değiştiğinde bozulacağı, çünkü her iki

ülkenin de birbirlerinin jeopolitik hırslarından nefret ettikleri tesbitinde bulunmuştur (Avdaliani, 2018: 3).

İran-Rusya ilişkilerinde temel bağlamlardan biri ekonomik çıkar olarak gözüke de Rusya'nın dünyanın en önemli petrol ve gaz ihracatçısı olan İran ile işbirliği ihtiyacı, rekabet etmek zorunda olduğu dünya piyasaları göz önüne alındığında zaman zaman önemini yitirebilmektedir. Özellikle 2019 Mart ayı başlarında iki ülke, petrol politikalarının belirlenmesi noktasında görüşme yapmış olsalar da görülmüştür ki İran, Rusya'yı etkileyememiştir. ABD'nin Venezüela ve İran'a uyguladığı ambargoların bir sonucu olarak İngiltere ve ABD'nin Rusya'dan alacağı petrol miktarını iki katına çıkaracağını açıklaması, bu kararı etkilebilecek etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir. Oysaki ABD ambargosunun ardından 2018'de ortalama günlük petrol üretimi 2,5 milyon varil olan İran'ın üretimi yaklaşık 250.000'e düşmüştür. Dahası Rusya yönetiminin İran'da yapacağı nükleer yatırımlardan hiçbiri gerçekleşmemiş, yine Rusya, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan Rusya demiryollarının üstlendiği demiryolu projesinden çekilmiştir (Vatanka, 2020). İranla büyük ticari anlaşmalar imzalayan Rus şirketleri, ABD'nin aldığı yaptırım kararlarından sonra muazzam cezalar almaktan çekindikleri için bu anlaşmaları askıya almışlardır (Bazoobandi, 2018).

İki ülke müttefikliğini doruk noktaya ulaştıran temel güdü, Suriye rejimini korunması olmakla birlikte, Suriye krizinde iki ülkenin hedeflerinin aynı olduğunu da iddia etmek mümkün değildir. Rusya'nın hedefi tüm tarafları bir araya getirerek siyasi bir çözüm

bulmak ve Suriye'de, ABD ve İsrail ile askeri çatışmalardan kaçınmakken, İran, Esad rejimini korumak istemektedir. Aynı şekilde Rusya'nın Suriye'nin ordusunu restore etmeyi istemesi İran için sorunlu alanlardan biridir (Idris, 2017: 44-45). Diğer yandan Esad rejimi ülkede tekrar iktidarı eline aldıkça iki ülke arasında farklı stratejiler ve gündemler ortaya çıkmaktadır. Hatta, bu sürecin iki ülkeyi bir savaşa çekebileceği iddiaları vardır (Behravesht-Cafiero, 2019). İki ülkeyi sıkı bir işbirliği ile buluşturan Suriye iç savaşı, aynı zamanda iki ülkenin güç mücadelesi yaptığı bir alanı oluşturmaktadır. İran ve Rusya'nın öncelikle kendi çıkarları için Suriye'de buldukları gerçeği düşünülduğünde böylesi bir güç mücadelesinin varlığı şaşırtıcı bir durum değildir. Suriye'de İran'ın desteklediği milisler ve Suriye güçleri ile Rusya'nın desteklediği Suriye güçleri arasındaki zaman zaman silahlı çatışmalara varan mücadeleler izlenmektedir. Ayrıca iki ülkenin, Suriye'de stratejik hava ve deniz limanlarına sahip olma noktasında mücadeleleri vardır. Her iki ülke, geleceğin Suriye'sinin inşasında söz sahibi olma noktasında istekli ve rekabet halindedirler (Peri-Varulkar, 2019: 1).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İran ve Suriye, Suriye iç savaşında, Baas rejiminin arkasında güçlü bir şekilde durarak ilişkilerini pekiştirmişlerdir. İki ülke arasındaki ilişkilerin en güçlü olduğu alan jeopolitik alan olarak ortaya çıksa da ilişkilerin her alanda geliştirilmesi çabaları iki ülke yetkililerinin söylemlerine yansımaktadır. Gerçekte İran ve Rusya ilişkilerine bakıldığında tarihi olarak çatışmalı bir geçmişin verdiği güvensizlik,

Rusya'nın ekonomik vaadlerinde ortaya çıkan sorunlar ve Suriye içerisinde iki ülkenin zaman zaman belirginleşen güç mücadeleleri bu ilişkide belirginleşen maliyetler ve kısıtlılıklar olarak ifade edilebilir. Karmaşık bağımlılık ilişkisinin teorik bağlamları da böyle bir ilişkiyi tarif etmektedir. Yine teori kapsamında iki ülke ilişkilerinin hassas karşılıklı bağımlılık çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü iki tarafa maliyetler yükleyen ittifak ilişkisi halen devam etmektedir. Taraflar ilişkilerini devam ettirerek bu maliyetlere katlanmayı tercih etmektedirler. Ancak bu ilişkinin taraflar yüklediği maliyetler eşit oranda değildir. Bu bağlamda uzun yıllardır ambargo altındaki İran'ın, Rusya karşısında ekonomik olarak daha zayıf olduğu ifade edilebilir. Kısaca asimetrik karşılıklı bağımlılık açısından Rusya güçlü konumdadır.

İki ülkenin, ilişkilerini pek çok alanda geliştirme çabaları, pek çok alanda yapılmış olan anlaşmaların varlığı ve tarafların bu noktada kararlı olduklarını deklare etmeleri, İran-Rusya ilişkilerini karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Ayrıca iki ülkenin koalisyonlarının uluslararası örgütler bağlamında da yansımaları “Avrasya Ekonomi Birliği” örneğinde görülebilmektedir. Dolayısıyla ülkeler arası koalisyonların oluşumunda uluslararası örgütlerin öncü rolü düşünüldüğünde, iki ülkenin ilişkilerini giderek daha fazla karmaşık karşılıklı bağımlılık şekline evrileceğini öngörmek mümkündür.

Bütün bunlardan sonra denilebilir ki, bu çalışma kapsamında ele alınan İran-Rusya ilişkileri Keohane ve Nye tarafından çerçevesi

Çizilen karşılıklı bağımlılık teorisini destekler niteliktedir. Dolayısıyla ne uluslararası politikada bariz bir şekilde güç arayışı peşinde olan Rusya, İran ile olan bağlarını kolayca göz ardı edebilecektir ne de Batılı ülkelerin yaptırımlarından yılmış bir İran, Rusya ile ilişkilerini bitirebilecektir. Bütün negatif yönlerine rağmen iki ülke ilişkileri, katlanacakları maliyetlerin yüksekliğinden dolayı karşılıklı bağımlılık kapsamında devam edeceği izlenimi vermektedir. Beklenmeyen bir kırılma yaşanmadığı müddetçe bu ilişkinin yakın gelecekte bozulması öngörülmemektedir.

KAYNAKÇA

- Agency, F. N. (2017). *Iran, Russia ink 2 deals on Nuclear Cooperation*. <https://en.farsnews.ir/newstext.aspx?nn=13951101000189>, (15 Temmuz 2020).
- Agency, F. N. (2017). *Lavrov: Iran-Russia relations on right track*. <https://en.farsnews.ir/newstext.aspx?nn=13951111001659>, (14 Temmuz 2020).
- Ametbek, D. (2017). *515. yıldönümünde İran-Rusya ilişkileri*. <https://ankasam.org/515-yildonumunde-iran-rusya-iliskileri/>, (08 Temmuz 2020).
- Arı, T. (2010). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya İşbirliği* (6. b.). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Avdaliani, E. (2018). *Russia and Iran: Foes and Friends. BESA Center Perspectives Paper*(718), 1-3.
- Bazoobandi, S. (2018, Ekim 24). *Russia-Iran economic deal: Sanctions relief or political game?* <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/russia-iran-economic-deal-sanction-relief-or-political-game/>, (17 Temmuz 2020).
- Behraves, M., ve Cafiero, G. (2019, Ekim 16). *Can Russian-Iranian alignment in Syria last?* <https://www.mei.edu/publications/can-russian-iranian-alignment-syria-last/>, (16 Temmuz 2020).
- Elagina, D. (2020). *Russia's leading trade partners in 2019, by volum*. <https://www.statista.com/statistics/1100708/russia-leading-foreign-trade-partners-by-volume/>, (16 Temmuz 2020).
- Farahmand, M. (2015). *Russia and Iran: an uneasy alliance*. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34919237>, (16 Temmuz 2020).
- Franiok, N. (2020). *Defining The Russia-Iran Relationship*. <https://www.americansecurityproject.org/defining-the-russia-iran-relationship/>, (15 Temmuz 2020).
- Glebova, N. (2019). *Russia's real reasons for partnering with Iran*. <https://nationalinterest.org/feature/russias-real-reasons-partnering-iran-66937>, (17 Temmuz 2020).

- Idris, M. S. (2017). Alliance of Necessity between Iran and Russia. *Journal for Iranian Studies*, 1(3), 33-55.
- İnat, K. (2019). *Rusya, Suriye'de ne istiyor?* <https://www.setav.org/rusya-suriyede-ne-istiyor/>, (17 Temmuz 2020).
- IntelliNews. (2016). *Russia trade with Iran jumps more than 70% since January.* <https://www.intellinews.com/russia-trade-with-iran-jumps-more-than-70-since-january-104092/>, (17 Temmuz 2020).
- ISNA. (2017). *Zarif's message on 515th year of historical relations between Iran and Russia.* <https://en.isna.ir/news/95111107492/Zarif-s-message-on-515th-year-of-historical-relations-between>, (14 Temmuz 2020).
- Keohane, R. o., ve Nye , J. S. (1989). *Power of Interdependence*. USA: Harper Collins Publishers.
- Keohane, R., ve Nye, J. (1998). Power and Interdependence in the Information age. *Foreign Affairs*, 77(5), 81-94.
- Keohane, R. O., ve Nye., J. S. (2015). Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 79-104.
- Kurşun, M. (2019). *İran'dan Körfez'deki Buşehr'de yeni nükleer tesis.* <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irandan-korfezdeki-busehrde-yeni-nukleer-tesis/1640903>, (15 Temmuz 2020).
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi* (1. b.). İstanbul: Say Yayınları.
- News, I. D. *Iran and Russia boost their tourism exchange.* <https://irandoostan.com/iran-russia-boost-tourism-exchange/>, (17 Temmuz 2020).
- Pagano, S. (2017). *US and Russia interests in Middle East.* <https://nsiteam.com/sma-reachback-us-and-russia-interests-in-middle-east/>, (16 Temmuz 2020).
- Peri , O., ve Varulkar, H. (2019). Struggle Between Russia, Iran For Control Over Syria's Centers Of Power. *MEMRI Inquiry & Analysis Series*(1475), 1-6.
- Power and Interdependence Revisited. (1987). *International Organization*, 41(4), 725-753.
- Tehran Times (2019). "Russian people unaware of tourist attractions in Iran: expert", <https://www.tehrantimes.com/news/439683/Russian-people-unaware-of-tourist-attractions-in-Iran-expert>, (17 Temmuz 2020).

- Sarıkaya, Y. (2012). *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*. Ankara: Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV).
- Tribune, F. (2019). *Iran, Russia record 24% growth in bilateral trade*. <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/99838/iran-russia-record-24-growth-in-bilateral-trade>, (17 Temmuz 2020).
- Vatanka, A. (2020). *Iran and Russia: A tale of unfulfilled economic potential*. <https://www.mei.edu/publications/iran-and-russia-tale-unfulfilled-economic-potential>, (13 Temmuz 2020).

BÖLÜM 4
SAVUNMA HARCAMASI VE ENFLASYON İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE VE ABD ÖRNEĞİ

Dr. Öğretim Üyesi Ayşe ARI¹

---

¹ Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Mersin,
Türkiye.ayseari@mersin.edu.tr ORCID ID :0000-0002-8485-5932

GİRİŞ

Savunma harcamasının ekonomik etkileri, 1970’li yıllardan itibaren otoriteler ve iktisatçılar tarafından araştırılmaktadır. 1980’li yıllara gelindiğinde ise, savunma harcamalarındaki önemli artışlar konuya olan ilgiyi daha da artırmıştır (Nourzad, 1987:57). Ancak savunma harcamasının ekonomik performansı nasıl etkileyeceği özellikle Sovyetler Birliğinin çökmesi ve ABD’nin rekabet gücünün azalması sonucunda ön plana çıkmıştır (Chan ve Davis, 1991:274; Heo, 1998, 637).

Soğuk Savaş sonrasında, süper güçler arasındaki silah savaşlarının sona ermesiyle birlikte, ülkeler için dış koşullar değişmiş ve gelişmiş ülkelerde savunma harcamalarının azaldığı bir dönem başlamıştır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise, söz konusu süper güçlerin bölgesel çatışmalardaki desteğini çekmesiyle, çatışmaların ve tansiyonun azaldığı görülmüştür. Böylece dünya genelinde savunma harcamasının azaldığı bir dönem yaşanmış ve bu gelişmeler barış dönemine girildiği şeklinde yorumlanmıştır. Fakat gelişmiş ülkelerin silah ihraç etme çabaları ya da bölgesel güvensizlikler sebebiyle bazı ülkelerin savunma harcamalarının bu dönemde de arttığı gözlenmiştir. Çünkü bu yıllarda az gelişmiş ülkelerde terör olayları ve radikal grupların yaygınlaşması ile din ve politik grupların sebep olduğu iç karışıklıkların yaygınlaşması dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, ulusal güvenliğin sağlanması ve bu yönde izlenecek politikalar ön plana çıkmıştır (Dunne, 2000:2; Aiyedogbon ve Ohwofasa, 2014:2; Heo,1998: 637). Ancak özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, güvenliği sağlamak amacıyla kıt kaynakların önemli

ölçüde savunma harcamasına ayrılması, savunma harcamasının ekonomik değişkenler üzerindeki etkisine odaklanılmasını sağlamıştır (Değer, 1986:179).

Savunma harcamasının, enflasyon gibi makroekonomik değişkenlerle arasındaki olası ilişkinin belirlenmesi, savunma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin daha doğru olarak ortaya konulmasını sağlayacaktır (Değer, 1986:181). İlaveten savunma harcamasının enflasyon ile ilişkisi çok yönlü olduğundan bu ilişkinin boyutunun ve bu etkileşimin yönünün ortaya konulması, otoritelerin geleceğe yönelik savunma harcamasını belirlerken enflasyon oranını dikkate alıp almaması noktasında doğru karar vermesini sağlayacaktır (Tambudzai, 2005:2; Looney, 1990:268). Benzer şekilde enflasyon üzerinde etkili olan faktörler arasında savunma harcamasının yer alıp almaması, enflasyonla mücadelede doğru politikaların uygulanmasında ve elde edilecek başarıda önem taşıyacaktır.

Bu çalışmanın amacı da, savunma harcaması ve enflasyon arasındaki ilişkiyi sorgulamaktır. Bu bağlamda Türkiye ve ABD örneği, 1960-2019 dönemi için analiz edilmiştir. Çalışmada Hacker ve Hatemi (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testi kullanılmıştır.

Çalışmanın izleyen bölümünde savunma harcaması ve enflasyon arasındaki ilişkinin teorik zemini ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde ise, literatür özeti yer almaktadır. Üçüncü bölümde veri ve yöntem açıklanmakta, dördüncü bölümde ampirik bulgulara yer verilmektedir. Son bölümde ise sonuç kısmı yer almaktadır.

1. SAVUNMA HARCAMASI VE ENFLASYON İLİŞKİSİ

Savunma harcaması, otoritelerin ekonomiye müdahale etmede kullandıkları önemli bir makroekonomik politika aracı olarak kabul görmektedir. Bu bağlamda, otoriteler resesyon ve enflasyonu etkileyebilmek amacıyla savunma harcamasını kullanabilmektedir (Hamilton, 1977:18). Bir başka deyişle, savunma harcamasının ekonomik büyümeyi etkileme kanallarından birisi de enflasyondur (Benoit, 1978:278). Çünkü, savunma harcamasındaki artışların enflasyonist etkiye yol açtığı genel kabul görmektedir. Artan enflasyon ise zorunlu tasarrufları ya da kârlılığını artırarak yatırımlar ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilmektedir (Değer ve Smith, 1983:338; Değer, 1986:184-185). Ancak savunma harcaması ve enflasyon arasındaki ilişkinin varlığı ve yapısı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Pek çok araştırmacı, savunma harcamasından enflasyona doğru kesin ve doğrudan bir etki olduğunu savunurken, farklı görüşler de literatürde mevcuttur (Starr vd., 1984:104-105).

Savunma harcamasının enflasyonu pozitif yönde etkileyeceğini savunan yaklaşımlara göre, savunma harcaması 3 şekilde finanse edilebilmektedir. Bu yöntemler; 1) vergilerin artırılması, 2) para basımına başvurulması ve 3) diğer kamu harcamalarının azaltılmasıdır. Savunma harcamasındaki artışların karşılanmasında para basımına başvurulması, enflasyonla sonuçlanacaktır. Sanayileşmiş ülkelerde geçmişte yaşanan yüksek enflasyonun nedeninin savaşın maliyetinin vergilerle karşılanmayıp para basarak karşılanması olduğu belirtilmektedir. Ayrıca savaşın finanse edilmesi için para basımına başvurulmasının otoriteler açısından en kolay yol olduğu

ve vergilere tercih edildiği vurgulanmaktadır (Heo, 1998:648; Hamilton, 1977:18; Dunne, 2000:10). Öte yandan savunma harcamasının enflasyona yol açması konusunda, askeri malzemelerin ve silahların tedarik edilmesinde hizmet veren firmaların çok sınırlı olduğu noktasına dikkat çekilmektedir. Çünkü birkaç firmadan oluşan söz konusu sektör, ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmede darboğazlarla ve arz kısıtlarıyla karşılaşabilecektir. Bu durum sivil sektörün maliyetini ve fiyatlarını yükseltecektir (Starr vd.,1984:107). Bununla birlikte savunma harcamasının girdi maliyetlerini artırarak maliyet enflasyonuna sebep olmasının gerekçesi olarak; askeri bürokrasinin, malzeme temin eden müteahhitlerin aşırı kâr sağlamasına imkân verecek şekilde yapılanması önem taşımaktadır. Ancak bu türden bir enflasyonun sadece silah üreten şehirlerde görülebileceği de belirtilmektedir (Aiyedogbon ve Ohwofasa, 2014:6).

Savunma harcamasının diğer sivil harcamaların azaltılarak finanse edilmesi de kısa dönemde enflasyonist bir etki yaratabilecektir. Çünkü kısa dönemde askeri malzeme üreten firmaların talebi karşılayabilmek için üretimi artırması; istihdamı, makine alımını ve sermayeye olan talebi artıracaktır. Ancak kısa dönemde emek, sermaye ve makina arzının sabit olması ücret, rant ve fiyatları artıracaktır. Uzun dönemde dahi söz konusu kaynakların arzı yeteri kadar esnek olmayabilmektedir (Starr vd., 1984:108). Böylece savunma harcamasındaki artış, esnek olmayan toplam arz ve kapasite kısıtlarının varlığı sebebiyle enflasyonu artırabilmektedir. Savunma harcamasındaki artış, diğer kamu harcamaları gibi toplam talebi artırarak da enflasyona yol açabilmektedir (Nourzad,

1987:58). Savunma harcamasındaki artışın talep enflasyonuna sebep olmasının sadece ekonominin tam kapasiteyle çalışması durumunda söz konusu olabileceği de belirtilmektedir (Aiyedogbon ve Ohwofasa, 2014:6). Ancak özellikle az gelişmiş ülkelerde, savunma harcaması çoğunlukla yurtdışındaki ülkelerden ithal edilen ekipman ve silahlar için kullanılmaktadır. Bu nedenle kaynakların savunma harcamasına aktarılması sonucunda yurtiçi talep azalarak enflasyonun düşmesini sağlayabilmektedir (Başar ve Künü, 2012:8).

Öte yandan, savunma harcaması için aktarılan kaynaklar, diğer alanlara yapılacak kamu harcamalarının azaltılması anlamına gelmektedir ve bu durum savunma harcamasının fırsat maliyeti olarak ifade edilmektedir. Bir başka deyişle savunma harcamasındaki artışlar, kaynakların sivilin kullanım ve yatırım alanlarından uzaklaşmasına yol açarak kıt kaynakların, daha verimli olabilecekleri yatırım alanlarına aktarılmasına engel olmaktadır (Benoit, 1978:278). Çünkü diğer kamu harcamalarının aksine, askeri alandaki yatırım ve harcamaların doğrudan verimlilik artışı sağlayacak yapıda üretim etkisi ve ek satın alma gücü yaratma etkisi yoktur (Starr vd.,1984:107; Değer, 1986:179-80). Ayrıca özellikle az gelişmiş ülkelerde, kaynakların savunma harcamasına aktarılması, eğitim, sağlık gibi diğer sosyo-ekonomik yatırımları azaltarak yoksulluk ve hastalıkların artması gibi sorunlara yol açabilmektedir (Smith, 1980:811; Dunne, 2000:2).

Savunma harcamasının artması, cari açık vasıtasıyla da enflasyonist etki yaratabilmektedir. Dış açığın büyüklüğü ve nasıl finanse edildiği enflasyon üzerinde belirleyici olmaktadır. Savunma harcamaları yurtdışından malzeme alımı ya da personel transferi şeklinde gerçekleştiğinde ve dış ödemeler büyük miktarlarda yapıldığında, ulusal para değer kaybedecektir. Bu ise ithalatı daha pahalı ihracatı ise daha ucuz hale getirecektir. Böylece yurtdışı talebin artması, ihraç mallarının yurtiçi fiyatını artırarak ve ithalatı daha maliyetli yaparak enflasyonist etki yaratacaktır. Eğer dış açık ulusal borçlanma ile finanse edilirse, yurtiçi talep azalmakta ve deflasyonist etki ortaya çıkabilmektedir. Dış açık nedeniyle ithalat kontrolleri gibi kısıtlamalara başvurulması da deflasyonist etkiye yol açacaktır. Dış açığı fazla olan ülke, parası uluslararası ticarete büyük ölçüde kullanılmakta olan büyük bir ülke ise, söz konusu ülke küresel likiditeyi sağlayabilmek amacıyla dış açığı daha da artıracığından, ulusal parası olumsuz etkilenecektir (Starr vd.,1984:108-109; Heo,1998:639). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, diğer kamu harcamalarıyla karşılaştırıldığında savunma harcamasının daha çok ithalat şeklinde ödendiği bu sebeple de dış ticaret dengesini olumsuz etkilediği ileri sürülmektedir (Heo, 1998:639).

Diğer taraftan enflasyon da, savunma harcamasını etkileyebilmektedir. Örneğin enflasyonist bir ortamda maliyetler artmaktadır. Bu durumda savunma için ayrılan bütçenin satın alma gücü düşeceğinden savunma için ayrılan bütçenin artırılması gerekecektir. Ya da savunma harcamasının reel anlamda hedeflenen düzeyde gerçekleşebilmesi için savunma harcamasında

enflasyona karşı bir düzeltme yapılması gerekecektir. Bu durum savunma harcamasının enflasyona endekslenmesi şeklinde ifade edilebilmektedir. Diğer ülkelerdeki gelişmeler de bu noktada etkili olabilmektedir. Örneğin ABD gibi kendi enflasyonunu ihraç eden müttefik ülkelerdeki gelişmeler ya da muhalif ülkelerdeki yüksek enflasyondan dolayı artan savunma harcamaları sebebiyle ülkeler tedbir amaçlı savunma harcamasını artırabilmektedir. Sonuç olarak savunma harcaması ve enflasyon arasında çift yönlü bir ilişki görülebilecektir. Ancak her iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi görülmeyebilir. Bu noktada, vergilerin azaltılması ya da büyümeyi teşvik edecek şekilde yeniden düzenlenmesi gibi politikaların güçlü özel sektör yaratması sebebiyle savunma harcamasındaki artışların enflasyona yol açmadan etkilerinin bertaraf edilebileceği dile getirilmektedir. Böylece, savunma harcaması, para basarak finanse edilmeyip ekonomik büyümeden faydalanılarak finanse edilebilecek ve enflasyona yol açmayacaktır (Starr vd.,1984:109-111).

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Savunma harcamasının enflasyon ile olan etkileşimi konusunu araştıran ampirik çalışmalar farklı sonuçlara ulaşmıştır. Örneğin savunma harcaması ile enflasyon arasında ilişki olduğunu belirleyen çalışmalardan Harris (1986), Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'da cari dönem savunma harcamasının önceki dönem enflasyon oranı ile negatif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Ancak söz konusu korelasyonun zayıf olduğu gözlenmiştir. Baek (1991) ise, yapısal VAR ve kısıtlanmamış VAR modelini kullanmış ve ABD ekonomisinde 1946-1989

dönem aralığında fiyat düzeyindeki şokların, savunma harcamasındaki dalgalanmaları açıklamada istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Nijerya'yı OLS yöntemi kullanarak analiz eden Olaniyi (1993), savunma harcamasının enflasyonu negatif yönde etkilediği bulgusunu elde etmiştir. Aiyedogbon (2010) ise Nijerya'yı 1980-2010 dönemi için vektör hata düzeltme modeli ile analiz etmiştir. Enflasyonu belirleyen faktörlerden döviz kuru, GSYİH ve diğer kamu politikalarının da dâhil edildiği uygulama sonucunda, enflasyonu en çok belirleyen değişkenin savunma harcaması olduğu görülmüştür. Savunma harcamasındaki artışın enflasyonu negatif yönde etkilediği kanıtına ulaşan Lin (2012) ise savunma harcamasının enflasyon, büyüme ve refah üzerine olan etkisini içsel büyüme modelleri çerçevesinde ele almıştır. Bir başka çalışmada Anfofum (2013), Nijerya'yı 1970-2011 döneminde Granger nedensellik testi, Johansen eşbütünleşme ve VAR yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir. Savunma harcamasının belirleyenlerine odaklanılan çalışmada GSYİH, döviz kuru, petrol gelirleri ve petrol dışı gelirler ile enflasyon değişkenlerine yer verilmiştir. VAR modeli sonuçlarına göre, enflasyon uzun dönemde pozitif bir etkiye sahiptir. Olowononi ve Aiyedogbon (2008), savunma harcamasının belirleyenlerini Nijerya'da 1986–2006 dönemini kapsayacak şekilde araştırmıştır. OLS yönteminin tercih edildiği çalışmada kişi başı gelir, döviz kuru, dışa açıklık ve enflasyonun, savunma harcamasının temel belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nijerya örneğini inceleyen bir başka çalışmada Aiyedogbon ve Ohwofasa (2014), enflasyon ile savunma harcaması, faiz oranı, döviz kuru ve para

arzı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Aiyedogbon ve Ohwofasa, savunma harcamasını, sermaye harcaması ve her dönem yapılan olağan harcamalar şeklinde bileşenlerine ayırarak modellemiştir. Granger nedensellik testi ve ARCH yöntemlerinin tercih edildiği analizler sonucunda sermayeye dayalı savunma harcamasının enflasyonu negatif etkilediğini, yinelenen dönemlik harcamaların ise savunma harcamasını pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

Savunma harcaması ve enflasyon arasında herhangi bir ilişkiye rastlamayan çalışmalardan Chan ve Davis (1991), Güney Kore ve Tayvan'a odaklanmıştır. Çalışmada savunma harcaması, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki Granger nedensellik modelleri kullanılarak sorgulanmıştır. Elde edilen kanıtlara göre, Tayvan'da istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Bir başka çalışmada Aiyedogbon vd. (2012), enflasyon üzerinde döviz kuru, ekonomik büyüme ve savunma harcamasının etkilerini 1986-2011 dönemi için araştırmıştır. Nijerya'nın ele alındığı çalışmada, Aiyedogbon, hata düzeltme modeli ve eşbütünleşme analizi sonucunda savunma harcamalarının enflasyona yol açmadığını ifade etmiştir.

ABD ekonomisine odaklanan çalışmalardan Fordham (2003), savaş döneminde söz konusu değişkenler arasında pozitif ilişki olduğunu, savaş sonrasında ise harcamaların kısılmasının uzun dönemde politik sebeplerden dolayı fiyatları düşüremediğini gözlemlemiştir. Savunma harcaması ve enflasyon arasında herhangi bir ilişkiye rastlamayan Starr vd. (1984) ise, savunma harcaması ve enflasyon arasındaki ilişkiyi 1956-1979 döneminde karşılaştırmalı şekilde analiz etmiştir. Çalışma sonucunda ABD ve İngiltere'de anlamlı bir

ilişkiye rastlanmazken Fransa ve Almanya’da karşılıklı etki tespit edilmiştir. 1943-1989 döneminde ABD ekonomisini ele alan Kinsella (1990) ise, savunma harcamasının ekonomik büyüme, faiz oranı, enflasyon ve işsizlik ile herhangi bir ilişkisinin olmadığını belirlemiştir. Çalışmada VAR modeli ve Granger nedensellik testine başvurulmuştur. Payne ve Ross (1992), çeyrek dönemlik verilerle 1960’dan 1988 yılına kadar olan zaman aralığını incelemiştir. Kısıtlanmamış VAR modelini tercih eden Payne ve Ross (1992), Kinsella (1990) ile benzer şekilde savunma harcaması ile makroekonomik değişkenler (fiyat düzeyi, GSYİH, faiz oranı ve işsizlik) arasında nedenselliğe rastlamamıştır.

Savunma harcaması ve enflasyon arasındaki ilişkiyi Türkiye için sorgulayan çalışmalardan Özsoy (2008), savunma harcamasının bütçe açığı, büyüme ve enflasyon gibi çeşitli makroekonomik değişkenlerle ilişkisini VAR modeli ve Granger nedensellik testi ile sorgulamıştır. 1933-2004 zaman aralığını dikkate alan Özsoy (2008), savunma harcaması ve enflasyon arasında herhangi bir nedensellik tespit edememiştir. Bir başka çalışmada Özsoy ve İpek (2010), Türkiye, Mısır, Ürdün ve İsrail örneğini ele alarak 1980-2006 dönemini nedensellik testi ve VAR modeliyle analiz etmiştir. Modelde, savunma harcamasının, GSYİH, cari açık ve enflasyon ile olan etkileşimi araştırılmıştır. Granger nedensellik testine göre, Mısır ve İsrail’de savunma harcamasından enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Diğer ülkelerde ise nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Özsoy ve İpek (2010), etki tepki fonksiyonu sonucunda, sadece İsrail’de savunma harcamasındaki şokların enflasyonu pozitif etkilediğini

gözlemlemiştir. İpek (2014) ise, 1980-2012 döneminde Türkiye ve İsrail örneğini ele alarak savunma harcaması ile büyüme, cari denge ve enflasyon arasındaki ilişkiyi ARDL modeli ve Toda ve Yamamoto nedensellik analizi ile incelemiştir. Elde edilen bulgular, kısa dönemde Türkiye için savunma harcamasından enflasyon oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu şeklindedir. İsrail’de ise, eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Karakurt vd. (2018), Maki (2012) yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testine yer verdiği çalışmasında kısa ve uzun dönemde savunma harcamasından enflasyona doğru tek yönlü pozitif nedensellik ilişkisine rastlamıştır. Son olarak Asiloğulları (2020), ARDL testini kullandığı çalışmasında Türkiye’de 1960-2017 yılları arasında savunma harcamasının enflasyonu artırdığını tespit etmiştir. Ancak söz konusu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını belirtmiştir.

3. VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada savunma harcaması ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi sorgulanmıştır. Bu amaçla Hacker ve Hatemi (2006) tarafından geliştirilen test kullanılmıştır. VAR model ile Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testine dayanan bu test, asimtotik ki-kare dağılımı yerine bootstrap dağılımını dikkate almaktadır. Ayrıca, Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi, hata terimlerinin normal dağılmama durumunu dikkate almaktadır (Hacker ve Hatemi, 2006: 1490- 1492). Hacker-Hatemi-J (2006) yaklaşımında WALD test istatistiği ve Granger

nedenselliğin olmadığını ifade eden temel hipotez aşağıdaki şekildedir (Hacker- Hatemi, 2006:1491):

$$(C\hat{\beta})'[C((Z'Z)^{-1} \otimes S_u)C']^{-1}(C\hat{\beta})$$

(1)

$$H_0 : C\beta = 0$$

(2)

Denklemden yer alan β ; sütun yığılma operatörünü, $\otimes$; Kronecker çarpımını, S_u ; VAR model için hesaplanan varyans-kovaryans matrisini, C ; ise gösterge matrisini ifade etmektedir.

Çalışmada savunma harcamalarını temsil etmek üzere savunma harcamasının GSYİH içerisindeki oranı kullanılmıştır. Enflasyon oranı olarak ise Tüketici Fiyat Endeksi tercih edilmiştir. Savunma harcaması verisi, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI)'nden elde edilirken, enflasyon oranı Dünya Bankası Veri Tabanından (World Development Indicator)'dan temin edilmiştir. Çalışmada Türkiye ve ABD ele alınmış ve 1960-2019 dönemi analiz edilmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Hacker ve Hatemi (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testinin uygulanabilmesi için öncelikle serilerin maksimum bütünleşme derecesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla literatürde yer alan birim kök testlerinden ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim kök testi kullanılmıştır. Ede edilen sonuçlar

Tablo 1’de özetlenmiştir. Buradan görüleceği üzere, Türkiye ve ABD’ye ait her iki değişken de % 1 anlamlılık düzeyinde 1. dereceden durağandır.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

ADF Birim Kök Testi								
	Savunma Harcaması				Enflasyon			
	Sabitli Model		Sabit ve Trendli Model		Sabitli Model		Sabit ve Trendli Model	
	Düzye	1.Fark	Düzye	1.Fark	Düzye	1.Fark	Düzye	1.Fark
Türkiye	-1.9533 (0.3063)	-8.230* (0.0000)	-2.6281 (0.2699)	-8.153* (0.000)	-1.8921 (0.333)	-8.211* (0.000)	-1.824 (0.680)	-8.23* (0.000)
ABD	-2.0510 (0.2649)	-4.748* (0.0003)	-2.7654 (0.215)	-4.779* (0.0001)	-2.0249 (0.275)	-7.307* (0.000)	-3.535 (0.045)	-7.32* (0.000)
PP Birim Kök Testi								
	Savunma Harcaması				Enflasyon			
	Sabitli Model		Sabit ve Trendli Model		Sabitli Model		Sabit ve Trendli Model	
	Düzye	1.Fark	Düzye	1.Fark	Düzye	1.Fark	Düzye	1.Fark
Türkiye	-1.9306 (0.3164)	-8.525* (0.000)	-2.637 (0.265)	-8.440* (0.000)	-1.8383 (0.358)	-8.273* (0.000)	-1.750 (0.716)	-8.42* (0.000)
ABD	-1.59565 (0.478)	-4.589* (0.000)	-1.9302 (0.626)	-4.604* (0.002)	-2.3723 (0.153)	-8.557* (0.000)	-2.455 (0.348)	-10.7* (0.000)

Not: Parantez içerisindeki değerler, olasılık değerleridir. *, % 1 anlamlılık düzeyi için 1.dereceden durağanlığı göstermektedir.

Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi sonuçları ise Tablo 2’de gösterilmiştir. Modelde uygun gecikme uzunluğu Hatemi-J bilgi kriteri tarafından belirlenmiş ve 2 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2: Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotez		MWALD istatistiği	Bootstrap kritik değerleri		
			% 1	%5	% 10
SAV $\nrightarrow$ ENF	Türkiye	1.012	8.251	4.150	2.894
	ABD	1.425	9.590	6.521	4.762
ENF $\nrightarrow$ SAV	Türkiye	0.027	7.991	3.892	2.650
	ABD	0.820	10.596	6.336	5.032

Tablo’da, SAV $\nrightarrow$ ENF, savunma harcamasından enflasyon oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotezdir. ENF $\nrightarrow$ SA ise, enflasyondan savunma harcamasına doğru bir nedenselliğin olmadığını ifade eden temel hipotezdir. MWALD test istatistiği ile bootstrap kritik değerleri karşılaştırıldığında hem Türkiye’de hem de ABD’de savunma harcamasından enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir. Benzer şekilde, enflasyondan savunma harcamasına doğru nedenselliğin bulunmadığını ifade eden temel hipotez %1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerinde reddedilememektedir. Böylece Türkiye ve ABD’de savunma harcaması ile enflasyon arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinden bahsedilememektedir.

Türkiye için elde edilen bulgular, Özsoy (2008) ile Özsoy ve İpek (2010) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla uyumludur. Ancak söz konusu bulgular, İpek (2014) tarafından gerçekleştirilen ve savunma harcamasından enflasyona doğru tek yönlü nedenselliğin tespit edildiği çalışmayı desteklememektedir. Diğer taraftan ABD’de savunma harcaması ile enflasyon arasında nedensellik ilişkisine rastlanmaması, ABD ekonomisini inceleyen çalışmalardan Starr vd. (1984), Kinsella (1990) ile Payne ve Ross (1992)’un bulgularını desteklerken, Baek (1991) ve Fordham (2003)’ın bulgularıyla farklılık göstermektedir.

SONUÇ

Savunma harcaması, ulusal güvenliğin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Ancak savunma harcamasındaki artışlar, eğitim, sağlık gibi alanlara yapılacak yatırımların azalmasına yol açabilmektedir. Ayrıca, savunma harcamasındaki artışlar çeşitli makroekonomik değişkenleri etkileyerek ekonomik büyüme üzerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle otoriteler açısından savunma harcamasının hangi düzeyde gerçekleştirileceği önem taşımaktadır. Diğer taraftan otoriteler için önem taşıyan konulardan birisi de enflasyonu düşürmektir. Bu amaçla, uygulanacak politikaların başarılı olabilmesi, enflasyon üzerinde etkili olan faktörlerin ve bu faktörlerin boyutlarının doğru tespit edilmesine bağlıdır. Bu çerçevede iktisat teorisinde savunma harcaması ve enflasyon arasında bir etkileşimden bahsedilmekte ve özellikle savunma harcamasının enflasyona yol açmasına işaret edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı da, savunma harcaması ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini sorgulamaktır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerden Türkiye ve gelişmiş ülkelerden ABD ele alınarak 1960-2019 dönemi için analiz edilmiştir. Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi sonucunda hem Türkiye’de hem de ABD’de savunma harcaması ve enflasyon arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olduğuna dair bulgulara ulaşılamamıştır. Bu durumda otoritelerin, savunma harcamaları ve enflasyona yönelik tercih edecekleri politikaları birbirinden bağımsız olarak belirleyebilecekleri söylenebilir. Bir başka deyişle, savunma harcaması, ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlayacak şekilde belirlenmeye devam edilebilecektir.

KAYNAKLAR

- Aiyedogbon, J. O. (2010). Inflation and Military Expenditure in Nigeria,1980-2010: Evidence from Empirical Data, KASU Journal of Social Sciences, Vol.2, No. 1, pp. 75 -89.
- Aiyedogbon, J. O., Ohwofasa, B. O., Ibeh, S. E. (2012). Does Military Expenditure Spur Inflation? Autoregressive Distributed Lag (ARDL) and Causality Analysis for Nigeria, European Journal of Business and Management, Vol.14, No.20, pp.147-151.
- Aiyedogbon, J. O., Ohwofasa, B. O. (2014). Impact of Military Expenditure on Inflation in Nigeria 1980-2012, Review of Arts and Humanities, Vol.3, No.2, pp.1-17.
- Anfofum, A. A. (2013). Macroeconomic Determinants of Defence Expenditure in Nigeria (1970–2011), International Journal of Business and Social Science, Vol.4, No.9, pp. 274-285.
- Hung-Pin, L., Wang, T., Yang, C. (2016). Further Causality Evidence on Arms Race, Inflation and Economic Growth, Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research, Vol.50, No.2,pp. 123-137.
- Asiloğulları, M.(2010). Türkiye’de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi (1960-2017), Savunma Bilimleri Dergisi, Vol. 19, No.1, pp. 2148-1776.
- Baek, E.G. (1991). Defense Spending and Economic Performance in The United States, Defence and Peace Economic, Vol.2, pp.251-264.
- Başar, S., Künü, S. (2012). Savunma Harcamalarının İktisadi Büyüme Etkisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol.10, pp. 1-30.
- Benoit, E. (1978). Growth and Defense in Developing Countries, Economic Development and Cultural Change, Vol.26, No.2, pp. 271-280.
- Chan, S., Davis, D. R. (1991). Defense Allocation, Inflation, and Unemployment in South Korea and Taiwan: A Granger Analysis, Korean Journal of Defense Analysis, Vol.3, No.2, pp. 274-27.
- Deger, S. (1986). Economic Development and Defence Expenditures, Economic Development and Cultural Change, Vol.35, No.1, pp. 179-96.

- Deger, S., Smith, R. (1983). Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries, *Journal of Conflict Resolution*, Vol.27, No.2, pp. 335–353.
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, Vol.74, No. 366, pp.427-431.
- Dunne, J. P. (2000). The Economic Effects of Military Expenditure in Developing Countries, <http://carecon.org.uk/Chula/MILLDCSnew.pdf>
- Fordham, B. O. (2003). The Political and Economic Sources of Inflation in the American Military Budget, *Journal of Conflict Resolution*, Vol.47, pp. 574–593.
- Hacker, R. S., Hatemi-J, H. (2006). Tests for Causality between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application, *Applied Economics*, Vol.38, No.13, pp.1489-1500.
- Hamilton, E.J.(1977). The Role of War in Modern Inflation, *The Journal of Economic History*, Vol.37, No.1, pp. 13-19.
- Harris, G. (1986). The Determinants of Defence Expenditure in the ASEAN Region, *Journal of Peace Research*, Vol.23, No.1, pp. 41-49.
- Heo, U. (1998). Modeling the Defense-Growth Relationship Around the Globe, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 42, No.5, pp.637–657.
- İpek, E. (2014). Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.14, No.3, pp. 113-125.
- Karakurt, B., Şentürk, S.H., Şahingöz, B. (2018). Türkiye’de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi, *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık, Vol.175, pp. 154-170.
- Kinsella, D. (1990). Defense Spending and Economic Performance in the United States: A Causal Analysis. *Defence Economics*, Vol.1, No.4, pp. 295–309.
- Lin, H. P. (2012). Does Defense Spending Increase Long Run Inflation, Economic Growth and Welfare?, *Economics Bulletin*, Vol.32, No.1, pp. 1020-1031.

- Looney, R.E. (1990). The Economic Determinants of Military Expenditure in Selected East Asian Countries, *Contemporary Southeast Asia*, Vol.11, No.4, pp. 265-277.
- Maki, D. (2012). Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks, *Economic Modelling*, Vol. 29, No.5, pp.2011-2015.
- Nourzad, F. (1987). A Reexamination of the Effect of Rapid Military Spending on Inflation. *Quarterly Journal of Business and Economics*, Vol. 26, No.3, pp. 57-66.
- Olaniyi, O. (1993). Nigeria's national defence and Economic Development: An Impact Analysis, *Scandinavian Journal of Development Alternative*, Vol.12, No.2, pp. 241-254.
- Olowononi, G. D., Aiyedogbon, J. O. (2008). Trends in Nigeria's Defence Spending, 1986-2006, *Journal of Economic Theory*, Vol. 2, No.2, pp. 43-49.
- Özsoy, O., İpek, E. (2010). The Relationship between Defense Spending and Macroeconomic Variables, *International Journal of Economics and Finance Studies*, Vol.2, No.1,pp.103-111.
- Özsoy, O. (2008). Defence Spending and The Macroeconomy: The Case of Turkey, *Defence and Peace Economics*, Vol.19, No.3, 195–208.
- Payne, J.E., Ross, K.L. (1992). Defense Spending and the Macroeconomy, *Defense Economics*, Vol. 3, No.2, pp.161–168.
- Phillips, P. C. B., Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, Vol.75, No. 2, pp.335-346.
- Smith, R. (1980). The Demand for Military Expenditure, *Economic Journal*, Vol.90, pp. 811-820.
- Starr, H., Francis, W. H., Hart, J. A., Freeman, J. R. (1984). The Relationship between Defense Spending and Inflation, *Journal of Conflict Resolution*, Vol.28, No.1, pp. 103-122.
- Tambudzai, Z. (2005). Determinants of Zimbabwe's Military Expenditure, 1980–2003, *The Biennial Conference of the Economic Society of South Africa (ESSA)*, Durban, South Africa.

Toda, H. Y., Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes, Journal of Econometrics, Vol.66, No.1-2, pp. 225-250.

BÖLÜM 5

SEÇİLMİŞ NATO ÜLKELERİ İÇİN SAVUNMA HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Arş. Gör. Dr. Gökhan KONAT¹
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TEMİZ²

---

¹ Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, Bolu, Türkiye, gokhan.konat@inonu.edu.tr 0000-0002-0964-7893

² Fırat Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Elazığ, Türkiye, mtemiz@firat.edu.tr 0000-0002-4741-9680

GİRİŞ

Hem ÷lkeye yönelebilecek saldırılar karşısında caydırıcılık özelliği göstermesi hem de gerçekleşen bir saldırı durumunda bunun savuşturulması için gerekli olması nedeniyle savunma harcamaları ÷lkeler için oldukça önemlidir. Savunma harcamaları genel itibariyle; savunma hizmetini yerine getirmek üzere istihdam edilen personellere yapılan ödemeler, her türlü silah, mühimmat, araç vs. üretim veya satın alma giderleri ve AR-GE harcamaları gibi kalemlerden oluşmaktadır.

÷lkeler kendileri için gerekli sürdürülebilir ekonomik büyüme düzeyini sağlarken güvenliklerini sağlamak amacıyla bir takım askeri harcamayı yapmak durumundadır (Kılıç vd. 2018: 138). Giderek artan iç ve dış tehditleri bertaraf etmek adına ÷lkeler bütçelerinde savunma harcamalarına önemli düzeyde pay ayırmaktadır. Bu bağlamda, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ya da negatif yönde oluşturması muhtemel etkileri gözlemek oldukça önemlidir.

NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), üye ÷lkelerin özgürlüğünü ve güvenliğini korumak amacıyla kurulan uluslararası bir ittifaktır. Müttefik ÷lkelerin savunma harcamaları kararları alırken birlikte hareket ettikleri düşünöldüğünde; NATO'ya üye ÷lkeler için oluşturulacak bir panel veri seti yardımıyla değişkenler arasındaki ilişkiyi gözlemlemenin faydalı olacağı kanaatine varılmaktadır. Bu kapsamda, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amacıyla seçilmiş 13 NATO ÷lkesine

(Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, Türkiye, ABD ve İngiltere) ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada, söz konusu 13 NATO ülkesinin 1971-2018 dönemi arasındaki yıllık savunma harcamaları ve kişi başına düşen milli gelir verileri analiz edilmek istenmektedir.

1. SAVUNMA HARCAMASI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDA İLGİLİ LİTERATÜR ÖZETİ

Bu bölümde çeşitli ülke grupları için farklı ekonometrik yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen çalışmalar mercek altına alınacaktır. Kullanılan metot, ülke örneklem grupları ve incelenen dönemlerin farklılığı sonucunda ulaşılan sonuçlarda farklılıklar gözlenmektedir. Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ilk olarak Benoit (1973, 1978) 44 gelişmekte olan ülke için 1950-1965 yıllarını kapsayan çalışması ile analiz etmiştir. Benoit zaman serisi analizi yardımıyla gerçekleştirdiği çalışmasında; savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Benoit'in çalışmasının ardından Değer ve Smith (1983), 1954-1973 yılları arasında 50 gelişmekte olan ülke için savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Çalışmada savunma harcamalarının büyüme üzerinde negatif etkisinin olduğu ve kalkınmayı geciktirdiği sonucuna varmışlardır. Farklı sonuçlara ulaşan bu iki öncü çalışma ile birlikte ekonomik büyüme ile savunma harcamaları ilişkisini inceleyen çalışmalar hız kazanmıştır.

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi son yıllarda panel veri yardımıyla inceleyen çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Kollias vd. (2004), askeri harcamalar ile büyüme arasındaki ilişkiyi 15 AB üyesi ülke için 1961-2000 yılları arasında incelemiştir. Eşbütünleşme ve nedensellik testleri yardımıyla gerçekleştirdikleri analiz sonucunda büyümeden askeri harcamalar yönünde nedensellik tespit etmişlerdir. Yıldırım vd. (2005), çalışmalarında 1989-1999 yılları arasında Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye için askeri harcamaların ekonomik büyüme ile ilişkisini ampirik olarak incelemiştir. Yatay kesit ve Dinamik Panel tahmin teknikleri kullandıkları çalışma sonucunda askeri harcamaların söz konusu ülkelerde ekonomik büyümeyi artırıcı yönde etki oluşturduğu kanısına varmışlardır.

Lee ve Chen (2007), 27 OECD ve 62 diğer ülke için 1988-2003 yılları arasında savunma harcamaları ile GSYİH arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenler arasında kısa dönemin aksine uzun dönemde iki yönlü nedensel ilişki tespit etmişlerdir. Chang vd. (2011), düşük, orta ve yüksek gelir grubu ve coğrafi konumlar itibariyle sınıflandırdıkları 90 farklı ülke için 1992-2006 yılları arasında panel veri kullanarak gerçekleştirdikleri çalışma ile değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışma sonuçları, düşük gelir grubundaki ülkeler için savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif etki oluşturduğunu göstermiştir. Ayrıca, coğrafi sınıflandırmada Orta Doğu-Güney Asya ve Avrupa ülkelerinde negatif etki görülmektedir.

Duyar ve Koçoğlu (2014), 6 Sahra Altı Afrika ülkesi için 1990-2012 yıllarını kapsayan çalışlarında Panel GLS yöntemini kullanmışlardır. Çalışma sonuçları, askeri harcamaların ekonomik büyümeyi oldukça düşük düzeyde pozitif yönlü etkilediğini ortaya koymuştur. Yılgör vd. (2014), 11 NATO üyesi ülke için 1980-2007 yılları arasında savunma harcamaları ile GSYİH arasındaki ilişkiyi çeşitli panel veri uygulamaları kullanarak incelemiştir. Çalışma sonuçları, uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu ve savunma harcamalarının ekonomik büyümenin faktörü olduğunu göstermektedir. Pan vd. (2014), 10 Ortadoğu ülkesi için nedensellik ilişkisini inceledikleri çalışmada 1988-2010 arası verileri kullanmışlardır. Çalışma sonuçları Türkiye için savunma harcamalarından ekonomik büyümeye; Mısır, Lübnan, Suriye ve Kuveyt için büyümeden savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik ortaya koymuştur. İsrail için çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken; Ürdün, Umman ve Suudi Arabistan için herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Chang vd. (2014), G7 ülkeleri ve Çin için 1988-2010 yıllarını içeren çalışmasında ülkeler özelinde farklı sonuçlar elde etmişlerdir. İtalya, Fransa ve Almanya için değişkenler arasında bir ilişki bulunmazken; Japonya ve ABD’de çift yönlü nedensel ilişki tespit edilmiştir. Kanada ve Birleşik Krallık için savunma harcamalarından büyümeye, Çin için ise büyümeden savunma harcamalarına doğru bir nedensellik ortaya çıkmıştır.

Korkmaz (2015), 10 Akdeniz ülkesi için savunma harcamalarının büyüme ve işsizlik üzerine etkisinin olup olmadığını incelediği çalışmasında 2005-2012 yıllarını kapsayan panel veriyi kullanmıştır.

Analiz sonuçları; savunma harcamalarından ekonomik büyümeye negatif yönde, işsizliğe de pozitif (artırıcı) yönde etki olduğunu göstermiştir. Dunne ve Tian (2015), 106 ülkeden oluşan geniş bir panel için 1988-2010 yılları arasında savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini incelemişlerdir. Dışsal büyüme modeli ve dinamik panel veri yardımıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, savunma yükünün kısa ve uzun dönemde büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Destek (2016), 1988-2014 yılları arasında 14 NATO ülkesi için askeri harcamalar ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analizi yardımıyla analiz etmiştir. Panel nedensellik test sonuçları ABD için çift yönlü nedensellik ortaya koyarken; Kanada, İngiltere, İtalya ve Norveç için ise askeri harcamalardan reel milli gelire doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi göstermektedir. Türkiye, Portekiz ve Danimarka için ise reel milli gelirden askeri harcamalar yönünde nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kılıç vd. (2018), 1992-2016 yılları arasında G-8 ülkeleri için askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Analiz sonuçları, değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisini doğrulamıştır.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde; ülke gruplarının, analiz döneminin ve uygulanan dönemin çeşitliliğine göre sonuçlar değişiklik göstermektedir. Değişkenler arasında karşılıklı ya da tek yönlü nedenselliklerin yanında nedensel ilişkinin bulunmadığını gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Ayrıca değişkenler arasında

pozitif yönlü bir ilişki olduğunu gösteren çalışmaların yanısıra negatif ilişki bulunduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada seçilmiş 13 NATO ülkesindeki (Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, Türkiye, ABD ve İngiltere) savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada, söz konusu 13 NATO ülkesinin 1971-2018 yılları arasındaki savunma harcamaları ve kişi başına düşen milli gelir verileri sınanmıştır. Veri setine www.worldbank.org adresinden ulaşılmıştır.

Çalışmada öncelikle serilerin yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı tespit edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığının bulunması durumunda seriler 2. kuşak birim kök testlerinden olan Reese ve Westerlund tarafından literatüre kazandırılan PANICCA birim kök testi uygulanacaktır. Sonrasında modelin bütünü için yatay kesit bağımlılığı incelenmektedir. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ikinci kuşak eşbütünleşme testlerinden olan ve Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Son olarak nedensellik ilişkisinin test edilmesi amacıyla Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır.

Çalışmada kullanan testlere ilişkin metodoloji takip eden alt başlıktan itibaren açıklanmaktadır.

2.1. Reese ve Westerlund (2016) Panel Birim Kök Testi (PANICCA)

t zaman boyutunu ve i birim boyutunu göstermek üzere $Y_{i,t}$ panel veri yapısı için, ihmal edilen yatay kesit bağımlılığının, bu değişkenlerde bir birim kökü sıfır hipotezini test ederken yanlış sonuçlara yol açabileceği vurgulanmaktadır. Bu vurgu, yatay kesit bağımlılığına dirençli, faktör tabanlı "ikinci nesil" test prosedürlerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Yatay kesit ortalamalarına dayanana bu test, Pesaran (2007, 2013) testleri ile Bai ve Ng'nin (2004, 2010) PANIC testlerinin birleştirilmesi ile Reese ve Westerlund (2016) tarafından önerilmiştir. PANICCA testi olarak ifade edilen bu test Bai ve Ng'nin PANIC testi ile aynı asimptotik özelliklere sahip olduğu gösterilmiştir. Bu testin güçlü yanı birim sayısı asimptotik olmazsa bile sonuçlarının kullanışlı olmasıdır. Yani testin amacının hem genel hem de basit, ancak iyi küçük örneklem performansına sahip bir test prosedürü olduğu vurgulanmıştır. Ortak faktör modeline sahip bağımlı değişken aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

$$Y_{i,t} = \alpha_i' D_{t,p} + \lambda_i' F_t + e_{i,t} \quad (1)$$

$X_{i,t}$ değişkeni ile $Y_{i,t}$ değişkeninin ortak faktörleri paylaştığı varsayımı altında;

$$X_{i,t} = \beta_i' D_{t,p} + \Lambda_i' F_t + u_{i,t} \quad (2)$$

şeklinde tanımlamıştır ve $Z_{i,t} = (Y_{i,t}, X_{i,t})$ olmak üzere, her iki değişkeni içeren veri üretme sürecini aşağıdaki gibi tanımlamıştır.

$$Z_{i,t} = B_i' D_{t,p} + C_i' F_t + V_{i,t} \quad (3)$$

(3) eşitliğinin birinci farkı alındıktan sonra;

$$z_{i,t} = b_i' D_{t,p-1} + C_i' f_t + v_{i,t} \quad (4)$$

şeklinde olur. $z_i^p = (z_{i,2}^p, \dots, z_{i,T}^p)'$ $= M_p z_i$ 'dir. f^p nin yatay kesit ortalama tahmincisi $\hat{f}^p = M_p \bar{z} = \bar{z}^p = N^{-1} \sum_{i=1}^N M_p z_i$ 'dir.

Bai and Ng (2010) daki PANIC testinin varsayımına göre;

$$e_{it} = e_{it-1} + \varepsilon_{it}$$

şeklindedir ve modelin hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$H_0: \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_N = 1$$

$$H_1: |\rho_i| < 1$$

2.2. Gengenbach, Urbain ve Westerlund Panel Eşbütünleşme Analizi (2016)

Bai ve Ng (2004)'nin temel bileşenler yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testlerinde, faktörler ile ilgili bazı ön şartların sağlanması gerekmektedir. Ayrıca temel bileşenler yaklaşımı küçük örneklerde güvenilir sonuçlar vermeyebilmektedir. Gengenbach vd. (2016) tarafından literatüre kazandırılan bu test ortak stokastik trende sahip bir modelde hata düzeltmesi yapılmadığına dair sıfır hipotezi için panel veri testleri geliştirmektedir. Yani ortak rassal trendli hata düzeltme yaklaşımına dayanmaktadır. Bu test yatay kesit bağımlılığı gidermek için faktör kullanmaktadır ve bu faktörler temel bileşenler yardımıyla tahmin edilmektedir. Ayrıca bu test birimler arası farklılığa (heterojenliğe) izin vermektedir. Gengenbach vd. (2016) tarafından test istatistiklerinin asimptotik dağılımları türetilmiş ve küçük örneklerde iyi performans sergilendiğini göstermişlerdir.

Yatay-kesit bağımlılık için ortak faktörler, Pesaran (2007)'deki çalışmasına bağlı olarak y ve x 'lerin ortalamasına bağlıdır ve;

$$Z_{i,t} = (y_{i,t}, x'_{i,t}, F'_t)' = (y_{i,t}, w'_{i,t})' = (z'_{i,t}, F'_t)', \quad w_{i,t} = (x'_{i,t}, F'_t)' \text{ ve } z_{i,t} = (y_{i,t}, x'_{i,t})'$$

olmak üzere;

$$z_{i,t} = \phi'_{i,t}d_t + \lambda'_i F_t + S_{i,t} \quad (5)$$

olarak ifade edilmektedir. Burada $d_t = (1, t, \dots, t^{pd-1})$, $pd \leq 3$ ile deterministik trend terimlerinin $pd \times 1$ boyutlu bir vektörüdür. Test istatistiği için hata düzeltme yapısı aşağıdaki gibi modellenmiştir:

$$\Delta y_{i,t} = \delta'_{y.xi}d_t + \alpha_{yi}y_{i,t-1} + \gamma'_i w_{i,t-1} + B_{yyi}(L)\Delta y_{i,t-1} + A_{yx.xi}(L)\Delta x_{i,t} + A_{yF.xi}(L)\Delta F_t + \eta'_{y.xi}f_{it} + \varepsilon_{y.xi,t} \quad (6)$$

i . birim için test istatistiği ise;

$$\Delta y_i = d\delta_{y.xi} + \alpha_{yi}y_{i,-1} + w_{i,-1}\gamma_i + v_i\pi_i + \varepsilon_{y.xi} = \alpha_{yi}y_{i,-1} + g_i^d \lambda_i + \varepsilon_{y.xi} \quad (7)$$

şeklindedir. Testin ilk aşamasında, her bir birim için modelin EKK tahmini elde edilmektedir ve modelin sıfır hipotezi olan $H_0: \alpha_{yi} = 0$ bildik t testi ile sınanmaktadır.

$$\hat{\alpha}_{yi} = \frac{y'_{i,-1}M_{g_i^d}\Delta y_i}{y'_{i,-1}M_{g_i^d}y_{i,-1}} \quad (8)$$

$$\hat{\sigma}^2_{\hat{\alpha}_{yi}} = \frac{\hat{\sigma}^2_{y.xi}}{y'_{i,-1}M_{g_i^d}y_{i,-1}} \quad (9)$$

dir ve böylece

$$T_{\alpha_{yi}}(F, 0) = \frac{\hat{\alpha}_{yi}}{\hat{\sigma}^2_{\hat{\alpha}_{yi}}} \quad (10)$$

olur. Panel test istatistiği ise her bir yatay kesit birimlerinin ortalaması alınarak bulunur:

$$\bar{T}_c = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N T_{c_i} \quad (11)$$

Son olarak hipotez ise aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

$$H_0: \alpha_{y1} = \dots = \alpha_{yN} = 0$$

$$H_1: \alpha_{yi} < 0, \text{ en az bir bazı } i \text{ ler için}$$

2.3. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından literatüre kazandırılan bu test sabit katsayılı heterojen panel veri modelleri için kullanılmakta olup, temeli Granger (1969) nedensellik analizine dayanmaktadır. Bu test heterojenliğin iki boyutunu dikkate almaktadır. Yani hem regresyon modelinin heterojenliğini hem de nedensellik ilişkilerinin heterojenliğini hesaba katarak test prosedürünü tamamlamaktadır. Herhangi iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi;

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^k X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (12)$$

şeklinde. X ve Y , iki durağan değişken ve K uygun gecikme sayısı olmak üzere testin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_0 : Bütün yatay kesitlerde X 'ten Y 'yenedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Bazı yatay kesitlerde X 'ten Y 'ye nedensellik ilişkisi vardır.

Alternatif hipoteze karşı sıfır hipotezi sınanırken bireysel Wald istatistiklerinin bildik ortalaması kullanılır ve aşağıdaki gibidir:

$$W_{N,T}^{HNC} = \frac{1}{N} \sum_{k=1}^K W_{i,T} \quad (13)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012), zaman boyutu küçük olduğu zaman bireysel Wald istatistikleri aynı ki-kare (χ^2) dağılımına yakınsamadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğunda, asimptotik dağılıma sahip olan $Z_{N,T}^{HNC}$ test istatistiğini standardize etmiş ve aşağıdaki gibi tanımlamışlardır:

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - 2) \quad (14)$$

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N}[W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T})}} \quad (15)$$

3. Bulgular

Bu bölümde gerçekleştirilen her bir teste ilişkin sonuçlar tablo halinde verilerek sonuçları yorumlanmaktadır.

Tablo 1: Sapması Düzeltilmiş Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

	Test İst.	Olasılık değ.
<i>GDP</i>	79.9294	0.000
<i>SVNM</i>	193.8090	0.000

İlk olarak panel veri analizi için oldukça kritik öneme sahip olana yatay kesit bağımlılığının mevcut olup olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 1’de yer alan sonuçlara göre seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmektedir. Bu nedenle serilere yatay kesit bağımlılığı durumunda uygulanabilen 2. kuşak birim kök testlerinden PANICCA panel birim kök testi uygulanmasına karar verilmiştir.

Tablo 2: PANICCA Birim Kök Test Sonuçları

<i>GDP</i>		Test İst.	Olasılık değ.	<i>SVNM</i>		Test İst.	Olasılık değ.
<i>Sabitli ve Trendli Model</i>	P_a	1.38	0.9161	<i>Sabitli ve Trendli Model</i>	P_a	0.102	0.5407
	P_b	2.187	0.9856		P_b	0.104	0.5416
	PMSB	3.437	0.9997		PMSB	0.119	0.5473
ΔGDP		Test İst.	Olasılık değ.	$\Delta SVNM$		Test İst.	Olasılık değ.
<i>Sabitli ve Trendli Model</i>	P_a	-56.077	0.0000	<i>Sabitli ve Trendli Model</i>	P_a	-38.456	0.000
	P_b	-18.249	0.000		P_b	-12.984	0.000
	PMSB	-2.498	0.0062		PMSB	-2.619	0.0044

Tablo 2’de PANICCA panel birim kök test sonuçları yer almaktadır. Test sonuçlarına göre hem kişi başına düşen milli gelir hem de savunma harcamaları serilerinin düzeyde birim köke sahip olduğu fakat birinci farkları alındıktan sonra durağan oldukları yani I(1) oldukları gözlemlenmiştir.

Tablo 3: Model İçin Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

	Test İst.	Olasılık değ.
<i>LM</i>	2306	0.000
<i>LM_{adj}</i>	698	0.000
<i>LM – CD</i>	47.02	0.000

Daha sonra modelin bütününü için yatay kesit bağımlılığının varlığı incelenmiş olup model için yatay kesit bağımlılığının mevcut olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Gengenbach vd. (2016) Eşbütünleşme Test Sonuçları

Katsayı	T-bar	Olasılık değ.
-0.85	-5.323	≤ 0.01

Tablo 4’te seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ikinci kuşak eşbütünleşme testlerinden olan ve Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen eşbütünleşme analizi sonuçlarını raporlanmıştır. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Test Sonuçları

	$W_{N,T}^{HNC}$	$Z_{N,T}^{HNC}$	Z_N^{HNC}
H_0 : GDP, SVNМ’nin nedeni değildir.	13.9228	-0.0526 (0.000)***	-0.9331 (0.000)***
H_1 : SVNМ, GDP’nin nedeni değildir	14.9778	0.6663 (0.880)	-0.8285 (0.2300)

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık sonuçlarını ve *** %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Ardından değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için uygulanan Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testinin sonuçları Tablo 5’te raporlanmıştır. Test sonuçlarına göre savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilemezken, ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada öncelikle serilerde yatay kesit bağımlılığının varlığı incelenmiş olup seriler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle serilere 2. kuşak birim kök testi uygulanmasına karar verilmiştir. Serilere Reese ve Westerlund (2016) tarafından literatüre kazandırılan PANICCA birim kök testi uygulanmıştır. Serilerin birinci farkları alındığında durağan oldukları yani $I(1)$ olduğu gözlemlenmiştir. Daha sonra model için yatay kesit bağımlılığının varlığı incelenmiş olup yine model için yatay kesit bağımlılığının mevcut olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ardından seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ikinci kuşak eşbütünleşme testlerinden olan ve Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Son olarak yapılan Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testinin sonuçlarına göre ise ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Elde ettiğimiz sonuçlar, Kollias vd. (2004) ve kısmi olarak Pan vd. (2014), Chang vd. (2014) ve Destek (2016) tarafından elde edilen sonuçlarla aynı yöndedir. Sonuçları genelde NATO ülkeleri ve özelde Türkiye açısından değerlendirdiğimizde; analiz döneminde savunma alanında gerçekleşen yatırım ve harcamaların diğer sektörler üzerinde yeterli düzeyde pozitif etki oluşturamadığı sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bai, J., ve Ng, S. (2004). A PANIC Attack on Unit Roots and Cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Bai, J., ve Ng, S. (2010). Panel Unit Root Tests with Cross-Section Dependence: A Further Investigation. *Econometric Theory*, 26(4), 1088-1114.
- Chang, H. C., Huang, B. N., ve Yang, C. W. (2011). Military Expenditure and Economic Growth Across Different Groups: A Dynamic Panel Granger-Causality Approach. *Economic Modelling*, 28(6), 2416-2423.
- Chang, T., Lee, C. C., Hung, K., ve Lee, K. H. (2014). Does Military Spending Really Matter for Economic Growth in China and G7 Countries: The Roles of Dependency and Heterogeneity. *Defence and Peace Economics*, 25(2), 177-191.
- Değer, S., ve Smith R. (1983). Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries, *Journal of conflict resolution*, 27(2), 335-353.
- Destek, M. A. (2016). NATO Ülkelerinde Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Veri Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(28), 209-223.
- Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-Causality in Heterogeneous Panels, *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Dunne, J. P., ve Tian, N. (2015). Military Expenditure, Economic Growth and Heterogeneity. *Defence and Peace Economics*, 26(1), 15-31.
- Duyar, M., ve Koçoğlu, M. (2014) Askeri Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Sahra Altı Afrika Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 33(7), 703-722.
- Gengenbach, C., Urbain, J-P. ve Westerlund, J. (2016). Error Correction Testing in Panels with Common Stochastic Trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31 (6), 982-1004.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.

- Kılıç, N. Ö., Açdoğuran, B., ve Beşer, M. (2018). G-8 Ülkelerinde Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(2), 136-146.
- Kollias, C., Manolas, G., ve Paleologou, S. M. (2004). Defence Expenditure and Economic Growth in the European Union: A Causality Analysis. *Journal of Policy Modeling*, 26(5), 553-569.
- Korkmaz, S. (2015), The Effect Of Military Spending on Economic Growth and Unemployment in Mediterranean Countries, *International Journal of Economics and Financial Issues*. 5 (1), 273-280.
- Lee, C. C., ve Chen, S. T. (2007). Do Defence Expenditures Spur GDP? A Panel Analysis from OECD and non-OECD Countries. *Defence and Peace Economics*, 18(3), 265-280.
- Pan, C. I., Chang, T., ve Wolde-Rufael, Y. (2015). Military Spending and Economic Growth in the Middle East Countries: Bootstrap Panel Causality Test. *Defence and Peace Economics*, 26(4), 443-456.
- Pesaran, M. H., (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, CESifo Working Paper Series No. 1229; IZA Discussion Paper No. 1240.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Smith, L. V., ve Yamagata, T. (2013). Panel Unit Root Tests in The Presence of A Multifactor Error Structure. *Journal of Econometrics*, 175(2), 94-115.
- Reese, S., ve Westerlund, J., (2016). PANICCA - PANIC on Cross-Section Averages. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 961-981.
- Yildirim, J., Sezgin, S., ve Öcal, N. (2005). Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.
- Yilgör, M., Karagöl, E. T., ve Saygılı, Ç. A. (2014). Panel Causality Analysis Between Defence Expenditure and Economic Growth in Developed Countries. *Defence and Peace Economics*, 25(2), 193-203.

BÖLÜM 6

AVRUPA BORÇ KRİZİ VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğretim Üyesi Mesut YÜCESAN¹

---

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lapseki Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Çanakkale, Türkiye, mesutyucesan@comu.edu.tr 0000-0001-9893-5020

GİRİŞ

ABD gayrimenkul piyasalarında 2007 yılının ikinci yarısında Lehman Brothers'ın iflası ile başlayan ve küresel ölçekte yayılarak etki alanını genişleten ekonomik krizin ortaya çıkardığı sonuçlar üzerindeki tartışmalar halen devam etmektedir. Bu küresel nitelikteki krizin tüm dünya ülkelerini olduğu gibi Avrupa Birliği ülkelerini de etkilemesi kaçınılmazdı. Yunanistan'ın borç sorunu olarak gündeme gelen ve diğer bazı Avrupa ülkelerini de kapsayan bu daralma Avrupa Birliğini ve Euro alanının sorgulanmasına yol açmıştır. Avrupa Birliği ülkelerinden Yunanistan'ın borç krizi yaşaması birçok otorite tarafından Avrupa Birliği ve Euro Alanının başarısızlığı olarak görülmektedir. Özellikle Yunanistan'ın yaşadığı borç krizine halen net bir çözüm getirilememesi ve Yunanistan da başlayan krizin diğer Avrupa ülkelerine sıçraması ihtimalinin bulunması Avrupa Birliği ve organlarının ciddi şekilde sorgulanmasına neden olmaktadır.

Çalışmamızda başta Yunanistan olmak üzere, (PIIGS) adı altında kısaltılan İrlanda, Portekiz, İtalya ve İspanya'nın ulusal borç durumları analiz edilecektir. Özellikle Yunanistan merkezli gösterilen bu borç krizinin daha sağlıklı bir analizinin yapılabilmesine olanak vermek için Yunanistan Ekonomisinin tarihsel süreçte yaşadığı dış borç sorunlarına da bu çalışmada yer verilecektir. Daha sonra Avrupa Birliği bünyesinde Yunanistan ile başlayan borç sorununu çözmeye yönelik atılmış adımlara değinilecektir. Avrupa Birliği tarafından uygulanmaya çalışılan mekanizmalardan bazıları; Ödemeler Dengesi Fonu (**Balance of Payments Facility**), Kredi Havuzu (**Greek Loan**

Facility), Avrupa Finansal İstikrar Mekanizması (**European Financial Stability Mechanism- EFSM**), Avrupa Finansal İstikrar Fonu (**European Financial Stability Facility- EFSF**), Avrupa İstikrar Fonu (**European Stability Facility- ESM**) yapıları tanımlanacak ve uygulamaları açıklanacaktır. Bu şekilde Avrupa Bölgesinin içerisinde bulunduğu ekonomik durum açıkça ortaya konulmuş olacaktır

Avrupa Birliğine adaylık sürecinde bulunan Türkiye, Avrupa Birliği ile olan sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkileri nedeni ile Avrupa Birliğinde yaşanan bu kriz ortamından etkilenmiştir. Ancak bu etkilenmenin birlik üyesi ülkelere kıyasla daha sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye ekonomisinin yakın tarihinde bulunan dış borç sorunu, şu an en büyük ticaret ortağı konumundaki Avrupa Birliği Ülkelerindeki dış borç sorununun gündeme tekrar gelmesi ile araştırılması gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

1. DIŞ BORÇ KAVRAMININ TEORİK ÇERÇEVESİ

Borç kavramı kelime anlamı olarak taraflar arasında ödünç alınmış herhangi bir şey karşılığında yerine getirilmesi gereken yükümlülükler şeklinde tanımlanabilmektedir (İpek; 2017). Eğer taraflardan birisi devlet ise bu durumda borçlanma kavramı daha geniş bir açıdan ele alınmak zorundadır. Ülkelerin siyasal ve yönetsel yapılarının farklılığı, merkezi ve yerel yönetimlerin ayrı ayrı hukuki statülere sahip bulunmaları gibi nedenler hangi tip yükümlülüklerin devlet borcu sayılacağı konusunun ülkeler arasında farklılaşmasına neden olabilmektedir (Karayılmazlar ve Özgün, 2019).

Dış borç kavramı iktisat tarihi açısından ele alındığında başlangıçta ülkelerin sadece olağanüstü durumlarda başvurduğu bir kaynak olarak görülürken ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin artmaya başlaması ile sıklıkla başvuru bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik iktisatçıların görüşü doğrultusunda olağanüstü harcamalar ile savaşın finansmanı ve önemli yatırım harcamaları için başvurulabilen bir kaynak olan borçlanma, ekonomi alanındaki değişimler ve gelişmeler sonucu devletler için normal bir gelir kaynağı haline gelmiştir. (Yılmaz, 2020). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki en temel farklılık sanayileşme düzeyleri olarak görülmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin iktisadi büyüme politikalarının temelinde sanayileşme çabaları yatmaktadır. İktisadi olarak büyümenin ve kalkınmanın temel yapı taşı olarak kabul edilen sanayileşmenin sağlanabilmesi için gelişmekte olan ülkelerin kaynak ihtiyacı temel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisat literatüründe “Kırsal Döngü” veya “Yoksulluğun Kırsal Döngüsü” olarak isimlendirilen olgu nedeni ile gelişmekte olan ülkeler dış kaynak kullanımına başvurmak zorunda kalmıştır.

Kırsal döngü yaklaşımına göre gelişmekte olan ülkelerin en önemli ortak özelliği düşük gelir seviyesine sahip olmalarıdır. Düşük gelir seviyesi yurt tasarruf düzeyinin de düşük olmasına neden olacaktır ve tasarrufların düşüklüğü yatırımların ve ekonomik büyümenin önündeki temel engel olacaktır. Ragnar Nurkse tarafından 1966 tarihinde ortaya atılan “fakir ülkeler fakir oldukları için fakirdir” ifadesi bu görüşü özetlemektedir. Nurkse'nin “kırsal döngü” kuramına

göre tasarruflar gelirin, gelir de yatırımların fonksiyonudur. Gelirlerin düştüğü, tasarrufların düştüğü, yatırımların düştüğü ve tekrar döngü halinde gelir seviyesinin düşerek ortaya çıkardığı duruma “yoksulluk kısır döngüsü” denilmektedir. (Altunç ve Almalı; 2016).

Ülkelerin ekonomik olarak gelişim sağlayabilmeleri için hayata geçirmek zorunda oldukları yatırımların finansmanı haricinde birçok farklı nedenden dolayı dış borç kullanımına başvurdukları görülmektedir. Söz konusu nedenlerin önde gelenleri aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir;

- a. Bütçe açıklarının kapatılması
- b. Savunma giderleri için ek finans kaynaklarının bulunması
- c. Ülkedeki ekonomik dengenin sağlanması
- d. Yapılacak olan büyük yatırım projelerinin finanse edilmesi
- e. Var olan kaynakların adil bir şekilde dağıtılması ve etkin bir şekilde kullanılması
- f. Vadesi gelmiş borçların ödenmesi
- g. Ülkede meydana gelebilecek savaş doğal afetler gibi olağanüstü harcamaların finansmanı için (Evgin, 1996).

Yukarıda bahsedildiği gibi ülkenin kamu gelirleri bütçe açıkları ve diğer ihtiyaçları karşılama konusunda yetersiz kalır ise söz konusu eksiklik borçlanma yolu ile ortadan kaldırılmaya çalışılacaktır. Karar alma mercileri yani hükümetler başta Merkez Bankası olmak üzere mali kurumlara, yabancı ülkelere veya uluslararası finansman kuruluşlarına borçlanarak ihtiyaç duyduğu kaynakları elde etmeye çalışacaktır. Gerek iç gerekse de dış borçlanma ülkelerin kamu

ekonomisi üzerinde olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir (Şener; 2007). Özellikle dış borçlanma ile ülke ekonomilerinde ağırlaşan dış borç ödeme yükünün; üretim ve ihracat gelirlerinin daha büyük bir bölümünün dış borç ödemelerine ayrılmasına yol açabilecektir. Ayrıca yüksek dış borç ülke risk primini yükselterek sermaye girişlerinin azalmasına ve çıkışlarının artmasına yol açacaktır. Dış borç yükünün ağır olduğu ülkelerde kredi notunu düşürerek ulusal ve uluslararası yatırımların azalmasına neden olabilecektir (Yalçınkaya; 2019).

Devletler borçlanma yoluna başvurduklarında öncelikle ihtiyaç duydukları kaynakları siyasi sınırları içerisindeki vatandaşları ile kamu kurum ve kuruluşlarından tedarik etmeye çalışacaktır. Ancak yurt içi sermaye birikiminin sınırlı olduğu ülkelerde iç borçlanma olanaklarından yararlanmak oldukça güçtür. Ayrıca iç borçlanma yurt içinde sınırlı olan sermaye faktörünün kamu ile özel kesim arasındaki el değiştirmesi anlamına geleceği için ülke içine ek bir kaynak girişi söz konusu olmayacaktır. Bu nedenlerden dolayı ülkeler genellikle dış kaynak yani dış borçlanma yoluna başvurumaktadırlar (Ay; 2014).

İktisat öğretisinde dış borçlanma kavramına bakış açısının zaman içerisinde değiştiği görülmektedir. Örneğin A. Smith'in önderliğini yaptığı Klasik İktisat anlayışına göre borçlanma sadece olağanüstü durumlarda başvurulması gereken bir yöntemdir. Çünkü Klasik İktisat devletin ekonomik faaliyetlerin içerisinde sınırlı şekilde yer almasını eğitim, sağlık, savunma ve adalet gibi temel alanlar dışında iktisadi bir aktör olmaması gerektiğini savunurlar. Klasiklere göre devlet bütçe açığı vermemelidir. Sahip olduğu gelirler kadar harcama yapmalıdır

ve sadece olağanüstü durum ve koşullarda borçlanma yoluna başvurmalıdır. Klasik İktisatçılar borçlanmanın gelecek nesillere yüklenen ve geri ödeme zamanından ana para ve faiz gibi yükümlülükler nedeni ile gelecekte ek bir yük oluşturacağını kabul ederler (Şeker; 2006).

Keynesyen İktisat Teorisi ise kendisinden önceki Klasik ve Neo-Klasik iktisadi anlayışın tersine bütçenin denklğine önem vermemiştir. Keynesyen teori öncesinde hükümetler para politikaları ile iktisadi sorunları aşma arayışına giderken Keynesyen iktisat maliye politikasının önemine dikkat çekmiş ve kamu açıklarının makro ekonomik bir değişken olarak kabul edip, zaman içerisinde meydana gelecek konjonktürel dalgalanmaların çözümünde kullanılacak bir araç olarak kabul etmiştir. Ayrıca Keynesyen İktisat dış borcu gelecek nesillere aktarılan ek bir maliyet olarak kabul etmez. Çünkü milli gelirdeki artışlar sayesinde gelecek nesillere yüklenecek borç yükü o kadar azalacaktır görüşünü savunmaktadır (Yılmaz; 2020).

2. YUNANİSTAN BORÇ KRİZİ, AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BAŞARISIZLIĞI OLARAK KABUL EDİLEBİLİR Mİ?

Yunanistan ekonomisinin içerisinde bulunduğu borç sorunu, birçok düşünür tarafından Avrupa Birliği'nin sorgulanmasına hatta bu birliğin çok yakın bir tarihte ortadan kalkacağına dair tahminlerin dile getirilmesine bile neden olmuştur. Öncelikle Avrupa Birliği ve Avrupa Ortak Para sahasının bir üyesi olması nedeni ile Yunanistan ekonomisindeki bir sorunun Avrupa Birliği çatısı altında ele alınmasından daha doğal bir durum söz konusu olamaz. Ancak

Yunanistan'ın kuruluşundan bugüne yaşadığı dış borç sorunlarına bakıldığında, Yunanistan ekonomisinin borç krizlerini birçok kez yaşadığı ve borç sorununa bir çözüm bulamadığını söylemek pek de yanlış olmaz.

1821 yılında henüz resmen devlet olarak tanınmamış olmasına rağmen Yunan isyanı liderlerine Londra Para Piyasası tarafından 1824 ve 1825 yılında toplamda 2.85 Milyon Pound tutarında 'Bağımsızlık Borçlanması' adı altında borç verilmiştir (Tayfur, 2012). Kuruluş döneminde bağımsızlık mücadelesini dış dünyadan borçlanarak sürdüren Yunanistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra da kalkınmasını ve gelişmesini sağlamak amacı ile dış dünyadan borçlanma yoluna devam etmiştir.

Bağımsızlık borçlanmasının geri ödemesini yapamayan Yunanistan ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlayabilmek için Avrupalı bir prensin Yunanistan'ın kralı olması fikrini ileri sürmüştü ve bunun üzerine 1830 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın verdiği Teminat Altındaki Borçlar adı altında 2,4 Milyon Poundluk bir borçlanma gerçekleştirmişti (Tayfur, a,g,e). Bağımsızlık Borçlanması ve Teminat Altındaki Borçlar adları altında başlatılan borçlanma ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Çalışmamızın Avrupa Birliği Ülkelerinin karşılaştığı dış borç sorununu ele alması nedeni ile Yunanistan tarihindeki tüm dış borç sorunlarına yer verilmeyecektir. Ancak daha resmi bir devlet olarak tanınmadığı dönemlerden bugüne kadar dış borç kullanma yoluna başvuran Yunanistan için günümüzde yaşadıkları borç krizi sürpriz olarak değerlendirilmemelidir.

Yunanistan'ın Avrupa Birliği ile olan ilişkileri birliğe üye olduğu 1981 yılından daha erken tarihlerde başlamıştır. Başlangıç tarihi olarak Yunanistan ve AB arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının yapıldığı 1961 yılı gösterilebilir. 1970'lerin sonuna gelindiğinde AB, Yunanistan'ın en önemli ticari ortağı haline gelmiştir (Köse ve Karabacak, 2010).

Bahsettiğimiz gibi Yunanistan ile Avrupa lkeleri arasındaki ilişkiler aslında borçlu ve alacaklı ilişkileri yönünden çok daha eskilere dayandırılabilir. Avrupa Birliği lkelerinin nde gelenlerinden olan Fransa ve ilerleyen yıllarda dünya ekonomisinde bir kreditör olarak ortaya çıkan Almanya Yunanistan'ın aldığı dış borçların büyük bir bölümünde borç veren taraf olmuştur.

Yunanistan ekonomisinde Euro'nun para birimi olarak kullanılmaya başladığı tarih 1 Ocak 2001'dir. Söz konusu tarihten önceki yıllarda Yunanistan yüksek enflasyon düzeyi ve yüksek borçlanma faizleri ile sorun yaşamaktaydı. Hem enflasyon hem de borçlanma faiz oranları %10 bandının üstünde seyretmekteydi. (Dağdelen,2011). Makroekonomik göstergelerinin diğer Avrupa ülkelerine kıyasla kötü olduğunu söyleyebileceğimiz Yunanistan Avrupa Birliği Ortak Para Sahasına ilk başvuru yaptığı tarih olan 1999 da kabul edilmemiştir. Herhangi bir üye ülkenin Euro kullanabilmesi için yani Ortak Para Sahasına dâhil olabilmesi için Maastricht Kriterleri olarak bilinen bazı şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Yakınlaşma kriterleri olarak da adlandırılan bu şartlar aşağıdaki gibidir;

Fiyat İstikrarı: Birlik içerisinde fiyat istikrarı açısından en iyi göstergelere sahip üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ortalaması ile bir üye ülkenin enflasyon oranı arasındaki fark 1,5 puanı geçmemelidir.

Kamu Mali Pozisyonlarının Sürdürülebilirliği: Üye ülkelerin kamu açıklarının GSYH'lerine oranı %3 düzeyini geçmemelidir. Üye devletlerin kamu borçlarının GSYH'lerine oranı %60 düzeyini aşmamalıdır.

Faiz Oranı: Üye ülkelerde uygulanan uzun vadeli faiz oranları, son 1 yılda, fiyat istikrarı bakımından en iyi performansa sahip 3 ülkenin faiz oranından 2 puan fazla olmamalıdır.

Döviz Kuru: Son 2 yıl zaman aralığında bir üye ülkenin ulusal para birimi, diğer herhangi bir üye ülkenin ulusal para birimi karşısında devalüe edilmemiş olması gerekir (Kocağ ve Bakan, 2013).

Avrupa Birliği Antlaşması olarak da bilinen Maastricht Kriterlerine uyum sağlamadığı gerekçesi ile Yunanistan 1999 da sadece kaydi para olarak Euro'yu kullanmaya başlamıştır. Daha sonra yürüttüğü sıkı para ve maliye politikaları ile makroekonomik göstergelerini iyileştiren Yunanistan 2001 yılında kamu mali pozisyonlarının sürdürülebilirliği kriterini sağlamadığı halde Ortak Para Sahasına kabul edilmiştir.

Yunanistan'da 2009 yılında yaşanan hükümet değişimi sonrasında yeni hükümetin Yunanistan ekonomisine dair yayınlanan verilerde çarpıtma olduğunu itiraf etmesi ile birlikte Yunanistan borç krizi

resmen başlamış oldu. Bu doğrultuda 2008 yılı bütçe açığı GSYH'nin %5'inden %7,5'ine çıkartılmıştır. Aynı zamanda, 2009 yılı için öngörülen bütçe açığı GSYH'nin %3,7'sinden %12,7 oranına yükseltilmiştir. 2010 yılının Nisan ayında ise Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat), Yunanistan'ın 2009 yılı bütçe açığının daha önce açıklanan %12,7 oranı yerine %13,6 olduğunu diğer bir ifadeyle 32,4 milyar Euro'ya ulaştığını açıklanmıştır. (Köse ve Karabacak, 2011).

Kuruluş yıllarından başlayan borçlanma politikası Yunanistan ekonomik tarihinde birçok kez borç sorununa yol açmıştır. Yunanistan'da 2009 yılında başlayan kriz tarihindeki ilk borç krizi değildir. Ancak AB üyesi olduktan sonra yaşadığı ilk krizdir. Yunanistan'ın AB'nin toplam GSYH'si içinde %2 gibi göz ardı edilebilecek bir paya sahip olmasına rağmen bu ülkenin borç krizine girmesinin etkileri tahmin edilenden daha büyük olmuştur. Yunanistan ekonomisi sahip olduğu yüksek cari açık düzeyini, uluslararası piyasalardan uygun koşullarda borçlanarak kolaylıkla karşılayabilirken, 2009 yılından sonraki dönemde yeni kaynak bulmada zorluklarla karşılaşmış ve borçlarını ödeyemez konuma düşerek ekonomisi krize girmiştir (Akçay, 2012).

Aşağıdaki Tablo 1'de Yunanistan ekonomisinin ABD merkezli küresel finans krizinin başladığı yıl olarak kabul edilen 2007 yılından 2019 yılına kadar seçilmiş ekonomik göstergelerine yer verilmiştir. Özellikle 2020 yılı içerisinde başlayan ve tüm dünya ülkelerinde olağanüstü bir konjonktür oluşturan Covid-19 salgını nedeni ile 2020 yılı verileri tabloya eklenmemiştir. Covid-19 salgını nedeni ile ülke

ekonomilerinde kaynak ihtiyacı artmış ve işsizlik problemi tüm toplumlar tarafından hissedilecek şekilde artış göstermiştir. Küresel ekonomik kriz ve ortaya çıkardığı borç sorunu özelinde değerlendirme yapabilmek için veriler 2019 yılı ile sınırlandırılmıştır.

Tablo 1: Yunanistan Ekonomik Verileri (2007-2019)

YILLAR	NÜFUS	GSYH	İŞSİZLİK ORANI %	GENEL DEVLET BRÜT BORÇSTOKU/GSYH %
2007	11,11	318,34	8,39	107,45
2008	11.14	354,46	7,75	112,62
2009	11.16	330,03	9,61	128,95
2010	11.18	299,36	12,71	144,55
2011	11.19	287,79	17,86	165,41
2012	11.20	245,67	24,43	170,73
2013	11.21	238,86	27,46	181,84
2014	10,89	237,1	26,49	180.2
2015	10,82	196,5	24,89	177.0
2016	10,77	195,2	26,53	180.8
2017	10,75	203,5	21,48	179.2
2018	10,73	218,1	19,29	186.2
2019	10,71	209,8	17,31	180.5

Kaynak: Eurostat, IMF ve Dünya Bankası verilerinden tarafımızca düzenlenmiştir.

Yukarıdaki Tablo 1’de görüldüğü gibi Yunanistan ekonomisinin yüksek borç yükü ile karşı karşıya olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 2007 yılından 2013 yılına kadar sürekli olarak işsizlik oranlarının da yükseldiği görülmektedir. Yunanistan ekonomisinin yaşadığı borç krizinin temelinde daha önceki yıllarda uyguladığı

politikaları nedeni ile yaşadığı kredibilite sorunu ve borçlanma maliyetlerinin sürekli yükselmesi yatmaktadır. (Demirel,2011). Genel olarak GSYH 'sının da sürekli olarak azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. 2019 yılı borç stokunun milli gelire oranı %180 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Yunanistan ekonomisi özelinde dış borç sorununun net şekilde çözülemediği görülmektedir.

3. DİĞER AVRUPA ÜLKELERİNDEKİ DURUM

Yunanistan da başlayan borç sorunu ve bu sorunun diğer bazı Avrupa Birliği ülkelerine sıçraması üzerine PIIGS (Portekiz, İrlanda, İspanya, Yunanistan ve İtalya) kısaltması ile anılan ülkelerin ekonomik durumlarını yakından takip edilir hale getirmiştir. Çalışmamızda PIIGS Ülkelerindeki genel durumu yansıtmaları için, söz konusu ülkelerin nüfus, GSYH, işsizlik oranları ve genel devlet brüt borç stoklarının GSYH'ya oranlarını içeren verilerden oluşmuş tablolara her ülke için ayrı ayrı yer verilmiştir. Yunanistan ekonomisi ve borç sorunu üzerine yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı şekilde yer verildiği için sırası ile İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya üzerinde kısa değerlendirmeler yapılacaktır.

1980 yılında İrlanda'nın kişi başına GSYH'si Almanya'nın kişi başına GSYH'sinin %60'ı kadar iken 2007 yılında İrlanda'nın kişi başına GSYH'si Almanya'nın kişi başına GSYH'sine oranı %140'na yükselmiştir. Bu durum bir başarı öyküsüydü ve İrlanda ekonomisi Celtic Kaplanları olarak anılmaktaydı (Fitzgerald, 2012).

İrlanda ekonomisinde 1990'lı yıllardan başlayarak hızlı bir refah artışı sağlanmıştır. Bu iyimser süreç 2008 Küresel Finans krizine kadar devam etmiştir. Ülkede özellikle emlak fiyatlarında yaşanan olağanüstü artışlar bu sektörde spekülasyon hareketleri artırmıştır. Nüfus olarak sadece 4,5 Milyon kişinin yaşadığı ülkede kimsenin yaşamadığı 300.000 konut inşa edilmiş ve bu durum emlak sektöründe bir krize yol açmıştır. (AB Sekreterliği 2, 2011). Aşağıdaki Tablo 2' de İrlanda ekonomisine dair 2007-2019 yıllarına ait seçilmiş ekonomik göstergelere yer verilmiştir.

Tablo 2: İrlanda Seçilmiş Ekonomik Göstergeler (2007-2019)

YILLAR	NÜFUS	GSYH	İŞSİZLİK ORANI %	GENEL DEVLET BRÜT BORÇSTOKU/GSYH %
2007	4,34	258,68	4,98	23.9
2008	4,42	263,26	6,77	42.4
2009	4,46	224,62	12,60	61.7
2010	4,47	207,64	14,53	86.0
2011	4,58	221,22	15,35	111.0
2012	4,57	204,71	15,45	117,74
2013	4,53	205,54	13,73	119,31
2014	4,62	258,4	11,85	104.2
2015	4,70	291,4	9,90	76.7
2016	4,75	300,5	8,37	74.1
2017	4,80	335,6	6,71	67.0
2018	4,86	382,6	5,74	63.0
2019	4,86	388,6	5,47	57.4

Kaynak: Eurostat, IMF ve Dünya Bankası verilerinden tarafımızca düzenlenmiştir.

İrlanda 4,5 milyon nüfusa sahip bir ülke olarak GSYH'si 200 milyar doların üzerindedir. Kişi başına düşen milli gelir seviyesi olarak büyük başarılar imza atan İrlanda tıpkı Yunanistan ekonomisinde olduğu gibi 2008 sonrası borç sorunu içerisine girmiştir. 2013 yılında genel devlet brüt dış borç stokunun GSYH'ya oranı %119,3 gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. İşsizlik rakamları 2009-2014 arası dönemde hızla yükselerek %14'ler civarına ulaşmıştır. 2008 öncesi işsizlik rakamlarının %5'in altında olduğu 2018 yılına gelindiğinde ise işsizlik rakamlarının yine %5'ler bandına gerilediği görülmektedir. Dış borç stokunun milli gelir içerisindeki payı henüz %57 civarında olmasına rağmen İrlanda'nın borç krizi sonrasında genel anlamda ekonomik göstergeler olarak iyileşme gösterdiği görülmektedir.

Portekiz ekonomisindeki dış borç sorunu Yunanistan ve İrlanda'da olduğu kadar büyük boyutlarda olmasa da uzun süredir devam etmekte olduğu bilinmektedir. Hatta Portekiz, 2001 yılında İstikrar ve Büyüme Paketi (İBP) kurallarını ihlal eden ilk Euro Bölgesi ülkesi olmuştur. Portekiz ekonomisinde uzun zamandır var olan durgunluk, mali açıdan pozitif gelişmelerin yaşanmasını oldukça güç hale getirmiştir. (AB Sekreterliği 1; 2011). Aşağıda Tablo 3' de Portekiz'e ait seçilmiş ekonomik göstergelere yer verilmiştir.

Tablo 3: Portekiz Seçilmiş Ekonomik Göstergeler (2007-2019)

YILLAR	NÜFUS	GSYH	İŞSİZLİK ORANI %	GENEL DEVLET BRÜT BORÇSTOKU/GSYH %
2007	10,60	232,08	7,99	72,7
2008	10,62	253,11	7,59	75,58
2009	10,63	234,69	9,47	83,05
2010	10,64	229,12	10,80	100,2
2011	10,64	237,83	12,74	114,4
2012	10,66	210,62	15,47	129,07
2013	10,67	206,62	16,04	131,4
2014	10,40	229,5	13,89	132,9
2015	10,35	199,3	12,44	131,2
2016	10,32	206,2	11,06	131,5
2017	10,30	221,3	8,86	126,1
2018	10,28	241,2	6,99	121,5
2019	10,26	237,6	6,46	117,2

Kaynak: Eurostat, IMF ve Dünya Bankası verilerinden tarafımızca düzenlenmiştir.

Portekiz Yunanistan ve İrlanda'dan sonra ekonomik kriz yaşayan üçüncü Avrupa Ülkesi olmuştur. Avrupa Finansal İstikrar Mekanizmasının fon desteğinde bulunduğu Portekiz Yunanistan ve İrlanda'ya göre daha iyi durumdadır. Portekiz ekonomisinde 2008 sonrası en yüksek borç stoku oranı %132,9 ile 2014 yılında gerçekleşmiştir. İşsizlik oranının ise 2013 yılında %16'nın üzerine

çıkıldığı görülmektedir. 2019 yılındaki verilere bakıldığında ise küresel kriz öncesindeki işsizlik oranlarına ulaşıldığı ancak borç stokunun milli gelir içerisindeki payının kriz öncesi dönemlere kıyasla yüksek seyrettiği görülmektedir.

Yunanistan ekonomisinde başlayan ve ardından AB ülkelerine sıçrayan borç krizi kredi derecelendirme kuruluşlarından Standar & Poor'sun İspanya'nın kredi notunu AA+'dan AA'ya düşürmesine neden olmuştur. Negatif yönde yaşanan bu not indiriminin arkasından uluslararası ve ulusal yatırımcılar sahip oldukları tahvilleri satmış ve İspanya'nın 10 yıllık tahvillerinin getirisi %4,1 düzeyine çıkmıştır (Karagöl, 2011).

İspanya'da işsizlik oranlarının artmasında küresel krizin başlamasıyla birlikte durgunluğa giren inşaat sektöründeki daralma etkili olmuş ve iç tüketim azalmış, bu gelişmeler de işsizliğin sürekli artmasına neden olmuştur. (Konur ve Çakıcı; 2011). Daha çok alınan iç tedbirler ve yaşanan küresel ekonomik kriz İspanya ekonomisinde olumsuzluklara yol açmıştır. Aşağıdaki Tablo 4'te İspanya ekonomisine ait seçilmiş bazı ekonomik göstergelere yer verilmiştir.

Tablo 4: İspanya Seçilmiş Ekonomik Göstergeler (2007-2019).

YILLAR	NÜFUS	GSYH	İŞSİZLİK ORANI %	GENEL DEVLET BRÜT BORÇSTOKU/GSYH %
2007	44,87	1443,50	8,28	36,30
2008	45,59	1600,91	11,30	40,17
2009	45,93	1459,74	18,00	53,92
2010	46,07	1391,76	19,85	61,32
2011	46,13	1479,56	21,39	69,12
2012	46,25	1340,27	24,78	90,69
2013	46,50	1354,7	26,09	96,93
2014	46,48	1369,3	24,44	100,7
2015	46,44	1195,1	22,05	99,3
2016	46,48	1232,1	19,63	99,2
2017	46,59	1312,5	17,22	98,6
2018	46,79	1419,7	15,25	97,4
2019	47,07	1394,1	14,10	95,5

Kaynak: Eurostat, IMF ve Dünya Bankası verilerinden tarafımızca düzenlenmiştir.

2008 Küresel Finans krizi sonrasında genel devlet borç stokunun milli gelire oranı %40'lardan 2014 yılında %100,7'ye kadar yükselmiştir. Söz konusu borç göstergesinin 2019 yılında dahi %95'lerde seyrediyor olması İspanya ekonomisinde borç sorunun kalıcı bir özellik halini aldığı şeklinde yorumlanabilecektir. Borç göstergesindeki olumsuz duruma paralel olarak küresel finans krizi sonrasında

işsizlik oranlarının hızlıca arttığı görülmektedir. 2008 yılı öncesi %10'ların altında olan işsizlik oranları 2013 yılında %26,09 gibi yüksek düzeylere ulaşmıştır. 2019 yılı itibari ile %14'lere gerileyen işsizlik oranları borç sorununa kıyasla daha olumlu bir seyir izlemektedir.

Benzer şekilde ağır bir dış borç krizi içerisine giren İtalya ekonomisi de İspanya gibi yüksek borçluluk oranına ve yüksek işsizlik oranına sahiptir. Ancak İtalya'da yapılan seçimler sonrasında değişen hükümetin gerekli yapısal reformları yeterince gerçekleştiremeyeceği görüşü İtalya ekonomisine yönelik iyimser beklentileri azaltmaktadır (AB Sekreterliği, 2011).

Kamu borcunun, Gayri Safı Yurt İçi Hasılası'na oranı ise borçlarını ödeyemez bir ülke izlenimi yaratmaktadır. İtalya ihraç ettiği devlet tahvili ve bonolarını %7 faiz ile İtalya'nın Euro tarihi içindeki en yüksek faizi oranıyla satabilmesi bu ağır borç krizinin bir göstergesidir (Kiper, 2013). Aşağıdaki tabloda İtalya'nın 2007 yılı ile başlayan bazı makroekonomik ve sosyal göstergeleri verilmiştir.

Tablo 5: İtalya Seçilmiş Ekonomik Göstergeler (2007-2019).

YILLAR	NÜFUS	GSYH	İŞSİZLİK ORANI %	GENEL DEVLET BRÜT BORÇSTOKU/GSYH %
2007	59,93	2130,24	6,11	103,08
2008	59,62	2318,16	6,78	105,75
2009	60,05	2116,63	7,81	115,99
2010	60,34	2060,89	8,41	118,61
2011	60,63	2198,73	8,35	120,10
2012	60,90	1980,45	10,65	126,33
2013	61,65	1953,82	12,14	127,85
2014	60,78	2159,1	12,68	135,4
2015	60,73	1855,8	11,89	135,3
2016	60,62	1875,7	11,68	134,8
2017	60,53	1961,7	11,21	134,1
2018	60,42	2085,7	10,61	134,4
2019	60,29	2001,2	9,95	134,7

Kaynak: Eurostat, IMF ve Dünya Bankası verilerinden tarafımızca düzenlenmiştir.

İtalya ekonomisi içinde diğer Avrupa ülkelerine benzer şekilde Küresel Finans krizi sonrasında hızla artan işsizlik ve borçluluk oranları görülmektedir. 2014 yılında işsizlik oranları başlangıç yılı olan 2007 yılına göre yaklaşık olarak iki katlık bir artış gerçekleşmiş ve işsizlik oranı %12,68'e kadar yükselmiştir. Genel devlet brüt borç

stokunun milli gelire oranı ise 2014 yılında %135,4'e kadar yükselmiştir.

Borçluluk oranlarının İtalya ekonomisi açısından Küresel Finans krizi öncesinde de oldukça yüksek düzeylerde seyrettiği görülmektedir ve bu seyir 2019 yılında da devam etmektedir. Ancak işsizlik oranları 2019 yılı itibari ile %10'un altında gerilemiş ve işsizlik oranlarında olumlu bir gidişat gözlemlenmektedir.

4. AVRUPA BORÇ KRİZİNİN ÇÖZÜMÜ İÇİN YAPILANLAR

ABD gayrimenkul piyasalarında 2007 yılının ikinci yarısında Lehman Brothers'ın iflası ile başlayan ve küresel nitelik kazanan ekonomik kriz, Avrupa Birliği ülkelerinde de ağır bir şekilde hissedilmiştir. Ayrıca Avrupa Ortak Para Sahasına üye ülkelerin para politikalarının Avrupa Merkez Bankası (AMB) tarafından yürütülmesi bu ülkelerin herhangi birinde oluşacak sorunun diğer ülkeleri de etkilemesine yol açmaktadır. Ayrıca birlik üyeleri arasındaki yüksek entegrasyon düzeyi birlik üyelerinin birbirlerinden etkilenmelerini sağlamaktadır ve bu yüzden herhangi bir ülkenin yaşadığı sorun diğer birlik ülkelerine de sıçramaktadır.

Yunanistan ile başladığı kabul edilen borç sorunu Avrupa Birliği'ndeki diğer ülkelere sıçraması birliğin politikalarının ve hatta geleceğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Avrupa Birliği'nin yaşanan krizi çözmek için kullandığı mekanizmalara bakılacak olur ise bunlar; Ödemeler Dengesi Fonu (**Balance of Payments Facility**), Kredi Havuzu (**Greek Loan Facility**), Avrupa

Finansal İstikrar Mekanizması (**European Financial Stability Mechanism - EFSM**), Avrupa Finansal İstikrar Fonu (**European Financial Stability Facility - EFSF**), Avrupa İstikrar Fonu (**European Stability Facility - ESM**) kurumlarıdır.

Özellikle Yunanistan, İrlanda ve Portekiz'in aldıkları dış yardımlara bakıldığında Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) katkıları görülebilmektedir. Söz konusu ülkelerdeki gelişmelere bağlı olarak, kamu borcunun çevrilebilirliğine ilişkin sorunlar nedeniyle AB'ye yardım talebi ile başvuran Yunanistan için 10 Mayıs 2010 tarihinde AB-IMF ortak operasyonu ile 110 milyar Euro tutarında bir kurtarma paketi açıklanmıştır. Ardından, 28 Kasım 2010'da İrlanda, bankacılık sektöründe yaşadığı sorunlar nedeniyle AB'ye yardım talebi ile başvurmuş ve İrlanda için AB-IMF iş birliğinde 85 milyar Euro tutarında bir kurtarma paketi açıklanmıştır. Son olarak Portekiz 6 Nisan 2011 tarihinde AB'den yardım istemiş olup, Portekiz'e AB-IMF iş birliğinde 78 milyar Euro tutarında yardım yapılması kararlaştırılmıştır. (AB Sekreterliği 2, 2012). Söz konusu yardımların yapılabilmesi için kurulan çeşitli kurumlar vardır.

4.1. Ödemeler Dengesi Fonu (Balance of Payments Facility)

Ödemeler Dengesi Fonu, Euro Bölgesi dışında kalan 10 AB üyesi devletin ödemeler dengesinde yaşayabilecekleri potansiyel sorunlarda ve buna bağlı olarak gerçekleştirilecek dış finansman güçlüklerinde devreye girmek üzere tesis edilmiştir. Toplam bütçesi 50 milyar Euro olan Ödemeler Dengesi Fonundan şu ana kadar Macaristan (6,5 milyar

Euro), Letonya (3,1 milyar Euro) ve Romanya (5 milyar Euro) faydalanmıştır.

4.2. Kredi Havuzu (Pooled Loans - Greek Loan Facility)

Bir kereye mahsus olmak üzere oluşturulan bu mekanizma esas itibarıyla Yunanistan'a kredi sağlamak için tasarlanmış olup, Euro Bölgesi ülkelerinin Avrupa Komisyonu aracılığıyla sağladığı 80 milyar Euro ve IMF'nin temin ettiği 30 milyar Euro'dan oluşan 110 milyar Euro tutarında bir borç havuzudur.

4.3. Avrupa Finansal İstikrar Mekanizması (European Financial Stability Mechanism-EFSM)

Bu mekanizma, mali sorunlarla karşılaşan tüm AB üye devletlerine finansal destek sağlamak amacıyla kurulmuş bir yapıdır. Küresel finansal kriz sebebiyle pek çok üye devletin bütçe açığı ve borç sorunları yaşaması, borçlanma koşullarının ciddi biçimde ağırlaşmış olması ve dolayısıyla Birliğin mali istikrarının ve Euro'nun bir bütün olarak risk altına girmesi bu tip bir mekanizmanın kurulmasını gerekli kılmıştır.

4.4. Avrupa Finansal İstikrar Fonu (European Financial Stability Facility – EFSF)

Avrupa Finansal İstikrar Fonu 9 Mayıs 2010 tarihli AB Ekonomi ve Maliye Bakanları Konseyi (ECOFIN) kararı uyarınca, Euro Bölgesi'ne dâhil olan (1 Ocak 2011 tarihi itibarıyla Estonya da Euro Bölgesi'ne dâhil olmuştur) 16 üye devletin katılımıyla 7 Haziran

2010'da Lüksemburg yasalarına tabi olan bir limited şirket olarak kurulmuştur. (AB Sekreterliği, 2011).

2013 yılı içerisinde EFSF içerisinde bulunan ülkelerin fondaki payları, ayrıca söz konusu birlik üyelerinin çeşitli kredi derecelendirme kurumları tarafından verilen notları aşağıdaki Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: EFSF'ye Üye Ülkelerin Katkı Payları ve Kredi Notları

ÜLKE	EFSF KATKI PAYI %	KREDİ NOTU (S&P/Moodys/Fitch)	PORTEKİZ, YUNANİSTAN, İRLANDA DIŞARDA BIRAKILINCA %
ALMANYA	27,60	(AAA/Aaa/AAA)	29,07
FRANSA	20,31	(AA+/Aa1/AAA)	21,83
İTALYA	17,86	(BBB+/Baa2/BBB+)	19,8
İSPANYA	11,87	(BBB-/Baa3/BBB)	12,75
HOLLANDA	5,70	(AAA/Aaa/AAA)	6,12

Kaynak: European Stability Mechanism & European Financial Stability Facility, Lüksemburg, 19 Nisan 2013.

Genel olarak yukarı da adı geçen mekanizmalar mevcut krizin etkilerini azaltmak ve çözümünü sağlamak amacı ile kullanılmıştır. Ancak 2013 yılı içerisinde dahi krizin etkilerinin devam etmesi ve net olarak krize bir çözüm bulunamadığını söyleyebiliriz. 2013 yılına dair EFSF tarafından yayınlanan fonlama programı da bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Ayrıca borç krizi yaşadığı bilinen ve çalışmamı-

zın önceki bölümlerinde Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya gibi ülkelerin tamamında 2013 ve 2014 yıllarında borç göstergelerinin en yüksek düzeylerde olduğu da görülmektedir. Aşağıdaki tablo 7’de 2013 yılına ait olarak EFSF tarafından gerçekleştirilecek fonlama programı üçer aylık periyotlar halinde gösterilmiştir.

Tablo 7: EFSF 2013 Yılı Fonlama Programı

Milyar Euro	Q1 2013	Q2 2013	Q3 2013	Q4 2013	TOTAL 2013
İRLANDA	1,6	1,4	1,4	1,2	5,6
PORTEKİZ	0,8	0	1,9	1,8	4,5
YUNANİSTAN	7,6	3,2	0,6	5,1	16,5

Kaynak: ESM and EFSF Announce Funding Programme for 2013.

Avrupa Finansal İstikrar fonu (EFSF) ve Avrupa İstikrar Mekanizması (ESM) birlikte Avrupa Borç krizine çözüm aramaktadır. Bu kapsamda EFSF ve ESM’nin kuruluşundan başlayarak Avrupa borç krizinin en net hissedildiği 2013-2014 yıllarına kadar olan zaman aralığında aldığı önlemler ve gerçekleştirdiği faaliyetleri özetleyecek olur isek;

- 2010 (7 Haziran): Avrupa Finansal İstikrar Fonu (EFSF) kurulmuştur.
- 2010 (28 Kasım): İrlanda için 85 milyar Euro’luk destek anlaşması imzalanmıştır.
- 2011 (17 Mayıs): Portekiz için 78 milyar Euro’luk destek anlaşması imzalanmıştır.

- 2011 (20 Haziran): EFSF'nin borç verme kapasitesini artırmak için Euro Bölgesi Maliye Bakanları anlaşmaya varmışlardır.
- 2011 (21 Temmuz): EFSF ve ESM tarafından Yunanistan için ikinci kurtarma paketi hazırlanmıştır.
- 2011 (9 Aralık): Avrupa Birliği Zirvesinde EFSF'nin 2013 yılı sonuna kadar planlandığı programı ile faaliyetlere devam edeceği karara bağlanmıştır.
- 2012 (2 Şubat): ESM Sözleşmesi kabul edildi.
- 2012 (14 Mart): İkinci Yunanistan Kurtarma Paketi Avrupa Çalışma Grubu tarafından resmen kabul edildi.
- 2012 (30 Mart): Avrupa Çalışma Gurubu EFSF ve ESM'nin paralel çalışmasına karar verdi.
- 2012 (20 Temmuz): Avrupa Çalışma Gurubu İspanya'nın bankacılık sektörüne mali yardım yapılmasını kabul etmiştir.
- 2012 (8 Ekim): ESM Açıldı
- 2013 (8 Ocak): ESM ilk bono ihalesi ile kısa vadeli programını başlatmıştır.
- 2013 (25 Mart): Güney Kıbrıs'a yapılacak yardımlar konusunda anlaşıldı.

SONUÇ

Günümüz küresel ekonomik sistemi içerisinde, tüm dünya ülkelerinin birbirleri ile olan ekonomik ilişkileri güçlenmeye devam etmektedir. Bu süreç ülkeler arasındaki entegrasyon düzeyini artırmıştır. Dolayısı ile herhangi bir ülkenin yaşadığı sorun diğer ülkeler tarafından da hissedilmektedir. Sorun yaşayan ülke ABD olduğunda ise diğer tüm dünya ülkeleri bu sorunu az ya da çok hissetmektedir. 2007 yılının son çeyreğinde ABD gayrimenkul piyasalarında Lehman Brothers'ın iflası ile patlak veren finans krizi, kısa sürede tüm dünya çapında hissedilir hale gelmiştir. Krizin özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde yarattığı etki büyük olmuştur. Yunanistan ekonomisinin kronik rahatsızlığı olan dış borç sorununun 2009 yılında tekrar gündeme gelmesi, hemen arkasından İrlanda ekonomisinin içerisine düştüğü ekonomik sorunlar ve Yunanistan ile İrlanda'yı takip edencesine Portekiz'in yaşadığı bankacılık krizi, bir anda tüm Avrupa Birliği ülkelerini tehlike içerisine sokmuştur. Bu üç ülke dışında net olarak ekonomik kriz yaşadıkları söylenemese de İspanya ve İtalya ekonomileri de yüksek borçluluk düzeyleri ve işsizlik oranları ile tehlike sinyalleri vermiştir.

Avrupa Birliği çeşitli mekanizmalarla ekonomik kriz içerisinde bulunan Yunanistan, İrlanda ve Portekiz gibi ülkelere yeni kaynaklar yaratmaya çalışmaktadır. Ancak Yunanistan ekonomisinin içerisinde bulunduğu borç krizine halen somut bir çözüm bulunamaması birçok düşünür tarafından Avrupa Birliği'nin geleceğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Yunanistan'ın Avrupa Birliği Ortak Para Sahasından

ıkarılması, Avrupa Birliği Ortak Para Sahasının dağıtılması gibi çok sayı da farklı senaryo üzerinde tartışmalar yapılmaktadır.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ekonomik ve sosyal ilişkiler çok uzun bir tarihe sahiptir. Dolayısı ile Avrupa Birliği lkelerinin yaşadıkları ekonomik sorunlar, Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemektedir. Bu etkileşim temel de iki ana yolla gerçekleşmektedir. Bunlar; dış ticaret ve yatırım kanallarıdır. Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı Avrupa Birliği lkeleridir. Avrupa Birliğindeki olumsuz tablo Türkiye ihracatını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Türkiye'ye gelen yabancı yatırımların da çok büyük bir kısmı Avrupa Birliği lkeleri kaynaklıdır. Bu nedenle yaşanan ekonomik krizler yurt dışından gelen yatırımları da azaltarak Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak Türkiye ekonomisi yeni dış ticaret pazarları yaratarak ihracat rakamlarını artırmayı başarmıştır. Özellikle Avrupa Birliği lkeleri ile kıyasladığımız da Türkiye ekonomisinin mevcut krizi çok daha az bir hasarla atlatmakta olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak çalışmaya dahil edilen ülkelerden İrlanda hariç diğer tüm ülkelerde (Yunanistan, Portekiz, İspanya ve İtalya) dış borç ve sorununun 2019 yılında dahi devam etmekte olduğu görülmektedir. Milli gelir seviyelerinde ve işsizlik oranlarında yaşanan olumlu gelişmelere rağmen 2008 Küresel Finans Krizinin söz konusu ülke grubunda borç sorununu yapısal hale getirdiğini ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akçay, B. (2012). Yunanistan Ekonomisinde Devlet Borç Krizi-Cari Açık İlişkisi, Maliye Dergisi, Sayı: 163.
- Atunç, F, Ö. ve Almalı, V. (2016). Fakirlik Kısır Döngüsünün Kırılmasında Kalkınma Ajanslarının Rolü: DAKA Örneği, ÜNİDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, ss, 634-645.
- Ay, H. (2014). Kamu Maliyesi, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dağdelen, İ. (2013). Avrupa Bütünleşme Sürecinde Yunanistan'ın Borç Krizi, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:10, No:2.
- Demirel, B. Ve Arslan E, G. (2011). Euro Bölgesinde Borç Krizi Sorunu ve Çözüm Önerileri, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Özel Sayı, ss. 107-132.
- European Commission. (2013). European Stability Mechanism & European Financial Stability Facility, Lüksemburg./://www.esm.europa.eu/efsf-overview
- European Commission. (2012). ESM and EFSF announce funding programme for Erişim: <https://www.esm.europa.eu/press-releases/esm-and-efsf-announce-funding-programme>.
- Evgin, T. (1996). Dış Borçlanma ve Dış Borçlarımızda Yapılan Düzenlemeler, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 7 (23), 15-33.
- Fitzgerald, C. (2012). The debt crisis in Ireland, The Quarterly Review of Economics and Finance.
- IMF (2013). World Economic and Financial Survey, Fiscal Monitor.
- İpek, S. (2017). Kamu Maliyesi, Ankara, Paradigma Akademi Yayınları,
- Karagöl, T. E. (2011) "Cari Açık Tartışmaları Gölgesinde Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye Ekonomisi. SETAV, 2011., <http://file.setav.org/Files/Pdf/analizcari-acik.pdf>
- Karayılmazlar, E ve Özgün, M. (2019). Tasarruflar ile Dış Borçlar Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 37, Sayı 3, 2. ss. 489-515.
- Kiper, S. (2013). Euro Bölgesi Krizi ve Euro'dan Ayrılma Süreci, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 35.

- Kocağ K. E. ve Bakan S. (2013). Avrupa Birliği'ne Üyeliğin Maastricht Kriterleri Çerçevesinde Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi, *International Journal of Social Sciences*, Volume 6.
- Konur, F. ve Çakıcı, K. (2011). Euro Alanının Borç Krizi ve Geleceği: Optimum Para Alanları Teorisi Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *International Conference in Economics II*, Eskişehir.
- Köse, Y. ve Karabacak, H. (2011). Yunanistan Ekonomik Krizi: Nedenleri, Etkileri ve Alınan Tedbirlere İlişkin Bir Değerlendirme”, *Maliye Dergisi*, Sayı:160, ss: 291.
- Şeker, M. (2006). Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, ss73-92.
- Şener, O. (2007). Kamu Ekonomisi, Bursa, Beta Yayınevi.
- Tayfur F. M. (2012). Yunanistan'nın Mali-Finansal Krizi Tarih Kaç Kez Tekerrür Eder. *Mülkiye Dergisi*, Cilt:36 Sayı: 274.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Sekreterliği. (2011). Avrupa Birliği'nde Küresel Finansal Krize Karşı Alınan Önlemler ve Birliğin Rekabet Gücünün Arttırılmasına Yönelik Girişimler: Euro Rekabet Paketi,
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Sekreterliği. (2013). Küresel Krizin AB Üyesi Ülke Ekonomilerine Etkileri ve Gelecek Döneme İlişkin Beklentiler.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, (2011). Avrupa Birliği'nde Yeni Denetleyici Otoriteler “, Ankara.
- Uluslararası Yatırımlar Derneği, (2013). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu: 2012 Yıl Sonu”, No: 4, Şubat.
- Yalçinkaya, Ömer. (2019). Türkiye Ekonomisinde Dış Borçların Sürdürülebilirliğinin Analizi: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Birim Kök Testlerinden Kanıtlar (1970-2018), *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran, 176:27-51.
- Yılmaz. E. B. (2020), Devlet Borçları, İstanbul Üniversitesi Açıkta ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/maliye_uc/devlet_borclari.pdf.

BÖLÜM 7
CARİ AÇIĞIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ(1998-2018)

Dr. Öğr. Üyesi İzzettin ULUSOY¹

---

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya MYO, Hatay, Türkiye,
iulusoy@mku.edu.tr. ORCID: 0000-0001-6464-7995

GİRİŞ

Bir ülkenin ekonomik gelişmişliğine dair bilgi veren ve oldukça popüler makroekonomik göstergelerden biri olan cari açık, mal ve hizmet ithalatı ile mal ve hizmet ihracatı arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, tasarruflarla yatırımlar arasındaki fark olarak da tanımlanabilir. Bir ülkenin cari işlemler hesabı, cari açık veriyorsa, o ülkede tasarrufların yatırımları karşılamadığı yani yatırım için yeterli birikim yapılamadığı anlaşılmaktadır.

Cari işlemler açığı bir ülke ekonomisinin önemli bir makroekonomik performans göstergesidir. Birçok ülkede cari açığın GSYİH içindeki payının yüksek olması, ekonominin genel yapısı ve ekonomik krizin habercisi olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla Cari işlemler açığının, ekonomide alınacak kararların ve öngörülerin belirlenmesinde önemli bir rolü vardır.

Dış ödemeler bilançosu, küresel ekonominin yaygınlaştığı günümüzde bir ülkenin uluslararası alandaki ekonomik saygınlığı ve diğer ülke ekonomileriyle bütünleşmesi hakkında bilgi veren makroekonomik bir göstergedir. Dış ödemeler bilançosunun en önemli hesabı olan cari işlemler hesabındaki açık, günümüzde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda en önemli sorunlardan biri olan cari işlemler açığı, aynı zamanda ekonomik kriz sinyali olarak da nitelendirilmektedir. Nitekim Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin ortak noktasının cari işlemler açığı olduğu görülmektedir. Türkiye ithalatı içinde enerji payının

yüksekliği, ihraç edilen sanayi ürünleri üretiminde ithal girdi oranının yüksek olması cari açığı artıran başlıca faktörlerdir.

Türkiye de cari işlemler açığı, 24 Ocak 1980 kararlarıyla serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte sürekli artmıştır. 1980-1990 döneminde küçük sapmalar gösterirken, 1990-2001 döneminde genellikle ekonomik ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle yaşanan yapısal sorunların etkisiyle dış açıda artış trendi daha belirgin hale gelmiştir. 2002 yılına kadar cari açıklar, genelde cari denge lehinde küçük dalgalanmalar göstermiş ise de bu dengesizlikler ekonomik göstergeleri bozacak kadar ciddi sorun yaratmamıştır. Ancak 2003' den sonraki yıllarda, yüksek oranlı ekonomik büyüme hedeflerinin tutturmak için dış ticaretin yol açtığı cari açığın boyutu, yıllar itibariyle artış trendine girmiştir.

2003 yılından itibaren siyasi istikrarın sağlanmasıyla birlikte mali disiplini sağlanması, başarılı özelleştirmeler ve yapısal bazı reformların hataya geçmesi sonucu artan gelirler ve azalan riskler, Türkiye'yi doğrudan yabancı sermaye girişi ve portföy yatırımları için çekici hale getirdi.

2008 yılında ABD merkezli küresel krizin olumsuz etkilerinden kurtulan Türkiye'nin cari açık sorunu kronik boyuta dönüşmüş ve 2011'de tavan yapmıştır. Diğer yandan 2008 dünya krizi sonrasında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ABD tarafından izlenen genişletici para politikaları nedeniyle yaşanan döviz bolluğu ve hükümetin Türk Lirasını değerli tutma politikası cari açıkları önemli boyutlara ulaştırmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye de 1998-Q1-2018-Q3 yılları arasında cari açık ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı analiz edilmiştir. Bunun için, öncelikle serilerimizin birim kök sorunu test edilerek otokorelasyon değişen varyans istikrar problemi test edilmiştir. Daha sonra, cari açığın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerine olan etkilerinin varlığını test etmek için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan eşbütünleşme testine göre, cari açığın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

1. ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ AÇIK

Ödemeler bilançosu, bir ülkedeki yerleşiklerin belirli bir dönemde ülke dışındaki yerleşiklere yaptıkları tüm ekonomik işlemlerin sonucunu gösteren sistematik bir kayıt şeklinde tanımlanır (Seyidoğlu,1993:137). Bu bilanço, ülkelerin genellikle bir yıllık ekonomik ve mali işlemlerinin sonucunu gösterir. Yani ülkenin mal, sermaye ve hizmet akımlarıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin yaptığı ödemeleri karşılayıp karşılamadığını gösterir. Dış ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları ortaya koyar. Bu yüzden genelde bilanço, bir ülkenin uluslararası ekonomik ve mali itibarını gösteren bir belge olarak değerlendirilir. Bu bilançoğu ülkede uygulanan iktisadi ve mali politikalar şekillendirmektedir. Bu bakımdan bilanço, o ülkede uygulanan iktisat politikalarının başarılı olup olmadığının bir göstergesi niteliğindedir(Seyidoğlu,1993:135).

Bu bilanço; cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri, rezerv hareketleri ve net hata ve noksan şeklinde dört bölümden oluşur. Cari işlemler dengesi, ödemeler dengesi bilançosunun en temel hesabıdır(Şahin, 2011: 48).

Cari açık, bir ülkedeki ödemeler bilançosunun en önemli hesabı olan cari işlemlerden edinilen gelirlerin, giderlerinden az olması şeklinde tanımlanabilir. Bir ülke ürettiğinden daha fazla tüketirse cari açık oluşur (Carbaugh, 2009:348). Bir ekonomide makroekonomik politikaların ana hedefi iç denge ile dış dengenin sağlanmasıdır. Bu nedenle ekonomideki cari açıklar, dış dengenin ülke aleyhine bozulması anlamını taşımaktadır. Bu nedenle Cari açık, dış dengede bir sapma olarak da nitelendirilebilir.

Cari açık birçok ekonomik değişkenle bağlantılıdır. Bu değişkenler; reel döviz kuru, büyüme oranı, enerji fiyatları, dış yerleşiklerin gelir düzeyleri, yatırımlar, kamu borçları, yabancı sermaye hareketleri, bütçe açıkları, faiz oranları şeklinde sıralanabilir (Çiftçi,2014:130). Ancak, gelişmiş ve GOÜ deki cari açığın hem dinamikleri hem de cari açığa neden olan faktörleri farklıdır.

Cari işlemler açığı kavramı özellikle 1980 yılı ile birlikte sermaye hareketlerinin serbestleşmesi hususunda engellerin kaldırılmasıyla gündemdeki yerini almıştır. Cari işlem açıklarının artması, 1990 sonrasında özellikle gelişmekte olan birçok ülke ekonomisi için ekonomik başarıları gölgeleyen krizlerin sorumlusu olarak görülmeye başlanmıştır (Yücel ve Yanar, 2005:43). Cari açığın gayrisafi yurtiçi hasılaya (GSYH) oranının belli bir düzeyin üstüne çıkması (genellikle

%5 kritik seviye kabul edilmektedir) kriz sinyali olarak algılanmaktadır. 1990'lı yıllarda cari açığın GSYH'ye oranı %1'lerde iken 2004 yılından itibaren %5'lerin üzerinde seyretmiştir (Bozgeyik ve Kutlu, 2019:2).

2. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI VE İÇERİĞİ

Genel bir ifadeyle ekonomik büyüme, bir ülkede bir yılda, üretilmiş mal ve hizmetlerin enflasyona uyarlanmış(reel olarak) piyasa değerindeki artışlar olarak tanımlanabilmektedir. Ekonomik büyüme, yaygın olarak reel GSYH'deki değişim oranıdır. Yani ekonomik büyüme, fiyat artışlarından arındırılmış ve refah artışına katkı sağlayan reel büyümedir.

Ekonomik büyüme, genelde iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, ekonomi tam istihdam düzeyinin altındaysa (eksik istihdam hali), kaynakların etkin kullanılması ve/veya var olan en iyi teknolojiden faydalanmaya başlanarak, üretilen malların değerini artırılma yoluyla büyümenin sağlanmasıdır. İkincisi ise, ekonomi tam istihdam düzeyindeyken üretim faktörlerinin miktarındaki artışlar veya üretim kaynaklarında verimlilik artışı sağlayacak ileri bir teknolojiye geçme halini ifade eden iktisadi büyümedir.

Diğer yandan iktisadi büyüme, aynı zamanda kişi başı reel gelirdeki artışları ifade etmektedir. Reel gelirdeki bu artışlar, uzun vadede ülkedeki üretim potansiyelinin artması veya da verimli kullanılması sonucu oluşur. Bu nedenle iktisadi büyüme sorunsalı, ekonominin genellikle uzun süreli bir sorunsalıdır. Bu yüzden, makro anlamda

ekonomik büyümeyi, genellikle arz cephesi belirler(Hepaktan ve Çınar, 2012:44).

Ekonomik büyüme olgusu, iktisat literatüründe hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik çok fazla araştırılan bir konudur. Çoğu ekonomist çalışmalarında, ekonomik büyüme olgusunu ve ülkeler arasındaki farklı büyüme oranlarını analiz etmişlerdir. Çalışmalarda çıkan sonuca göre, gelişmiş ve GOÜ büyüme oranları ile kurumsal ve politik faktörler arasında etkili ilişkilerin olduğu görülmüştür. Günümüzde yeni geliştirilen büyüme modellerinde Neo Klasik anlayıştaki üretim faktörleri olan emek, sermaye, doğa ve teknolojiye ilaveten; ülkelerin insan kaynakları, dış ticaret politikaları, mali yapıları ve kamu harcamalarının da büyümeye pozitif yönde etkileyeceği ileri sürülmüştür (Oktayer ve Susam, 2008: 145-146).

3.TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Türk ekonomisinde hakim olan büyüme modeli 2000 yılına kadar bütçe açığı vermeye, 2000'den sonra ise cari açık vermeye dayanmıştır. Türkiye'deki cari açık, 2001 krizi sonrası 2002 yılı ve 2008 küresel kriz sonrasında 2009 yılı hariç ortalama %2 ile %9.7 (Tuik, 2019) arasında bozulma sürecine girmiştir. Cari açık/GSYİH oranı bazı yıllar hariç kritik eşik olarak kabul edilen %4-5 lik oranın çok üstünde seyretmiş, 2010 yılından sonra ise yüksek oranlı cari açıklar kronik hale gelmiştir. 2008 krizinden sonra Dünya ekonomisinde görülen genişletici maliye ve para politikalarının sonucunda Türkiye ye hatırı sayılır sermaye girişi olmuştur. Bu

süreçte yaşanan yabancı para bolluğu nedeniyle Türk Lirası değer kazanmış (düşük kur) bu da ithalatta patlama yaşanmasına yol açmıştır. Süreç içinde görülen yüksek orandaki büyümenin bedeli yüksek oranda cari açıklar olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye iç tasarruf yetersizliği, enerjide, ihraç ürünlerde kullanılan ara mallarda ve yüksek teknoloji gerektiren ürünlerde büyük oranda ithalata bağımlıdır. Buna ek olarak Türk ekonomisinde henüz çözülemeyen yapısal sorunlar da vardır. Tüm bu sebepler ülkemizi kronik cari açıkla yüz yüze bırakmaktadır. Sonuçta, büyüyoruz ama cari açıklarımız da büyüyor. İşte bu noktada cari açıkların sürdürülebilirliği öne çıkıyor.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Gerek ülkemizde ve gerekse dünyada cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran birçok çalışma literatüre kazandırılmıştır. Yapılan çalışmaların ana eksenini iki sınıfa ayırmıştır. Birinci sınıfta, cari açık ile büyüme arasında doğrudan ve güçlü bir bağın varlığını ileri süren çalışmalar yer almaktadır. İkinci sınıfta ise cari açık ile büyüme arasında tek yönlü ilişkinin varlığını ortaya koyan çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmaların ortak sonucu, cari açıkların her ülkede farklı düzeyde olduğu ve her ülkenin ekonomik kırılganlığı ve krizlere meyilli oluşuyla ilintili olmasıdır. İktisat literatüründe ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran bazı ampirik bulgular tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1: İktisat literatüründe ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişkiyi analiz eden bazı çalışmalar

Araştırmacı(lar)-Yayın Yılı	Yöntem- Ülke -Dönem	Sonuçlar
Khan ve Knight (1983)	Yatay Kesit ve EKK 32 G.O.Ü. /1973-1980	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Eken 1990]	EKK/Türkiye/1980-1988	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını arasında zayıf bir ilişki var.
Debelle ve Farooqee (1996)	Yatay Kesit ve EKK /21 Gelişmiş Ülke/ 1971-1993	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Calderon Chong ve Loayza (2002)	Panel Veri/1966-1995	Ekonomik büyüme ile cari açık arasında ters yönlü nedensellik
Parikh ve Stirbu 2004	Panel Veri /1970-1999/42 Ülke	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Freund ve Warnock (2005)	Panel veri /26 gelişmiş ülke/ 1980-2003	Cari işlemlerden ekonomik büyümeye ters yönlü nedensellik
Erbaykal (2007)	VAR, SUR/ 1987:01-2006:03/ Türkiye	Ekonomik büyüme, cari açık ve döviz kurunun nedenidir.
Telatar ve Terzi (2009)	Granger nedensellik testi ve VAR analizi/Türkiye Çeyrek dönemleri/ 1991-2005	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Morsy 2009	Panel Veri/28 Petrol İhracatçısı Ülke/1970-2006	Ekonomik büyüme ile cari işlemler açığı arasında ilişki yok.
Peker ve Hotunluoğlu (2009)	VAR/ Türkiye/1992-2007	Ekonomik büyüme düşük, kurlardaki artış ise yüksek oranda cari işlemler açığını artırmaktadır.
Lebe, Kayhan, Adıgüzel ve Yiğit(2009)	SVAR /Romanya ve Türkiye ekonomileri/ 1997:q2-2007:q3 çeyrek dönem veriler kullanılmıştır.	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Sekmen ve Çalışır 2011)	ARDL/Türkiye/1998-2009	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Yılmaz ve Akıncı (2011)	Eşbütünlük ve Granger Testi, ADF birim kök testi / Türkiye/1980-2010	Ekonomik büyüme cari işlemler açığını artırmaktadır.
Bayraktutan ve Demirtaş (2011)	Panel veri analizi/ 19 Gelişmiş Ülke/ 1980-2006	Ekonomik büyümeden cari açığa nedensellik.
Akçay ve Erataş (2012)	Panel veri analizi, Panel nedensellik testi/ BRIC ülkeleri/ 1993-2011	Türkiye için ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Hepaktan ve Çınar (2012)	Panel verileriyle birim kök testleri, eş bütünlük testleri ve uzun dönem katsayıları araştırılmıştır. /1975-2008 OECD ülkeleri için GSYİH ve cari işlemler dengesi	Ekonometrik uygulamaların sonucunda, büyüme ile cari işlemler dengesi arasında eşbütünlük ilişkisine ve istatistiki olarak anlamlı -0,2 ve -0,4 arasında değişen uzun dönem katsayılarına ulaşılmıştır.
Songur ve Yaman (2013)	Panel eşbütünlük ve panel vektör hata düzeltme modelleri / 10 Ülke/ 1981-2010	Ele alınan ülkelerde seriler arasında uzun dönemde bir eşbütünlük ilişkisinin olduğuna işaret ederken, uzun dönemde cari işlemlerden ekonomik büyümeye doğru pozitif ve ekonomik büyümeden cari işlemlere doğru negatif bir nedenselliğin olduğu görülmüştür.
Yamaçlı (2015)	Bağıl duyarlılık analizi/ Türkiye için Ekonomik büyüme oranı ile seçilmiş makroekonomik göstere arasındaki ilişki 1987-2010	Sonuçta cari açıktaki değişimler ile ekonomik büyüme arasında, 1991, 1994, 2001 ve 2008-2009 dönemleri dışında, bağıl duyarlılığın zayıf olduğu ortaya çıkmıştır.
Çiftçi (2014)	Nedensellik ilişkisi/ 2001:1- 2012:3 dönemleri/Türkiye	Cari açıklardan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Yurdakul ve Uçar(2015)	Granger nedensellik ve VAR analizi Türkiye'ye ait 1991: 10 -2014: 02 dönemleri arasında cari işlemler açığı ve ekonomik büyüme verileri	Nedensellik testi sonucu iki değişken arasında karşılıklı bir ilişki direkt olarak bulunamamıştır. Ayrıca varyans ayrıştırmasına göre, onuncu dönemde cari işlemler açığının %46,75 kendisi tarafından, geri kalan %53,25'i ise ekonomik büyüme tarafında kaynaklanmıştır.
Erdoğan ve Acet (2016)	Granger nedensellik ve VAR analizleri/ Türkiye için 2003-2015 yılları arasında çeyrek dönemleri içeren her iki değiş. ait 52 gözlem	Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında iki taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Şit ve Alancioğlu (2016)	VAR analizi/ GSYİH ve cari işlemler verileri kullanılarak / Türkiye /1980-2014	Her iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca etki-tepki analizi sonucunda cari açığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ve ekonomik büyümenin de cari açıktaki artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Serilerimiz arasında uzun dönem ilişkiyi eş bütünleşme analizi ile incelemek için ilk olarak birim kök sınavması uygulanmaktadır. Test sonuçlarına göre serilerimizin değişen varyans, otokorelasyon, istikrar sorunu olmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda uygun gecikme uzunluğu belirlenip serilerimiz arasındaki ilişkiyi inceleyen eş bütünleşme testi çift yönlü olarak uygulanmıştır. Türkiye istatistik kurumundan alınan verilerle 1998-Q1;2018-Q3 dönemi için cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir.

5.1. Birim Kök Testleri

Literatürde kullanılan ancak hareketli (birim kök içeren) zaman serileri ile tahmin edilen regresyon, olarak anlamlı bir ekonomik ilintinin hatalı olduğunu ortaya koymaktadır (Harris, 1995:27).

“Granger ve Newbold (1974) hareketli zaman serileriyle tahmin edilen regresyonun, sahte regresyon problemini açığa çıkaracağını göstermektedir” (Altıntaş, 2009: 18).

Çünkü her iki seride anlamlı bir bağlantı görülmesi bile tahmin edilen regresyonda yüksek bir R^2 nin görülmektedir. Sonuçta t-istatistikleri anlamlı olsa bile sonuçların ekonomik anlamı olmayacaktır.

Sahte regresyonun ortaya çıkışı, zaman serilerine ait stokastik trend veya aynı yönlü güçlü eğilimden kaynaklanmaktadır. Böylelikle, değişken serilerin kullanılmasıyla oluşan regresyon, gerçek dışı ilişkiler ortaya koyacak ve sahte regresyon sorununa neden olacaktır (Lewis ve Mizen, 2000: 291 ve Gujarati, 1999:725).

Bu yüzden, zaman serili regresyon analizlerinde sorun oluşmaması için, değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını incelemeyen önce analizlerde ele alınacak parametrelerin durağanlığının tetkik edilmesi mutlaka gereklidir (Altıntaş, 2009: 18).

Genellikle ortalama ve varyansı değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, varyansın incelendiği döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı bir süreç, serinin sabit olduğunu gösterir (Gujarati, 1999: 713).

Ortalama: $E(Y_t) = \mu$

Varyans: $\text{var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

Ortak Varyans: $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)]$

“Durağanlığı sınıma yöntemlerinden biri ADF birim kök testidir. ADF birim kök testinde kullanılan model; $Y_t = Y_{t-1} + u_t$. Burada u_t klasik varsayımlara uyan, yani ortalaması sıfır σ^2 varyansı değişmeyen ardışık bağımlı olmayan hata terimini göstermektedir. Burada model, (t) dönemindeki Y'nin (t-1) dönemindeki kendi değerine göre regresyonunda Y_{t-1} 'in katsayısı 1'e eşitse, birim kök sorunu ile karşı karşıyayız. Dolayısı ile $Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t$ Regresyonu hesaplanır ve $\rho = 1$ olarak bulunursa Y_t olasılıklı değişkeninde birim kök sorunu olduğu kabul edilmektedir” (Gujarati 1999:718).

Kullanılacak denklemin farkı alındığında seri durağanlaşacaktır. Böylelikle model şu hali alacaktır;

$\Delta Y_t = (\rho - 1)Y_{t-1} + u_t$ veya $H_0: \delta = 0, \rho = 1$ ise; $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t$

Birim kök testi için şu hipotezlerden yararlanır:

$$H_0: \delta = 0, \rho = 1 \text{ ise;}$$

“ Y_t zaman serisi durağan olmayıp, normal dağılmamaktadır ve oto korelasyona sahiptir. $H_1: \delta \neq 0$ ise; Y_t zaman serisi durağandır, normal dağılmaktadır ve oto korelasyona sahip değildir” (Bağdiken ve Beşer, 2009:6). Dickey ve Fuller (1979) birim kök testinde üç farklı regresyon denklemi kullanmıştır.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \delta Y_{t-1} + \alpha_2 t + u_t \quad (3)$$

$\delta = 0$ “Hipotezinin test edilmesinde $\tau \tau_\mu \tau_x$ $\alpha_0 = \delta = \alpha_2 = 0, \phi_2$ istatistikleri kullanılmaktadır. Dickey ve Fuller (1981), katsayılar üzerindeki bileşik hipotezin test edilmesi için $\phi_1 \phi_2 \phi_3$ olarak adlandırılan üç ilave F-istatistiği sağlamışlardır. 2.denklemin $\delta = \alpha_0 = 0$ null hipotezi, ϕ_1 istatistiği kullanılarak test edilir. Regresyonda bir zaman trendi ele alarak- yani (3)-bileşik hipotez $\alpha_0 = \delta = \alpha_2 = 0, \phi_2$ istatistiği kullanılarak test edilir. $\delta = \alpha_2 = 0$ bileşik hipotezi ϕ_3 istatistiği kullanılarak test edilir” (Enders, 1995: 221-222).

Analizde kullandığımız değişkenlerin, 1. 2. ve 3. Modele göre ADF test sonuçları Tablo 3’de görülmektedir. Tabloda; ADF test sonuçlarına göre değişkenlerin düzey değerinde durağan olmadıkları

görülmektedir. Durağanlığı elde etmek için değişkenlerin I. dereceden farkları alınmıştır.

Tablo 2: Birim Kök Testi

Düzyey	SIC		AIC	
	LGSYİH	LCARİAÇIK	LGSYİH	LCARİAÇIK
Sabitli	0.479119 (0) (0.9816)	-1.852711 (0) (0.3461)	0.479119 (0) (0.9816)	-1.852711 (0) (0.3461)
Sabitli ve Trendli	-3.708364 (0) (0.0590)	-4.52727 (0) (0.0890)	-3.026874(0) (0.1522)	-4.527270 (1) (0.0894)
Sabitsiz ve Trendsiz	3.170993(0) (0.999)	-1.379509 (0) (0.1506)	3.170993 (0) (0.999)	-1.379509 (0) (0.1506)
1.fark	SIC		AIC	
	LGSYİH	LCARİAÇIK	LGSYİH	LCARİAÇIK
Sabitli	-4.120183 (1) 0.0051	-8.156743 (1) 0.0000	-4.120183 (0) (0.0051)	-8.156743 (1) (0.0000)
Sabitli ve Trendli	-4.385830 (1) 0.0125	-8.164448 (1) 0.0000	-4.38583 (0) (0.0125)	-8.164448 (1) (0.0000)
Sabitsiz ve Trendsiz	-3.104832 (1) 0.0037	-8.390204 (1) 0.0000	-3.104832 (0) (0.0037)	-8.390204 (1) (0.0000)

****Birim kök testi Akaike Info Criterion (AIC)'e ve Schwarz Info Criterion (SIC)'e göre yapılmıştır.

***serinin %1, %5 ve %10 düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

5.2. Johansen Eş bütünleşme testi

“Eşbütünleşme kavramı kısaca tek tek durağan olmayan birden çok zaman serisinin lineer bir birleşimlerinin durağan olması anlamına gelmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığını sınamak için uygulamada en çok kullanılan iki yöntem; **Engle -Granger** ve **Johansen** yöntemleridir. Bunlardan Engle ve Granger (1987)'nin önerdiği, en küçük kareler yöntemine dayanmaktadır, kısaca regresyondan elde edilen artıklar serisi durağan ise seri eşbütünleşiktir” (Topçu, 2006: 39).

Johansen yöntemi, durağan olmayan serilerde, eşbütünleşme vektörünün varlığını belirlemek için Maximum Olabilirlik (Likelihood) tahmin yöntemini uygular. Bu yöntem eşbütünleşme vektörlerinin sayısını araştırır ve eşbütünleşme vektörlerinin unsurları ile ilgili hipotez testlerine olanak tanır (Choudhry, 1995:664).

“Johansen-Juselius (1990) eşbütünleşme testi, aşağıda p.inci dereceden verilen Vektör Autoregressive (VAR) başlangıç noktası olarak alır” (Atgür ve Altay, 2015:529).

$$Y_t = \mu + A_1 Y_{t-1} + \dots + A_p Y_{t-p} + \varepsilon_t$$

Burada Y_t , birinci farkında durağan yani I(1) olan değişkenlerden oluşan $n \times 1$ boyutunda değişkenler vektörünü, ε_t , şoklar vektörünü ifade eder (Çetin, 2012:222). “VAR-modelinin bu türü, a priori kısıtlar (değişkenlerin bazılarının dışsallığı veya yapısal ilişkileri) olmaksızın birkaç içsel değişken arasındaki dinamik ilişkiyi tahmin etmenin bir yolu olarak Sims (1980) tarafından önerilmiştir. Bu sistem, Y_t 'deki her bir değişkenin kendisi ve sistemdeki diğer

değişkenlerin gecikmeli değerlerine regress edilmesi ile indirgenmiş bir şekildedir. Sistemde yer alan her bir denklemin sağ tarafı (gecikmeli ve önceden belirlenmiş) regressorlar setini içerdiğinden SEK, Y_t 'de yer alan her bir denklemin etkin bir tahmin yoludur” (Harris 1995:77).

Fakat çoğu ekonomik değişken düzey olarak durağan olmadığından denklem (4.8)'deki gibi, VAR modelleri genellikle birinci fark şeklinde tahmin edilir” (Hafer-Jansen 1991:157).

$$\Delta Y_t = \mu + \Pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.9)$$

Burada $\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I$ ve $\Gamma_i = -\sum_{j=i+1}^p A_j$ olarak hesaplanır (Çetin, 2012: 222).

“ Π matrisi, Y değişkenleri arasındaki uzun-dönem ilişki hakkında bilgi içerir. Y_t düzey olarak durağan değil, fakat ΔY_t durağan ise Y_t birinci dereceden bütünseldir. Y_t 'nin bireysel unsurları eşbütünleşebilir. Bununla birlikte, durağan olmayan bu unsurların bir veya birden fazla lineer bileşimleri durağan olabilir. Eşbütünleşme, Π matrisinin araştırılması ile bulunabilir. Eğer, $p \times p$ boyutlu Π matrisi rank 0'a sahipse Y_t 'nin bütün unsurları birim köke sahiptir ve bu durumda fark alınması önerilir. Eğer, Π tam rank p 'ye sahip ise Y_t 'nin bütün unsurları düzey olarak durağandır. Ancak ilginç olan, $0 < \text{rank}(\Pi) = r < p$ 'dir. Bu durumda Y_t 'nin unsurları arasında r

eşbütünleşme vektörü ve $p-r$ genel stokastik trendler vardır” (Hafer-Jansen 1991:158).

II “matrisi $\alpha\beta'$ şeklinde çarpanlara ayrılabilir. α ve β , her biri r rankına sahip, pxr boyutunda matrislerdir. Burada α vektör hata düzeltme modelindeki pxr boyutunda vektör hata düzeltim parametreleri matrisini ve β ise pxr boyutunda eşbütünleşme vektörlerini temsil eder” (Akçoraoğlu, 1999:57).

“Johansen ve Juselius (1990) bu çerçevede tahmin ve testler için bir maksimum olabilirlik süreci sağlar. Buna göre, yukarıdaki modele uygun VAR denklemi tahmin edilir. Buradan elde edilen kalıntılardan hareketle eşbütünleşme vektörlerini bulmak için olabilirlik testleri (LR) hesaplanır (Bilgin ve Şahbaz, 2009;185). Johansen ve Juselius (1990), eşbütünleşme vektörlerinin sayısını ve anlamlı olup olmadıklarını belirlemek için iz ve maksimum özdeğer olmak üzere iki temel test istatistiği geliştirmişlerdir” (Çetin, 2012:222).

$$J_{iz(trace)} = -T \sum_{i=r+1}^p \ln(1 - \hat{\lambda}_i)$$

$$\lambda_{max} = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1})$$

“En fazla r sayıda eşbütünleşme vektörü bulunan hipotezi test etmek için iz(trace) test istatistiği hesaplanır. Maksimum Eigen değer test istatistiği ise; eşbütünleşmiş vektörlerin sayısının r olduğu şeklindeki sıfır hipotezini $r+1$ eşbütünleşmiş vektör bulunduğu alternatif hipotezine karşı test eder. Bu iki test istatistiğinin kritik değerleri

Johansen-Juselius (1990) tarafından tablolatırılmıştır” (Akçoraoglu, 1999:57).

VAR modeline y6nelik uygun gecikme sayısı belirlenirken, LR: Sequential modified LR test statistic (each test at 5% level), FPE: Final Prediction Error ve AIC: Akaike Information Criterion, SC: Schwarz information criterion ve HQ: Hannan-Quinn information criterion bilgi kriterleri kullanılmış (Saęlam vd.,2017:111) ve en dūřuk kritere cevap g6z 6n6ne alınmıştır. VAR'ın durağanlığını temin eden gecikme katsayısı LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerine g6re 2 bulunmuştur.

Bundan sonraki s6reçte eş b6t6nleşme vekt6r6n6n varlığı trace (İz) ve maksimum Eigen değer testlerine bağlı kalınarak belirlenmiştir. Pantula prensibine g6re uygun eşb6t6nleşme modeli belirlenerek ilk olarak cari ağığın ekonomik b6y6me 6zerine olan etkileri daha sonra da ekonomik b6y6menin cari açık 6zerine olan etkileri eşb6t6nleşme varlığı test edilerek incelenmiştir. Analiz sonuçları tablo 3 de g6r6lmektedir.

Tablo 3: LGSYİH ve LCARİ AÇIK Arasındaki Eşb6t6nleşme Analizi

Değişkenler, LGSYİH, LCARİAÇIK				
H ₀	H ₁	Maksimum Eigenvalue testi istatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r=0$	$r=1$	18.54428*	15.89210	0.0187
$r=1$	$r=2$	7.297610	9.164546	0.1116
H ₀	H ₁	Trace Testi İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık
$r=0$	$r>1$	25.84189*	20.26184	0.0076
$r=1$	$r>1$	7.297610	9.164546	0.1116

Tablo 3'deki analizi sonuçlarına göre, LGSYİH ve LCARİ parametleri arasında bir eşbütünlüğe ilişkisinin olmadığını savunan H_0 hipotezi reddedilmelidir. Diğer bir anlatımla LGDP ve OPENNESS değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

Tablodaki sonuçlara göre, maksimum öz değer testi ile iz testinde kullanılan serilerde uzun dönemli bir ilişki vardır. Her iki test içinde %5 anlamlılık düzeyinde LGSYİH ve LCARİ serileri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Diğer bir anlatımla; seriler arasında Max-Eigen istatistiğine göre en az bir eşbütünlük vektör, iz testine göre ise en az bir eşbütünlük vektör vardır. Özetle LCARİ serisinin LGSYİH serisi üzerinde birtakım etkileri söz konusudur.

Tablo 4: LGSYİH VE LCARİAÇIK Eşbütünlük Test Sonuçlarından Elde Edilen Denklem

Eşbütünlük Denklemi*		
LGSYİH	LCARİAÇIK	C
1.000000	0.00122	-18.97

(*) içinde t-değerleri verilmiştir.

Ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişkini varlığı test eden Johansen Eşbütünlük testi sonuçlarına göre bağımsız değişken olan cari açık bağımlı değişken olan ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Ekonomik büyümenin cari açık üzerine olan etkilerini test etmek amacıyla yapılan eşbütünlük test sonuçları da tablo 5'te ve 'de verilmiştir.

Tablo 5: LCARİAÇIK ve LGSYİH Arasındaki Eşbütünleşme Analizi

Değişkenler, LCARİAÇIK, LGSYİH				
H ₀	H ₁	Maksimum Eigenvalue testi istatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r=0$	$r=1$	23.51318*	15.89210	0.0026
$r=1$	$r=2$	3.322267	9.164546	0.5223
H ₀	H ₁	Trace Testi İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık
$r=0$	$r>1$	26.83545*	20.26184	0.0054
$r\leq 1$	$r>1$	3.322267	9.164546	0.5223

Tablo 5’de ekonomik büyümenin cari açık üzerine olan etkilerini incelemek amacıyla yapılan eşbütünleşme testi sonuçları verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde bağımsız değişken olan ekonomik büyümenin bağımlı değişken olan cari açık üzerine bir takım etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6: LCARİAÇIK VE LGSYİH Eşbütünleşme Test Sonuçlarından Elde Edilen Denklem

Eşbütünleşme Denklemi*		
LCARİAÇIK	LGSYİH	C
1.000000	16405.95 (2595.62)	-311195.3 (50274.7)

(*) içinde t-değerleri verilmiştir.

Tablo 6’den elde edilen Johansen eşbütünleşme denklemine göre, bağımlı değişken olan ekonomik büyüme, bağımsız değişken olan cari açığı negatif yönde etkilemektedir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde yaşanan büyüme oranları beraberinde gelen cari işlemler açığı, büyüme ile cari açık arasındaki ilişki tartışma konusu olmuştur. Bazı ekonomistler ekonomik büyümenin talebi artırdığını, artan talebin cari işlemler açığını arttırdığını ileri sürerek büyüme için cari açığın kaçınılmaz olduğunu ileri sürmektedirler. Bazı ekonomistler de büyümeyi olumsuz etkileyen cari açığın önemli bir sorun olduğunu savunmaktadırlar.

Cari açığın ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini araştırmak amacıyla ilk olarak serilerimizin birim kök sınaması yapılmıştır. Uygun sonuçlar elde edildikten sonra serilerimizin değişen varyans, otokorrelasyon ve istikrar problemi test edilmiştir. Bir sonraki aşamada uygulanan Johansen eşbütünlük testi sonuçlarına göre cari açığın ekonomik büyüme üzerine birtakım etkileri olduğu saptanmıştır. Tespit edilen etkinin yönünü incelemek üzere Johansen eşbütünlük testi denklemi sonucuna göre, cari açığın ekonomik büyüme üzerine birtakım negatif etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cari açığın ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkilerini azaltmak amacıyla birtakım önlemler alınması gereklidir. Bu önlemlerin başında yüksek katma değerli ürün ihracatına ağırlık verilmesi gelmektedir. Bir diğer önlem olarak, toplam İthalat içerisinde ileri teknoloji ürünlerinin payı toplam ihracat içerisindeki ileri teknoloji ürünlerinin payından çok fazla olduğundan dolayı, ithal edilen teknoloji ürünlerinin iç piyasada üretimi için teşvikler verilmelidir. İhraç ürünleri içinde ileri teknoloji ürünlerinin payının artması, dış açıkların sürdürülebilir düzeylere gelmesine büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akçay, A. Ö. ve Erataş, F. (2012). Cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisinin panel nedensellik testi analizi ekseninde değerlendirilmesi, <http://teacongress.org/papers2012/AKCAY-ERATAS.pdf> adresinden 04.02.2019 tarihinde erişildi.
- Akçoraoğlu, A. (1999). Kamu harcamaları, kamu gelirleri ve keynesçi politikalar: bir nedensellik analizi, *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 51-65.
- Altıntaş, H. (2009). Türkiye’de döviz kurunun enflasyon üzerine geçiş etkisinin ekonometrik analizi:1989-2007, *Econ Anadolu 2009: Anadolu Üniversitesi Uluslararası İktisat Kongresi’nde sunulmuş tebliğ*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye.1-35.
- Atgür, M. ve Altay, O. (2015). Enflasyon ve nominal faiz oranı ilişkisi: Türkiye Örneği (2004-2013), *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:22, Sayı:2, 521-533.
- Bağdiken M. ve Beşer B. (2009). Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin Wagner tezi kapsamında bir analizi: Türkiye örneği, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 1–17.
- Bayraktutan, Y. ve Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde cari açığın belirleyicileri: panel veri analizi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:22, 1-28.
- Bilgin, C. ve Şahbaz, A. (2009). Türkiye’de büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (<http://sbe.gantep.edu.tr>) 2009 8(1): 177-198 ISSN: 1303-0094.
- Bozgeyik, Y. Ve Kutlu, A. (2019) Türkiye’de cari açığın belirleyicileri: 1992-2017 dönemi için ampirik çalışma, *Maliye dergisi*, 176, 1-26
- Carbaugh, R. J. (2009). *International Economics*. 12th Edition. USA: Cengage Learning.
- Calderon, C., A. Chong, N. Loayza (2002). Determinants of current account deficits in developing countries. *contributions to macroeconomics*, 2(1), 1-31.

- Choudhry, T., (1995). Long-run money demand function in argentina during 1935-1962: Evidence from cointegration and error correction models, *Applied Economics*, No:27, 1995:661-667.
- Çetin, M. (2012). Sabit sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Ampirik bir analiz, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 211-230.
- Çiftçi Necati(2014). Türkiye’de cari açık, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: Eşbütünlüşme analizi, *Anadolu Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, 129-142
- Debelle, G., Faruqee, H. (1996). What determines the current account? a cross-sectional and panel approach. *IMF Working Paper*, No: 58, 1-35.
- Dickey D. A. ve Fuller A.W. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-31.
- Erdoğan. S & Acet. H. (2016). Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: türkiye örneği (2003-2015) *The Journal of Academic Social Science Studies* Number: 51, p. 539-548, Autumn III 2016.
- Erdoğan, S., Bozkurt, H. (2009). Türkiye’de cari açığın belirleyicileri: mgarch modelleri ile bir inceleme, *Maliye Finans Yazıları*, 23(84), 135-172.
- Erbaykal, E. (2007). Türkiye’de ekonomik büyüme ve döviz kuru cari açık üzerinde etkili midir? bir nedensellik analizi, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6, 81-88.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*, John Willey and Sons inc., U.S.A.: Canada.
- Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation and testing, *econometrica*, 55; 251-276.
- Esen, E., Yıldırım, Z., F.Kostakoğlu (2012). Faiz oranlarındaki bir artış cari işlemler açığını artırır mı? *Dumlupınar Ün. SBE Dergisi*, No. 32, Cilt 2, 215-228
- Freund, C., Warnock, F. (2005). Current account deficits in industrial countries:the bigger they are, the harder they fall?. *NBER Working Paper*, No: 11823, 1-46.
- Granger C.W.J. and P. Newbold, (1974). Spurious Regression in Econometrics, *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.

- Gujarati, D. N. (1999). Temel Ekonometri, İstanbul Literatür Yayınları:33.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration– with applications to the demand for money, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52:2, 1990, 169-210.
- Khan, M. ve Knight, M., D (1983). Determinants of current account balances of non- oil developing countries in the 1970s: an emprical analysis, IMF Staff Papers No 30(4), p 819-842
- Kostakoğlu, S. F. ve Dibo, M. (2011). türkiye’de cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisinin VAR yöntemi ile analizi, Anadolu International Conference in Economics II, 15-17 Haziran 2011, Eskişehir.
- Hafer, R.W. ve Jansen, W. (1991). The demand for money in the united states: evidence from cointegration tests, journal of money, Credit and Banking, vol:23, 1991:155-168.
- Harris, R. (1995). Using Cointegration Analysis in Econometric Modelling, T.J.Press(Padstow) Ltd: Great Britain:1995.
- Hepaktan, Erdem ve Çınar, Serkan (2012), OECD ülkelerinde büyüme-cari işlemler dengesi ilişkisi: panel veri analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, sayı:1,43-58
- Kibritçiöglü, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ocak-Aralık 1998, Cilt 53, No. 1-4: 207-208.
- Lebe, F., Kayhan ve S., Adıgüzel, U. & Yiğit, B. (2009). The empirical analysis of the effects of economic growth and exchange rate on current account deficit: romania and turkey samples, Journal of Applied Quantitative Methods, 4/1, 69-81.
- Lewis, K. M. ve Mizen P. (2000), Monetary Economics, Newyork, Oxford University Press.
- Morsy, H. (2009). Current account determinants for oil-exporting countries. IMF Working Paper, No: 28, 1-13.
- Obstfeld, M., Rogoff, K. (1994). The intertemporal approach to the current account. National Bureau of Economic Research Working Paper, 4893, 142.

- Obstfeld, Maurice & Kenneth Rogoff (1996), Foundations of International Macroeconomics, Cambridge: The MIT Press
- Parikh, A., Stirbu, C. (2004). Relationship between trade liberalisation, economic growth and trade balance: an econometric investigation. HWWA Discussion Paper, No: 282, 1-50.
- Peker, Osman ve Hakan Hotunluoğlu (2009) Türkiye’de cari açığın nedenlerinin ekonometrik analizi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt:23, Sayı:3, 221-237
- Sağlam Çeliköz, Y., Barutçu, E. ve Afsal, M. Ş. (2017). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki; Türkiye örneği, Route Educational and Social Science Journal Volume 4(7), 104-117.
- Sekmen, F., Çalışır, M. (2011). Is there a trade-off between current account deficits and economic growth? The case of Turkey. International Research Journal of Finance and Economics, 62, 166-172.
- Seyidoğlu, Halil (1993), Uluslararası İktisat, geliştirilmiş 9. Baskı İstanbul
- Sims, C.A. (1980). Macroeconomics and Reality, Econometrica, 48, 1-48.
- Sinha, D. Ve Sinha, T. (1996). Openness and economic growth: time series evidence from india, Applied Economics: 21-28.
- Songur, M. ve Yaman, D. (2013). Gelişmekte olan ölkelerde işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: panel veri analizi, Maliye Dergisi, 164, 220-232.
- Sürekçi Yamaçlı, Dilek (2015). The relative sensi-tivities analysis between the economic growth rate and selected macroeconomic variables: Turkey case, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:8 Sayı:15, 381-396.
- Şahin E., B. (2011). Türkiye’nin cari açık sorunu, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 3, No 2, 2011 ISSN: 1309-8020 (Online), Erişim:08/02/2019
- Şit, M. ve Alancioğlu, E. (2016). türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: VAR analizi, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, Sayı:5, 5-23

- Telatar, O. M. & Terzi, H. (2009). Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23/2, 119-134.
- Topçu, A. (2006). Türkiye’nin borç stoklarının enflasyona etkisi: modelleme ve analiz, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TÜİK (2019) Temel Ekonomik Göstergeler
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2011). İktisadi büyüme ile cari işlemler bilançosu arasındaki ilişki: Türkiye örneği, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:15 Sayı:2, 363-377.
- Yurdakul, F. & Uçar, B. (2015). The relationship between current deficit and economic growth: an empirical study on Turkey, 4th World Conference on Business, Economics and Management, Procedia Economics and Finance, Vol.26, 101-108.

BÖLÜM 8

TÜRKİYE'DE ŞEKER PANCARI ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER VE ŞEKER PANCARI ÜRETİM-FİYAT İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi . Nizamettin ERBAŞ¹
Öğr. Gör. Murat ALTINDAŞ²

---

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Böl.,
Yozgat, Turkey. nizamettin.eras@bozok.edu.tr 0000-0002-6379-3023

²Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Böl.,
Yozgat, Turkey.murat.altindas@bozok.edu.tr

GİRİŞ

Şeker pancarı, Türkiye’de Kuzeydoğu Anadolu’nun kıyı şeridi ile, Ege, Akdeniz sahil şeridi ve Güney Anadolu dışında tüm ülke yüzeyine yayılmış, geniş bir yetişme alanına sahip olan bir sanayi bitkisidir (Avcı, 1991). Derin köklü bir çapa bitkisi olması, onun yetişme alanının geniş yer tutmasında etkili olmaktadır.

Şeker pancarı, pek çok bitkiye göre çevre ve iklim koşullarına daha dayanıklı, içerdiği şeker olarak diğer şeker bitkilerine göre daha sağlıklı olan bir endüstri bitkisidir (Erbaş, 1995). Sıcaklık farklarından, dondan ve kuraklıktan, hastalık ve zararlılardan en az zarar gören bir bitkidir. İyi bir münavebe yöntemi olarak kullanıldığı için kendisinden sonra gelen hububatın verimini %13-17 oranlarında arttırdığı kabul edilmektedir (Şiray, 1990).

Şeker pancarının mineraller, lifler ve enerji tedarikçisi bakımından besin değeri iyi bilinmektedir. Şeker pancarı bitkisinin köklerinde %13-22 oranlarında sakkaroz bulunur. Sakkaroz çeşitli gıdaların imalatında kullanılarak, insan beslenmesine katkı yapmaktadır. Şeker pancarının yan ürünleri de alkol imalatında ve besicilikte değerlendirilmektedir. Böylece, gıda olarak kullanılması ile stratejik yönü bulunan şeker pancarı, pancar eken 88 279 çiftçi ve ailesi için de ekonomik yöne sahip olmaktadır. Türkiye şeker üretiminin %100’ünü karşılayan şeker pancarı, Türkiye’de tarıma dayalı sanayinin de temelini oluşturmuştur.

Şeker pancarı diğer bitkisel üretim faaliyetlerine göre birim alandan en fazla gelir getiren bitkilerden biridir. Konu ile ilgili yapılan bir çalışmada, 1 kg şeker pancarından ortalama %22 oranında kar elde edildiği belirlenmiştir (Erbaş, 1995). Başka bir çalışmada ise bu oran %99 olarak bulunmuştur (Bayramoğlu ve ark., 2005). Ülkemizde artan nüfusa paralel olarak şeker talebinin artması ve diğer bitkisel ürünlere göre daha fazla kar sağlaması, şeker pancarı yetiştiriciliğinin önemini ortaya koymaktadır. Şeker pancarının Türk tarımı ve ekonomisindeki önemi, her şeyden önce temel bir besin maddesi olan şekerin tamamının, şeker pancarından elde edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Şeker, son iki yüzyıl boyunca temel bir gıda haline geldi. Dünya ölçeğinde şeker pancarı önemli bir şeker kaynağı olmaktadır. Pancar posası ile pancar baş ve yaprakları, şeker pancarının yan ürünleri olup, bunlardan elde edilen melas hayvan beslenmesi açısından önemlidir. Melas ispiroto ve maya sanayisinin de ana hammaddesidir (Eştürk, 2018). Şeker pancarı yan ürünlerinden olan biyoetanolun alternatif enerji kaynağı olarak değerlendirilmesi, şeker pancarı bitkisine ayrı bir ekonomik özellik katmaktadır.

Şeker pancarı tarımı, başta şeker sanayi olmak üzere, tarım alet ve makineleri, gübre, ilaç gibi endüstriyel sektörler ile taşımacılık, hayvancılık, et ve süt sektörlerinin gelişmesine önemli katkı yapmaktadır. Şeker sanayisinin kurulması ile, ülkemizin şeker gereksinimi karşılandığı gibi, tarımın ve kırsal kesimin kalkınmasının

da önü açılmıştır. Başka bir deyişle, şeker pancarı böylece ülkemizin sosyoekonomik yapısının değişmesinde önemli rol oynamıştır.

Şeker pancarı bitkisi diğer bitkisel ürünlere göre üreticiye daha fazla kar sağlamaktadır. Konu ile ilgili yapılan bir çalışmada, Kahramanmaraş koşullarında yetiştirilen 1 kg şeker pancarından %22.0 oranında kar elde edildiği; şeker pancarı üretim masrafları içinde en büyük payı %24.0 ile tarla kirasının aldığı ve bunu sırasıyla %21.4 ile girdi masrafları, %17.6 ile hasat, %13.7 ile bakım ve %10.9 ile toprak işleme masraflarının izlediği belirtilmiştir (Erbaş, 1995). Aynı şekilde çeşitli çalışmalarda da şeker pancarında kar oranına ilişkin bilgiler verilmiştir: Tokat ili koşullarında yetiştirilen 1 kg şeker pancarından %99.0 ve Yozgat koşullarında yetiştirilen 1 kg şeker pancarından ise %53.0 oranında kar elde edildiği belirtilmiştir (Bayramoğlu ve ark., 2005; Anonim, 2019a). Görüldüğü üzere, şeker pancarı bitkisi katma değeri yüksek olan önemli bir endüstri bitkisidir. Zaten, şeker pancarı yetiştiricilerinin bu işle uğraşmalarında, getirisinin iyi durumda olması önem kazanmaktadır.

Türkiye’de Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, sanayileşme ve kalkınmaya yönelik atılan adımların başında un, şeker ve pamuklu bez üretimine yönelik fabrikaların tesisi gelmektedir. Sanayileşme ve şeker üretimi amacıyla atılan bu adımlar, ülke genelinde şeker pancarı tarımının gelişmesinde belirleyici ve önemli rol oynamıştır.

Türkiye, dünya şeker pancarı üretiminde %7.05 pay ile, dünya sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. 2.600 bin ton şeker üretimi ile de dünyada beşinci sıradadır (Anonim, 2020a). Dünya

şeker üretiminde şeker pancarının payı %22.4 kadardır. Ancak, son yıllarda şeker pancarı üretiminde görülen dalgalanmalar da gözden kaçmamalıdır. Bu bağlamda, şeker pancarı üretiminde görülen bu dalgalanmanın şeker pancarı fiyatları ile ilişkisinin tüm yönleri ile araştırılması bu çalışmanın en önemli amacı olmaktadır. Bu husus, artan ihtiyaçları karşılamak için, şeker pancarı tarımına gereken önemin verilmesi bakımından önem arz etmektedir.

MATERYAL VE METOT

Bu çalışmanın ana materyali, devlet kurumlarından ve özellikle Türkiye İstatistik Kurumu ve Türkiye Şeker İşletmesinden elde edilen istatistiki veri setlerinden oluşmaktadır.

Araştırmada şeker pancarı üretimi ve fiyatı ilişkisinin olup olmadığının belirlenmesi amacıyla 1995-2019 dönemlerine ait veriler esas alınmıştır. Aynı dönemde şeker pancarının Türkiye ekonomisindeki önemi, yıllar itibarıyla ekim alanı, üretim ve verimdeki değişimler de incelenmiştir.

Çalışmada, şeker pancarı üretim ve fiyatlarının değerlendirilmesinde Microsoft Excel, verilerin analizinde ise SPSS istatistik paket programından yararlanılmıştır. Analiz sürecinde veriler amaca uygun olarak düzenlenmiş, tablo ve şekiller oluşturularak yorumlanmıştır.

Şeker pancarı üretimi ve fiyatları arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Koyck modelinden yararlanılmıştır. Modelde şeker pancarı üretim miktarı bağımlı değişken (Y), şeker pancarı fiyatları ise bağımsız

değişken (X) olarak kabul edilmiştir. Değişkenlere ait veri seti yıllık olup, 1995-2019 dönemini kapsamaktadır.

Zaman serisi analizi, bağımsız değişkenin sadece bugünkü değerini değil, geçmiş değerlerini de içeriyorsa, gecikmesi dağıtılmış model olarak adlandırılır (Gujarati ve Porter, 2009). Dağıtılmış gecikmeli modellerin modele özel tahmini, en küçük kareler yöntemi kullanılarak yapılır (Alt, 1942). Bu tür modeller sonlu bir değer içeriyorsa, sonlu dağıtılmış model olarak, sonsuz bir değer içeriyorsa, sonsuz dağıtılmış model olarak adlandırılır. Sonsuz gecikmeli modeller, yani gecikmeli uzunlukları geçmişe göre tanımlanmamış modeller aşağıda verilmiştir (Dikmen, 2005; Özçelik ve Özer, 2006):

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 X_{t-2} + \dots + u_t \quad (1)$$

In the case of a finite lag distributed k model, the model is;

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 X_{t-2} + \dots + \beta_k X_{t-k} + u_t \quad (2)$$

Bu model, bağımsız değişkenin (X) bağımlı değişkeni (Y) sadece bugünkü değeriyle değil, geçmiş değerleriyle de etkilediğini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, (X)'in belirli sayıda geçmiş değerleri de bağımlı değişkeni etkilemektedir. (Y) belirli bir süre sonra (X)'e tepki verdiğinde, bu süre gecikme olarak adlandırılmakta ve ilgili model de gecikmeli ilişki olarak tanımlanmaktadır.

Modelde β yerine eşdeğerleri dikkate alınarak Koyck modeli elde edilmiştir.

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_0 \lambda X_{t-1} + \beta_0 \lambda^2 X_{t-2} + \dots + u_t \quad (3)$$

Koyck modelinde

Koyck modelinde, β_k 'nin geometrik olarak indirgendiği varsayılmıştır;

$$\beta_k = \beta_0 \lambda^k \quad k = 0, 1, 2, \dots \quad (0 < \lambda < 1) \quad (4)$$

Formülde λ , 0 ile 1 ($0 < \lambda < 1$) arasında olup, dağıtılmış gecikme oranında bir düşüşü ifade etmektedir. β_k , gecikme katsayısının değerini göstermektedir (Koyck, 1970). λ değeri 1'e ne kadar yakınsa, β_k 'deki azalma oranı da o kadar düşük olmaktadır; λ değeri 1'den ne kadar uzaksa, β_k 'deki azalma oranı da o kadar hızlı olmaktadır (Koutsoyiannis, 1989). Analizde, ortalama gecikme sayısı ağırlıklı ortalama gecikme sayısını ifade etmekte ve λ 'nın $(1-\lambda)$ 'ya bölünmesiyle hesaplanmıştır. $(1-\lambda)$, adaptasyon hızını göstermektedir.

$$\text{Ortalama gecikme sayısı} = \frac{\lambda}{(1-\lambda)} \quad (5)$$

BULGULAR VE TARTIŞMA

Türkiye Ekonomisinde Şeker Pancarının Yeri ve Önemi

Türkiye'de yaklaşık 500.000 çiftçi şeker pancarı tarımı ile uğraşmaktadır (Anonim, 2020/b). Türkiye'de ortalama hane halkı büyüklüğü 3.4 kişi olup, (Anonim, 2019b) şeker pancarı tarımı yaklaşık 1 700 000 çiftçi nüfusunun geçim kaynağını oluşturmakta ve sosyoekonomik yaşantısı ile doğrudan ilgili olmaktadır.

Şeker pancarı iyi bir münavebe bitkisi olduğu için bitkisel ve hayvansal üretimin çeşitlenmesine ve üretim artışına, toprağın fiziksel yapısının iyileşmesine ve ekolojik dengenin sağlanmasına önemli

ölçüde katkı sağlamaktadır. Kendinden sonra gelecek ürünün verimini arttırarak, tarımsal gelir artışı sağlamaktadır (Anonim, 2020c).

Şeker pancarı tarımı, yarattığı katma değer ve istihdamın yanı sıra, çiftçiyi toprağa bağlayarak kırsal göçlerin yavaşlamasında, yan ürünleri ile hayvan beslenmesinde ve ayrıca münavebe sisteminde önem arz etmektedir. Kırsal kesimin cazip hale getirilmesi ve kırsal göç hareketliliğinin yavaşlamasında, kırsal istihdam ve yatırımlar önemli olacaktır. İşte, şeker pancarı tarımı kırsal istihdam ve yatırımlar yönünden önemli olmaktadır. Şeker pancarı buğday tarımından 20 kat daha fazla istihdam olanağa sağlamaktadır. İstihdam durumu buğdayda 0.5 işgücü/da iken, şeker pancarında 10 işgücü/da'dır (Erbaş, 1995). Aynı zamanda pancar şekeri maliyeti şeker kamışı maliyetine göre %40-50 daha ucuz olup (Anonim, 2020d), şeker pancarı maliyet yönünden de avantaj sağlamaktadır.

Şeker pancarı çiftçisi gübre endüstrisi için önemli bir pazar durumundadır. Türkiye'de tüketilen toplam gübrenin %10'u şeker pancarı tarımında kullanılmaktadır. Endüstri bitkileri içinde sağladığı katma değer bakımından 2. sırada yer almaktadır. Kendinden sonra ekilen hububatın veriminde %20 artış sağlamaktadır. Hasat yapılan şeker pancarı yılda yaklaşık 25 milyon tonluk taşıma hacmi yaratarak, taşıma sektörüne de büyük bir pazar oluşturmaktadır (Anonim, 2020e).

Şeker pancarı yan ürünlerinden olan şeker pancarı posası ve melas, hayvan beslenmesinde yem takviyesi olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Pancar baş ve yaprakları mükemmel bir protein, A vitamini ve karbonhidrat kaynağıdır. Şeker pancarından elde edilen melas ise alkol ve ilaç endüstrisinde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Şeker pancarı yan ürünlerinin hayvan yemi olarak değerlendirilmesi ile, yem maliyetinde azalma olduğu gibi, besicilikte et oluşum değerinde artış görülmektedir. Tablo 1’de şeker pancarı yan ürünlerinin besin ve et oluşum değerleri verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, 1 dekar şeker pancarından elde edilen yan ürünlerin besicilikte 51 kg et oluşumuna neden olduğu görülmektedir. Şeker pancarı yan ürünlerinin hayvan yemi olarak kullanılması durumunda, pancar olarak satışından daha fazla gelir sağladığı belirlenmiştir (Erbaş, 1995).

Tablo 1. Bir Dekar Şeker Pancarının Yan Ürünlerinin Besin Değerleri

Yan ürünler	Protein (kg)	Nişasta değeri (kg)	Et oluşum değeri (kg/da)
Baş ve yaprak	0.017	0.094	21
Yaş pancar posası	0.0075	0.109	20
Melas	0.037	0.521	10
Toplam	0.0615	0.724	51

Kaynak: Erbaş, N. (1995).

Şeker Pancarı Alım Fiyatları ve Üretim Potansiyeli

Türkiye’de 1995-2019 döneminde şeker pancarının alım fiyatları ile üretim miktarları Tablo 2’de verilmiştir (Anonim, 2019c; Anonim, 2020f; Anonim, 2020g; Anonim, 2020h). Tabloda şeker pancarı alım fiyatları, hem cari ve hem de enflasyondan arındırılarak hesaplanmış

ve reel olarak verilmiştir. Buna göre, ton başına reel şeker pancarı alım fiyatı 2010 yılında 4,543 ₺ iken, 2015 yılında 37,259 ₺ ve 2019 yılında 216.57 ₺ olarak hesaplanmıştır. 2019 yılında ton başına alım fiyatı cari olarak 300.00 ₺'dir. İncelenen dönemde yıllık şeker pancarı üretimi 11 000 000 ton ile 21 000 000 ton arasında değişmiş ve üretim dalgalı bir durum arz etmiştir.

Tablo 2. Türkiye’de 1995-2019 Döneminde Şeker Pancarı Alım Fiyatları ve Üretim Miktarları

Yıllar	Şeker pancarı alım fiyatları		Üretim (ton)
	Cari olarak (₺/ ton)	Reel olarak (₺/ ton)	
1995	2.50	0,00075	11 170 600
1996	4.40	0,00176	14 543 277
1997	11.00	0,0055	18 400 734
1998	16.50	0,0115	22 282 539
1999	27.00	0,0297	17 102 326
2000	33.75	0,0506	18 821 033
2001	50.00	0,10	12 632 522
2002	74.00	0,2072	16 523 166
2003	88.31	0,3444	12 622 934
2004	98.91	0,5341	13 517 241
2005	99.00	0,7425	15 181 247
2006	92.00	0,9568	14 452 162
2007	96.00	1,392	12 414 715
2008	110.00	2,20	15 488 332
2009	116.00	3,2248	17 274 674
2010	118.00	4,543	17 942 112
2011	125.00	6,6625	16 126 489

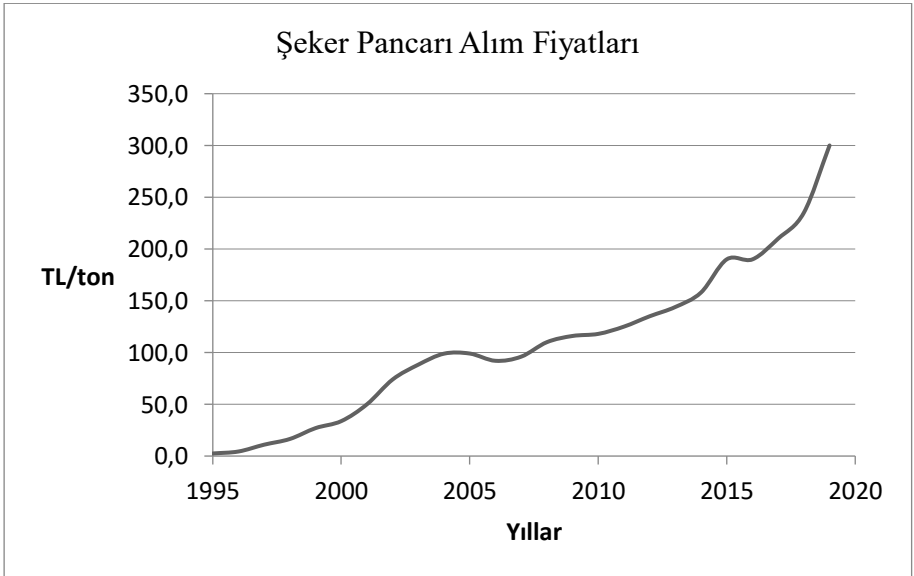
2012	135.00	9,963	14 919 940
2013	144.00	14,7168	16 488 590
2014	158.00	22,3728	16 743 045
2015	190.00	37,259	16 022 783
2016	190.00	51,623	19 592 731
2017	210.00	79,023	21 149 020
2018	235.00	122,482	17 436 100
2019	300.00	216,57	18 085 528

Kaynak: <https://www.turkseker.gov.tr/>

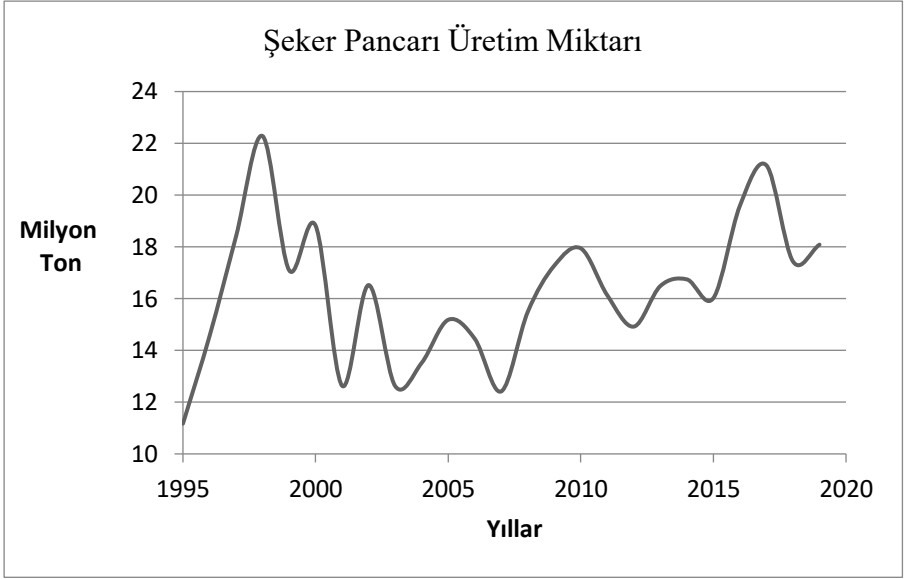
<http://pankobirlik.com.tr>

<https://data.tuik.gov.tr/>

1995-2019 döneminde şeker pancarı alım fiyatları (cari) ve üretim miktarları ile ilgili eğri Şekil 1 ve Şekil 2’de verilmiştir. Şekil 1’de gösterilen eğri yukarı yönlü olup, alım fiyatlarının arttığını, Şekil 2’deki eğri ise üretim miktarında dalgalanma olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 1: 1995-2019 döneminde şeker pancarı alım fiyatlar

Şekil 2: 1995-2019 döneminde şeker pancarı üretim miktarı

Türkiye’de ilk şeker pancarı tarımına 1926 yılında başlanmış ve 542 hektar alanda ekim yapılarak 4.000 ton rekolte elde edilmiştir. Şeker pancarının ekonomik öneminin anlaşılması ve pancar tarımının yaygınlaşması ile ekiliş alanı 1961 yılında 130 344 hektara çıkmış ve 2 877 113 ton şeker pancarı üretilmiştir. 2019 yılında ise 310 100 hektar alanda 18 085 528 ton üretim gerçekleşmiştir (Anonim, 2020i; Anonim, 20120i). Türkiye’de 1926-2019 döneminde şeker pancarının ekim alanı, üretim ve verimindeki gelişmeler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye’de 1926-2019 Döneminde Şeker Pancarı Ekim Alanı, Üretim ve Verim Durumları

Yıllar	Ekim alanı (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/dekar)
1926	542	4 000	738
1961	130 344	2 877 113	2 207
1965	157 749	3 421 353	2 169
1970	123 016	4 253 631	3 458
1975	212 530	6 948 637	3 269
1980	263 384	6 766 017	2 569
1985	319 598	9 830 060	3 076
1990	379 853	13 985 741	3 682
1995	312 251	11 170 569	3 577
2000	410 023	18 821 033	4 590
2005	335 812	15 181 247	4 520
2010	329 167	17 942 112	5 451
2015	274 487	16 022 783	5 837
2016	322 448	19 592 731	6 076
2017	339 274	21 149 020	6 234
2018	292 104	17 436 100	5 969
2019	310 100	18 085 528	5 832

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/>
<https://www.turkseker.gov.tr/>

Şeker Pancarı Üretimi ve Fiyatları İlişkisinin Ekonometrik Analizi

Koyck modelinin oluşturulabilmesi amacıyla ele alınan verilerden şeker pancarı fiyatının gecikmeli değerine ihtiyaç duyulmaktadır. Modelde gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla Schwarz gecikme uzunluğu kriterinden (Schwarz, 1978) yararlanılmıştır (Yurdakul 1998; Dikmen 2005) (Tablo 4). Bunun için çok büyük bir k

(gecikme uzunluğu) değeriyle iŖe baŖlayıp, dađıtılmıŖ gecikmenin biçimi konusunda hiçbir sınırlama koymadan, bu süre kısaltıldığında modelin önemli bir bozulmaya uğrayıp uğramadığına bakılır (Davidson ve MacKinnon 1993).

Tablo 4. Schwarz Kriterine Göre Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme uzunluğu	Schwarz (SC) kriteri
k=0	10,76671
k=1	7,889572
k=2	8,023754
k=3	8,198071
k=4	7,988695
k=5	8,121276
k=6	8,164091
k=7	7,530611
k=8	7,708200
k=9	7,884534
k=10	7,888031

Modelde gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz kriteri dikkate alınmıŖtır. İncelenen dönemde Ŗeker pancarı fiyatları (bağımsız deđiŖken) ile Ŗeker pancarı üretimi (bağımlı deđiŖken) arasında 0.818'lik bir korelasyon katsayısı, bu korelasyonun Koyck modeline (dađıtılmıŖ gecikme modeli) göre incelemeye uygun olduğunu göstermektedir.

Schwarz kriterine göre, gecikme uzunluğu 7 olarak bulunmuştur. Buna göre, şeker pancarı fiyatının, şeker pancarı üretimine etkisi 7 yıl devam etmekte, yedinci yıldan itibaren etkisi sıfır olmaktadır.

Koyck Modeline göre gecikme uzunluğu dikkate alındığında, 1995-2019 döneminde şeker pancarı üretimi ile fiyatları arasındaki ilişki En Küçük Kareler Yöntemi ile belirlenmiş ve elde edilen gecikme sayısına göre bu ilişki Tablo 5'ten yararlanılarak aşağıdaki fonksiyonda verilmiştir (Tinbergen, 1949).

$$Y_{t+1} = 12508861,311 - 11218,759X_t + 43673,524X_{t-1} + \quad (6) \\ 50023,831X_{t-2} - 77292,827X_{t-3} - 58188,499X_{t-4} - 72006,216X_{t-5} \\ + 21567,323 X_{t-6} - 3627,654X_{t-7}$$

Modelin standart hatası 1780133,6356, F testi 2,281, belirlilik katsayısı 0.670 ve korelasyon katsayısı 0.818'dir (Tablo 5). Şeker pancarı fiyatları şeker pancarı üretimini “t-1”, “t-2”, “t-6” dönemlerinde olumlu, “t”, “t-3”, “t-4”, “t-5” ve “t-7”. Model bir bütün olarak, yani bir model özeti olarak düşünüldüğünde, %12 ihtimal düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Modelde korelasyon katsayısı 0,818 olup, şeker pancarı fiyatı ile üretim arasında yüksek bir korelasyon olduğu görülmüştür (Tablo 6).

Tablo 5. Fiyatın Üretim Üzerinde Etkisi

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	12508861,311	1538443,946		8,131	,000
fiyat	-11218,759	37244,654	-,299	-,301	,770
fiyat1	43673,524	70828,046	,965	,617	,553
fiyat2	50023,831	72895,220	1,049	,686	,510
fiyat3	-77292,827	76886,555	-1,578	-1,005	,341
fiyat4	-58188,499	106392,998	-1,188	-,547	,598
fiyat5	72006,216	155799,955	1,417	,462	,655
fiyat6	21567,323	155926,267	,430	,138	,893
fiyat7	-3627,654	80756,464	-,073	-,045	,965

Tablo 6. Üretim ve Fiyat İlişkisinin Model Özeti (geriye doğru 7 yıldaki fiyatlar)**Model Summary**

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,818 ^a	,670	,376	1780113,63562	,670	2,281	8	9	,120

Doğrusal regresyonun dağıtılmış gecikmeli modellerde uygulanması zor olduğundan ve λ katsayıları doğrusallıktan uzak olduğundan (Akgül ve Yıldız, 2016), Koyck modeline temel olmak üzere aşağıdaki fonksiyon elde edilmiştir.

$$Q_t = 10586361,804 + 2876,817 P_t + 0,344 Q_{t-1} \quad (7)$$

Prob 0,002   0,689   0,088

t-stat 3,471   0,406   1,791

Elde edilen bu fonksiyon, “t” döneminde şeker pancarı üretimini göstermektedir. Modelde belirlilik katsayısı 0,160, F testi 2,007, standart hata 2443297,24866 ve korelasyon katsayısı 0,401 olarak hesaplanmıştır (Tablo 7). Model bir bütün olarak istatistiki anlamlılık düzeyi bakımından incelendiğinde, t testine göre %15.9 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Modeli oluşturan değişkenler arasındaki korelasyonun yönünü gösteren belirlilik katsayısı ise, şeker pancarı üretimindeki değişimin %16.0’sının şeker pancarı fiyatları ile açıklanabileceğini göstermektedir. Modelde korelasyon katsayısı 0,401 olarak bulunmuş ve üretim ile fiyat arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Modele göre şeker pancarı fiyatındaki ortalama 1 ₺’lik artış, şeker pancarı üretimini 2876,817 ton artırmıştır. Bir önceki dönemde şeker pancarı üretiminde %1’lik artış, cari yılda şeker pancarı üretimini %0.34 oranında artırmaktadır.

Tablo 7. Üretim ve Fiyat İlişkisinin Model Özeti (geriye doğru 7 yıldaki fiyatlar)

Model Summary									
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	,401a	,160	,081	2443297,24866	,160	2,007	2	21	,159

Gecikmeli modelde ortalama gecikme sayısı = $\lambda/(1-\lambda) = 0,344/(1-0,344) = 0,52439$ olarak hesaplanmıştır. Bulunan değer, şeker pancarı fiyatındaki bir birimlik değişimin etki edebileceği yıl sayısını göstermektedir. Koyck modeli ile aşağıdaki gibi sonlu gecikme modeline ulaşılmıştır (8-16 numaralı denklemler)

$$\beta_1 = \beta_0 \lambda^1 = (2876,817) * (0,344)^1 = 989,625 \quad (8)$$

$$\beta_2 = \beta_0 \lambda^2 = (2876,817) * (0,344)^2 = 340,431 \quad (9)$$

$$\beta_3 = \beta_0 \lambda^3 = (2876,817) * (0,344)^3 = 117,108 \quad (10)$$

$$\beta_4 = \beta_0 \lambda^4 = (2876,817) * (0,344)^4 = 40,285 \quad (11)$$

$$\beta_5 = \beta_0 \lambda^5 = (2876,817) * (0,344)^5 = 13,858 \quad (12)$$

$$\beta_6 = \beta_0 \lambda^6 = (2876,817) * (0,344)^6 = 4,767 \quad (13)$$

$$\beta_7 = \beta_0 \lambda^7 = (2876,817) * (0,344)^7 = 1,640 \quad (14)$$

$$\alpha = \alpha/(1-\lambda) = 10586361,804/(1-0,344) = 16137746,652 \quad (15)$$

$$Y_t = 16137746,652 + 2876,817X_t + 989,625X_{t-1} + 340,431X_{t-2} \quad (16)$$

$$+ 117,108X_{t-3} + 40,285X_{t-4} + 13,858X_{t-5} + 4,767X_{t-6} + 1,640 X_{t-7}$$

Koyck modeline göre şeker pancarı fiyatları şeker pancarı üretimini olumlu yönde etkilemektedir. Cari dönemde şeker pancarı fiyatındaki 1 ₺'lik bir artış, üretimi 2 876,817 ton arttırmaktadır. Geriye doğru 7 yılda fiyattaki 1 ₺'lik artış ise, şeker pancarı üretimini sırasıyla; 989,625 ton, 340,431 ton, 117,108 ton, 40,285 ton, 13,858 ton, 4,767 ton ve 1,640 ton arttırmıştır. Şeker pancarı fiyatlarının şeker pancarı üretimine etkisi 7 yıl devam etmiş ve 7. yıldan sonra etkisi sıfır olmuştur. Yani 7. yıldan sonra fiyatların üretime hiçbir etkisi bulunmamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de ekimi geniş alanlara yayılan şeker pancarı, gerek sağladığı gelir ve gerekse istihdam yönünden ekonomiye önemli avantajlar sağlamaktadır. Türkiye şeker üretiminde %100'lük payı bulunan şeker pancarı, yan ürünleri ile de hayvancılığın gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Erbaş, 1995).

Şeker pancarı, yarattığı katma değer ve gıda nedeniyle tarım sektörü ve tarıma dayalı sanayiler için stratejik bir özellik arz etmektedir. Şekerin pancarı tarımının ekonomik değeri, yarattığı sosyal faydası ve istihdam boyutu şeker pancarını önemli kılmaktadır. Şeker pancarının, ülkemizde ve birçok ülkede tarım politikaları içerisinde öncelikli olmasının temel nedeni endüstriyel bir bitki olmasıdır. Şeker pancarının işlenmesi sonucu ortaya çıkan yan ürünlerin tamamı önemli niteliği olan ürünlerdir (Eştürk, 2018).

Şeker pancarının stratejik bir ürün olması nedeniyle ülkemizde şeker pancarı tarımının desteklenmesi önemli bir konu olmaktadır. Zaten gelişmiş ülkelerin çoğu kendi gıda güvenliklerini sağlamak amacıyla şeker pancarı tarımını teşvik etmekte ve hatta şeker pancarı tarımı bizzat devlet tarafından desteklenmektedir.

Ülkemizde şeker pancarı tarımının desteklenmesi için aşağıda belirtilen politikalar uygulanmalıdır:

- Sürdürülebilir şeker pancarı tarımı ve şeker endüstrisi için şeker pancarı üretim maliyetinin düşürülmesi ve şeker veriminin artırılması. Bunun için yüksek verim potansiyeline sahip şeker pancarı çeşitlerinin kullanımı, uygun çevre ve yetiştirme koşullarının sağlanması, üretici ile şeker endüstrisi arasında karşılıklı entegrasyon sağlanması ve Ar-Ge çalışmaları ile verimliliğin artırılması.
- Şeker politikasının; gıda güvenliği, kendi kendine yeterlilik ve dünya piyasalarında söz sahibi olma amacını taşıması (Anonim, 2018).
- Sağlık ile ilgili her geçen gün yapılan araştırmalarla ortaya çıkan NBŞ kotalarının düşürülmesi. Bu kotaların AB kota seviyelerine uygun olarak yeniden düzenlenmesi, NBŞ kota takibinin etkin olarak yürütülmesi.
- Kamuya ait şeker fabrikalarının sadece ekonomik yönünün değil, sosyal yönünün de dikkate alınması, özelleştirme süreçlerinin

şeker pancarı tarımına yapacağı olumsuz etkinin göz önünde tutulması.

İncelenen dönemde şeker pancarı üretiminde dalgalı bir seyir görülmüştür. Şeker pancarı üretiminin dalgalı bir seyir izlemesinde, iklim değişiklikleri, tarımda arz elastikiyetinin düşüklüğü, yetersiz girdi kullanımı ve izlenen politikaların etkili olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmada şeker pancarı fiyatları ile üretim arasındaki ilişki de incelenmiştir. Üretim-fiyat ilişkisini tespit etmek için dağıtılmış gecikme modeli olarak Koyck modeli kullanılmıştır. Üretim ve fiyatların pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Şeker pancarı fiyatının artması, üretimi arttırmaktadır. Şeker pancarının fiyatlarının üretime etkisi 7 yıl devam etmektedir. Koyck modelinin sonlu gecikme modeli 7 yıllık gecikmeli rakamlarla oluşturulmuştur ve istatistiksel olarak %10'un üzerinde güven düzeyine sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akgül, S. ve Yıldız, Ş. (2016). Yozgat'ta Buğday Üretimi ve Fiyat İlişkisinin Koyck Modeliyle Analizi. Bozok Üniversitesi I. Uluslararası Bozok Semp.ozyumu, 05-07 Mayıs 2016, Yozgat.
- Alt, F. (1942). Distributed Lags, *Econometrica*, (10):113-128.
- Anonim, (2018). Şeker Pancarı Raporu-2018. <http://www.zmo.org.tr/genel/bizdendetay.php?kod=30301&tipi=17&sube=0>
- Anonim, (2019a). Yozgat Tarım ve Orman İl Müdürlüğü 2018 Yılı Ürün Maliyet Cetveli.
- Anonim, (2019b,c,d). İstatistiklerle Aile-2019. <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33730>
- Anonim, (2019). 20.tr/data/dokumanlar/2019_Sektor_Raporu.pdf
- Anonim, (2020b,c,e). Şeker Pancarı. <http://www.mku.edu.tr/files/898-dfe752ffe965-425e-95f4-443f56acba11.pdf>
- Anonim, (2020a,d,f,i). Sektör Raporu-2019. Mayıs 2020. <https://www.turkseker.gov>
- Anonim, 2020g. DÜNYA, AB ve TÜRKİYE ŞEKER İSTATİSTİKLERİ. <http://pankobirlik.com.tr/ISTATISTIKLER.pdf>
- Anonim, (2020h,i). <https://data.tuik.gov.tr/tr/main-category-sub-categories-sub-components2/#>
- Avcı, S. (1991). Türkiye'de Şeker Sanayi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Bayramoğlu, Z., Göktolga, Z.G. ve Gündüz, O. (2005). TOKAT İLİ ZİLE İLÇESİNDE YETİŞTİRİLEN BAZI ÖNEMLİ TARLA ÜRÜNLERİNDE FİZİKİ ÜRETİM GİRDİLERİ VE MALİYET ANALİZLERİ. *Ekonomisi Dergisi* 2005; 11(2): 101–109. <http://journal.tarekoder.org/download/article-file/253320>
- Davidson, R. and MacKinnon, J. G. (1993). *Estimation and Inference in Econometrics*. Oxford University Press, New York: 675-676.

- Dikmen, N. (2005). Koyck - Almon Yaklaşımı İle Tütün Üretimi ve Fiyat İlişkisi. İstanbul Üniversitesi VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 26-27 Mayıs 2005.
- Erbaş, N. (1995). Kahramanmaraş İlinde Şeker Pancarı Yetiştiriciliğinin Maliyet Analizi. K.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş.
- Eştürk, Ö. (2018). Türkiye’de Şeker Sektörünün Önemi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme. Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi, 2 (1) 2018, 67-81. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/462828>
- Gujarati, N. D. and Porter, C. D. (2009). Basic Econometrics (Temel Ekonometri). Beşinci Baskı, Literatür Yay.: 656, İstanbul, 584 s.
- Koyck, L.M. (1970). Distributed Lags and Investment Analysis. Contributions to Economic Analysis, North-Holland Publishing Company, 4. Cilt, 111 sayfa, Amsterdam.
- Koutsoyiannis, A. (1989). Theory of Econometrics. (Translation: Şenesen, ÜMİT. Şenesen, GÜLAY GÜNLÜK). s. 298-299, Verso Yayıncılık, Ankara.
- Özçelik, A. ve Özer, O.O. (2006). Koyck Modeliyle Türkiye’de Buğday Üretimi ve Fiyatı İlişkisinin Analizi. A.Ü.Z.F. Tarım Bilimleri Dergisi, 12(4): 333-339, Ankara.
- Schwarz, G. (1978). Estimating the Dimension of a Model. The Annals of Statistics, 5(2): 461-4.
- Şiray, A. (1990). Şeker Pancarı Tarımı, Pankobirlik Yayınları. No: 2, Ankara.
- Tinbergen, J. (1949). Long-Term Foreign Trade Elasticities. Macroeconomica, 1:174-185.
- Yurdakul, F. (1998). Pamuk üretimi ile Pamuk Fiyatları Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Koyck-Almon Yaklaşımı. Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 8: 343-351 s.

BÖLÜM 9

ULUSLARARASI GÖÇ VE ETKİLERİ: HİNDİSTAN ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Emin ÇAKILCI¹
Gözde İŞBİLİR ÜLGER²

---

¹ Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kayseri, Türkiye. ecakilci@nny.edu.tr 0000-0002-6330-1623

² Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kayseri, Türkiye. gozdeisbilir50@gmail.com 0000-0002-0006-830X

GİRİŞ

Küreselleşmeyle beraber gelişim ve değişimlerin yaşandığı dünyada çeşitli nedenlerle başlayan göç hareketleri, sosyal, siyasal ve ekonomik açılardan farklı bakış açıları ile ele alınmaktadır. Küreselleşme beraberinde malların serbest dolaşımı, yerleşme hakkı, hizmetlerin serbest dolaşımı ve sermayenin serbest dolaşımını getirmekle beraber aynı zamanda işçilerin serbest dolaşımını da akıcı hale getirerek göçe ulusüstü bir olgu statüsü kazandırmış ve uluslararası iktisada da yeni bir bakış açısı katmıştır (Çılbant; Yalçinkaya ve Karabıyık, 2018:118). Genel kabul görmüş şekilde göç “anamlı bir uzaklık ve etki yaratacak kadar bir süre (bir yıl ve daha uzun bir süre) içinde gerçekleşen bütün yer değiştirmeler” olarak tanımlanmaktadır. Göçler kalıcı (oturma hakkı elde etmek) olabileceği gibi geçici bir (eğitim, sağlık hizmeti almak için, vb.) süre için de olabilir. Göç, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel, faktörler tarafından etkilenen, göç eden bireylere ve taraf olan ülkelere göre farklılık göstererek gerçekleşen, sebep ve sonuçları ile birlikte dinamik bir süreçtir. 1970’den bu yana göçmen sayısında bir artış gözlenmektedir. Verilerin paylaşıldığı son dönem olan 2019’da göçmen sayısı 271.642.105’tir. Hindistan, yurtdışında yaşayan en büyük göçmen sayısına (17,5 milyon) sahipken, onu Meksika ve Çin (sırasıyla 11,8 milyon ve 10,7 milyon) takip ediyor. En çok göçmen alan ülke ise Amerika Birleşik Devletleri (50,7 milyon uluslararası göçmen) olmuştur (IOM, World Migration Report 2020:21).

Uluslararası ilişkilerde göçün sonuçlarından kaynaklanan ekonomik etkiler göçün amacına göre çeşitlilik göstermektedir. OECD ülkelerinin hedef ülke konumunda yer aldığı göçler, genel itibariyle işgücü transferi tabanlı ekonomik göçmen sınıfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut en son tahminler, yaklaşık 164 milyon göçmenin işçi olduğunu gösteriyor. Bu da göçlerin üçte ikisinin emek transferi yani ekonomik tabanlı göç olduğunu göstermektedir (IOM, World Migration Report 2020:33). Bu göçlerde emeğin büyük ölçüde, gelişmiş ülkeler olarak adlandırılan, Batılı devletlere (ABD, Kanada, Avustralya, Almanya) transferi gerçekleşmekle birlikte, günümüz dünyasında ekonomik büyüme Çin, Hindistan ve Türkiye'ye doğru eksen değiştirdikçe göç sistemlerinde beklenmedik değişikliklere zemin hazırlayacaktır (Göv ve Dürrü, 2017:492).

Göçle ilgili akademik yayınların sayısında sürekli bir artış mevcuttur. Son iki yılda üretilen akademik çıktılar arasında en büyük orana sahiptir. Göçle ilgili akademik çıktılar incelendiğinde, büyük çoğunluğunun konuyu hedef ülkeler açısından ele almakta olduğu gözlemlenebilir (IOM, World Migration Report 2020:4). Tam bu noktada bu çalışma daha önceki çalışmalardan farklı olarak konuyu kaynak ülke açısından ele almaktadır. IOM tarafından paylaşılan verilere göre Hindistan en çok veren ülke konumundadır. Dolayısıyla en fazla göçmen havalesi alan ülke yine Hindistan'dır.

Para havaleleri, göçmenler tarafından doğrudan kendi ülkelerindeki ailelere veya topluluklara yapılan mali veya aynı transferlerdir. Dünya Bankası, uluslararası göçmen havalelerine ilişkin küresel verileri

derler. Doğru istatistiklerin derlenmesinde sayısız veri boşluğu, tanımsal farklılıklar ve metodolojik zorluklar mevcuttur. Bununla birlikte resmi veya gayri resmi kanallar aracılığıyla gerçekleştirilen verileri, kaydedilmemiş akışlar olabilir. Bu nedenle küresel göçmen havaleleri dövizlerinin büyüklüğü mevcut tahminlerden daha büyük olabilir. Bunlara rağmen, mevcut veriler işçi dövizlerinde 2000 yılından 126 milyar ABD dolarından son on yılda genel bir artış ile 689 milyar dolara yükselmiştir.

Temel amacın, Hindistan’da 1980-2018 döneminde göç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek olduğu bu çalışmada, göç ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı test edilmiştir. Çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Giriş kısmını takiben birinci bölüm olarak adlandırılan kısımda göçün tanımları ve maliyetleri ele alınmıştır. İkinci bölümde uluslararası göç teorileri ve uluslararası göçün etkilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölüm, konu ile ilgili ampirik literatürü ve ekonometrik analiz bağlamında, veri seti, yöntem ve ampirik bulgulara yer verilmiştir. Çalışma, sonuç ve değerlendirmelerin yer aldığı beşinci bölümle sonlandırılmaktadır.

1. BÖLÜM KAVRAMSAL OLARAK GÖÇ

1.1 GÖÇ’ÜN TANIMI

En temel tanımıyla göç “anamlı bir uzaklık ve etki yaratacak kadar bir değiştirmeler” olarak tanımlanmaktadır. Göçler kalıcı olabileceği gibi geçici bir süre için de olabilir. Burada kalıcı göç ile gittiği ülkede yerleşme için kabul edilen bireylerin yaptığı göç kastedilmektedir. Bugün Avrupa’da yaşayan farklı kökenlere sahip AB vatandaşları

bunun örneğidir (Özgür, 2012:78). Uzun yıllar önce başlayan göç hareketleriyle taşınan “maddi ve manevi öğelerle, farklı kültürlerden birey ve grupların, belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı etkileşimin sonunda her ikisinin de değişmesi” sonucunda kültürleşmeler başlamış oldu.

Modern anlamda göç olgusu batı merkezli modernite teorisinden ayrı düşünülemez. Modernite, insanların hiç tereddüt etmeden boyun eğdiği din hükümlerinin, geçmiş zamanların değer yargılarının bir kenara bırakılarak, bireysel ve toplumsal hayatın aklın öncülüğünde tekrar kurulması gerektiğini savunur (Aslan Yaşar, 2011: 10). Modernite ile birlikte tarım toplumu yerini seri üretim yapabilen sanayi toplumuna bırakır. Kırsal nüfus hızla kentlere göç etmeye başlar.

“W. Zelinsky 1971 yılında Hareketlilik Geçiş Hipotezi’ni (The Hypothesis of the Mobility Transition) yayınlamıştır. Zelinsky bu çalışmasıyla, göç ve sosyal değişim arasındaki ilişkinin, toplumsal düzeyde ve geniş bir zaman aralığı içinde yorumlanabilmesini sağlayan bir çerçeve sunmuştur. Zelinsky’ e göre modelin ana ifadesi, “Yakın tarih boyunca zaman boşluğu içinde bireysel hareketliliğin büyümesinde düzenlenmiş kesin yasalar vardır. Avrupa’nın tarihsel geçmişine dayandırılan bu göç ve hareketlilik düzenlemeleri beş aşamalı bir model yardımıyla açıklanmıştır:

- 1) *Modernite Öncesi Geleneksel Toplum: Yerleşim amaçlı bir göçten ziyade, sosyal ziyaretler, ticaret, dini adetlerin yerine getirilmesi gibi alışlagelmiş tecrübelerle sınırlı bir göç söz konusudur.*
- 2) *Erken Geçiş Toplumu: Kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru kitlesel bir hareketlenmenin başladığı safhadır.*
- 3) *Geç Geçiş Toplumu: Kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru hala büyük olmakla birlikte yavaşlayan bir hareketlenme vardır. Kentten kente olan göç, kırdan kente yapılan göçleri aşmaktadır.*
- 4) *İleri Toplum: Yerleşim amaçlı göç yüksek düzeydedir. Kentler arasında güçlü bir göçmen hareketliliği vardır. Görece az gelişmiş bölgelerden gelen düşük ve orta kalifiye işgücü göçü belirgindir.*
- 5) *Geleceğin Süper İleri Toplumu: Daha iyi iletişim ve ulaşım sistemlerinin ortaya çıkması nedeniyle yerleşim amaçlı göçte bir düşüş yaşanmakta, yerleşim amaçlı göç genellikle kent içinde veya kentler arasında gerçekleşmektedir.” (Akt: Arı,2020:4).*

Göç, nedenleri ve sonuçları ile birlikte bir bütün olarak ele alınması gereken dinamik bir süreçtir. Bu süreç içerisinde hem bireyler hem de ülkeler belli sorumluluklar yüklenmektedirler. Ancak değişen zaman ve değişen dünya konjonktüründe hem bireyler hem de ülkeler bu sorumlulukları üstlenmenin kendilerine daha iyi şartlar sağlayacağını

düşünmüş olmalı ki 1970'den bu yana göçmen sayısında bir artış gözlenmektedir. Verilerin paylaşıldığı son dönem olan 2019'de göçmen sayısı 271.642.105'tir (IOM, World Migration Report 2020:21).

1.2. GÖÇ'ÜN TÜRLERİ

Göçü, yönü (iç ve dış), nedenleri (zorunlu ve gönüllü), gayesi (çalışma, iltica) ve hedef ülkeye ulaşmak için kullanılan yöntemleri (yasal, yasa dışı) gibi farklı kriterlere uygun olarak çeşitlendirilebilir.

1.2.1. Yönüne Göre Göçler

İç göç, ülke sınırları içinde kasaba ve köy gibi yerlerden bölge, kent, gibi yerlere yerleşme amacıyla yapılan devinim olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak kentin çekiciliği ve kırsalın iticiliğine dayandırılır.

Dış (uluslararası) göç, Uluslararası Göç Örgütü'ne (IOM) göre, kalkış ülkesi perspektifinden, bir kişinin vatandaşı olduğu veya olağan ikamet ettiği ülkeden başka bir ülkeye taşınması, böylece varış ülkesinin etkin bir şekilde normal ikamet ettiği yeni ülke haline gelmesidir.

Dış göç çoğu zaman vize şartlarının ihlali, ülkeye illegal yollardan girmek ya da belirlenen süre içinde ülkeyi terk etmemek gibi yasal olmayan şekilde meydana gelirken; yasal olarak ise az gelişmiş ülkelerin yetiştirmek için maliyetlere katlandığı, ülkede tutmak için büyük çabalar sarf ettiği, kıt kaynağı olan nitelikli beyin gücünün göçü şeklinde gerçekleşmektedir (Çakılcı, 2017;464).

1.2.2 Nedenine Göre Göçler

Zorunlu göç terör olayları, doğal afet, sürgün gibi nedenlerle insanların yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda olduğu ya da buna mecbur bırakılmalarıyla meydana gelen göçtür.

Gönüllü göçte bireyler buldukları çevreyi değiştirmeye kendileri karar vermektedir. Bu tür göçte bireyi harekete geçiren temel etken, daha iyi yaşam şartları elde edeceğine olan inançtır (Yılmaz, 2014:1687).

1.2.3 Amacına Göre Göçler

Çalışma, kendi ülkelerinde iş bulamayan ya da çalıştığı işte herhangi bir nedenden dolayı (düşük maaş veya sosyal tatminsizlik, fırsat eşitliğinin bulunmaması gibi) memnuniyetsizlik içinde olan ve başka ülkelere işe girmek veya öncesinde bulunduğu bir işte çalışmak amacıyla giden göçmenlerin ülkelerini terk etmesi “işçi göçü” olarak tanımlanmaktadır.

Sığınma, sığınma talep eden kişiler “1951 tarihli sözleşmede ve diğer evrensel ve bölgesel İnsan Hakları Sözleşmelerinde belirtilen nedenlerle koruma isteyen fakat yetkili bir makam tarafından mültecilik statüsüne uygunluğu henüz tespit edilmemiş kişiler” olarak tanımlanmaktadır (BMMYK, 2001:23; BMMYKAB, 2002:5).

1.2.4. Kullanılan Yönteme Göre Göçler

Yasal göç, vatandaş olmayan kişinin, geçerli bir göçmen vizesine sahip olması ve ülkeye yasal olarak girişidir (IOM, 2013:97).

Yasa dışı göç, bireyin yaşadığı ülkeyi terk ederek diğer ülkeye illegal yollardan girmesi ya da yasal yollardan girmesine karşın izin süresinin bitmesine rağmen kendi ülkesine dönmeyip o ülkede yaşamaya / çalışmaya devam etmesidir (Deniz, 2014:178).

1.3. GÖÇ'ÜN MALİYETLERİ

1.3.1. Bireye Maliyetleri

Göç kararı maddi ve manevi bazı maliyetleri de beraberinde getirmektedir. Birey hali hazırda çalışmış olduğu işini kaybetmiş olacağı için gelir elde edemeyecek, hedef ülkeye ulaşmak için masraf yapmak zorunda kalacak, göç ettiği ülkede yeni bir iş bulana kadar geçen süre boyunca geçimini sağlamak zorunda kalacaktır. Bu ve bunun gibi maddi maliyetlerin yanında yabancısı olduğu bir kültüre ve topluma adapte olma, ülkenin ana dilini bilmeme gibi manevi maliyetleri de söz konusu olmaktadır. Bu konuda fayda maliyet analizi yapıp, eğer bireye faydasının maliyetinden yüksek olacağı görülmüş ise göç kararı almak rasyonel olacaktır.

1.3.2. Hedef Ülkeye Maliyetleri

Göç alan ülkeler artan nüfus dolayısıyla yaşam kalitesinin bozulmaması için sağlık, eğitim, ulaşım ile ilişkili sosyal sermaye yatırımlarını artırmak zorunda kalmaktadır. Bununla birlikte hedef ülkelerde bazı toplumsal ve kültürel sorunlar yaşanabilmektedir. Bazen uyum sorunlarının çözümü için yasal düzenlemeler yapılması yoluna gidilmektedir.

1.3.3. Kaynak Ülkeye Maliyetleri

Göç veren ülke açısından en belirgin maliyet, nitelikli bireylerin ülkenin emek piyasasından uzaklaşmasıdır.

Kaynak ülke yetiştirilme maliyetlerini karşılamış olduğu işgücünün göçmesiyle milli gelirinde kayıplar yaşayacaktır ve kalkınması yavaşlayacaktır.

2. BÖLÜM GÖÇ'ÜN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE SONUÇLARI

2.1 Göç Kuramları

Uluslararası göçe dair çeşitli bir dizi kuramsal model önerilmiştir. Bu kuramların hepsi aynı konuyu açıklamayı amaç edinse de birbirinden farklı kavramlar, varsayımlar ve bakış açısına sahiptirler.

2.1.1. Yeni Ekonomi Kuramı

Yeni Ekonomi (Makro Kuram) Kuramı, muhtemelen en eski uluslararası göç kuramıdır. Kalkınma sürecinde işgücünün göçünü açıklamak için geliştirilmiştir. Bu kurama göre dış göç, tıpkı iç göçte olduğu gibi emek piyasasındaki gelişmişlik farkları nedeniyle ortaya çıkar. Sahip olduğu sermaye faktörüne göre daha büyük emek faktörüne sahip olan ülkelerde emek ucuzdur. Bu sebepten ötürü işçiler düşük ücretli ülkeden yüksek ücretli ülkeye göç ederler. Sonuçta, sermaye zengini ülkede emek arzı artar ve ücretler düşerken, sermaye yoksulu ülkede emek arzı düşer ve ücretler yükselir (Güllüpinar, 2012:57).

2.1.2. Yeni Klasik Ekonomi Kuramı

Yeni Klasik Ekonomi (Mikro Kuram) Kuramı'nda, bireysel seçimlerinde modele eklendiği mikroekonomik model vardır. Bu modelde, bireyler göçün bireye olan maliyetlerini göz önünde bulundurarak fayda-maliyet hesabı yapıp göç kararını bu hesaba göre verirler. Çünkü bu hesaba göre, göç hareketinden genellikle maddi net getiri beklerler. İnsanlar daha yüksek gelir elde etmeyi arzu ederler; ancak daha yüksek ücretlere ulaşmadan önce göze almaları ve katlanmaları gereken bazı maliyetler vardır. (Gözüm, 2017: 54). Bireyler bu noktada rasyonel davranmalı ve elde edilecek kazanç ve katlanılacak maliyet analizini iyi yapmalıdırlar.

2.1.3. Göçün Yeni Ekonomisi Kuramı

Göçün Yeni Ekonomisi yaklaşımına göre birey göç kararını tek başına almadığı bir karar olduğu aileler veya hane halkı ile birlikte verildiğini ileri sürmektedir. Bu insanlar, yalnızca beklenen geliri maksimum seviyede tutmaya değil aynı zamanda emek piyasasının dışındaki alanlarda da başarısız olmaya sebebiyet verecek riskleri minimum seviyede tutmaya çalışırlar (Gözüm, 2017: 56).

2.1.4. İkili İşgücü Piyasası Kuramı

İkili İşgücü Piyasası Kuramı ise dış göçün endüstrileşmiş ülkelerin emek faktörü gereksiniminden kaynaklandığını ileri sürer. Piore (1979) bu kuramsal bakış açısının en önemli savunucularından biri olmuştur. “*Piore’ye göre; içe göç, göç veren ülkelerdeki itme etkilerinden (düşük ücretler veya yüksek işsizlik) kaynaklanmaz. Göç*

alan ülkelerdeki çekme etkilerinden (kronik ve kaçınılmaz bir yabancı işçi gereksinimi) kaynaklanır” (Amini, 2019:16).

2.1.5. Dünya Sistemleri Kuramı

Dünya Sistemleri Kuramı; göç olgusunu sosyalist bakış açısı ile ele almakta olup, göç sürecini sömürgecilikle bağdaştırmaktadır. Küreselleşme sürecinde gelişmiş ülkeler teknoloji, üretim, hammadde, sermaye faktörlerinde üstünlük sağlamaktadır. Bunun sonucunda işgücü, çevre ülkelerden (göç veren ülke) merkez ülkelere (göç alan ülke) doğru hareket eder.(Aksoy, 2012:295).

2.1.6. İlişkiler Ağı Kuramı

İlişkiler Ağı (Network) Kuramının temelinde emek faktörünün hareketinde etkili bir faktör olarak görülen göçmenler arasındaki ilişkiler ağı bulunmaktadır. Bu kuram göçün başlangıcındaki değişkenlerden ziyade, göçün süreç içinde devam etmesini etkileyen faktörler ile ilgilenmektedir. Göçmenler arasındaki ilişki ağı, göçmenlerin yeni yerleştikleri ülkelere daha önce göç etmiş olan bireyler, yeni göç edenler ve göç edilen ülkenin vatandaşı olan kişiler arasında kurdukları ortak köken ve dostluğa ilişkilerine dayanmaktadır. Bu ilişki ağlarının mevcut olduğu durumlarda, uluslararası göçe cazip gelmektedir. Bu bağlar insanların yardım almak ya da iş bulmak konusunda başvurabilecekleri bir çeşit sosyal sermaye olarak görülmektedir (Özcan, 2016:202).

2.1.7. Göç Sistemi Kuramı

Göç sistemi kuramı iki veya daha fazla ülke arasında karşılıklı göç değişimi olan durumları açıklamak için kullanılır. Genel anlamda göç veren ve alan iki ülke arasında, göç ilişkisinden önce başka bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkinin temeli kolonyal döneme ve kolonyal ilişkilere, ticari ve mali ilişkilere, politik nüfuz ve kültürel bağlara dayanabilir (Kalaylıoğlu, 2014:185). Kuramda üzerinde durulan nokta göçe konu olan ülkeler arasında göç ilişkisinden önce, iktisadi, siyasi ya da askeri bir bağın bulunmuş olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olan Almanya ile Türkiye arasında gelişen göç faaliyetleri bu kuram çerçevesinde ele alınabilir.

2.2. Göç'ün Sonuçları

Uluslararası göçün etkileri incelenirken göç alan ve göç veren ülke ayrımı mevcuttur.

2.2.1. Hedef Ülke Açısından

2.2.1.1. İktisadi Gelişme

Göçmen işçilerin çalıştığı ülkeler, genellikle sermaye faktörü ve doğal kaynak yönünden zengin, emek faktörü bakımından fakir endüstrileşmiş ülkelerdir. Dışarıdan emek ithal etmek, emek arzını artırarak sermayenin tam kapasite çalışmasına, yatırım hızının ve ihracatın artmasına, bunun sonucunda da ekonomik büyümenin ve refahın yükselmesine katkıda bulunurlar.

Göçmenlerin göç kabul eden ülkeye bir diğer önemli katkısı ise; ucuz işgücü olmaları nedeniyle ücretleri baskı altında tutarak sendikal gücü zayıflatması ve yerli işçileri tamamlayarak onların daha vasıflı işlere geçişlerinin kolaylaştırmasıdır (Gözüm, 2017:79).

2.2.1.2. İş İmkanı

Göçmenler, en alt pozisyondan en üst pozisyona kadar iş yelpazesinde boş olan pozisyonu doldurarak ekonominin daha etkin çalışmasını sağlarlar. Diğer taraftan yerel halkın arzu etmediği “ kirli, tehlikeli ve zor-, (dirty, dangerous and difficult-3D)” olarak nitelendirilen ve vasıf gerektirmeyen işlerde göçmenler tarafından yapılmaktadır. İnşaat işçiliği, bebek bakıcılığı, temizlik gibi işler örnek gösterilebilir. Böylelikle yüksek nitelikli ve eğitilmiş kadınlar gelişmiş ülkelerde bu sektörlerde çalışarak annelerin ya da diğer yerel halkın daha nitelikli işler yapmalarını desteklerler. Ayrıca göçmenler eski iş kollarının ayakta kalmasını sağlarlar.

Burada hedef ülkenin işsizlik oranı üzerinde de durulmalıdır. Göç alan ülkede öncelikle nüfus baskısı artar. Bu da kademeli olarak işsizliğin artmasına sebebiyet verir. Göç alan ülkede işgücü arzı artar. Çakılcı'nın (2017) Türkiye ekonomisi üzerinde yaptığı çalışmaya göre 2011 yılında Türkiye'de işsizlik oranı% 8,4'tür ve daha sonra düşmeye başlar. En düşük oran 2012 yılında% 9 olarak görülmektedir. Daha sonra oranlar yükselmeye başlamaktadır ve en yüksek oran 2015 yılında% 10,3 olarak gerçekleşmektedir. 2012'nin işsizliğin temel noktası olduğu açıktır. Bu durum 2012'nin Suriye'ye Türkiye'ye göçünün başlangıç tarihi olmasıyla açıklanabilir. Suriyeli mültecilerin

Türkiye'deki genel işsizlik seviyesi üzerinde büyük bir etkisi vardır (Çakılcı, 2017;1211).

2.2.1.3. Refah

Göçmenlerin refah düzeyi yüksek ülkelere göç ederek, oranın imkanlarını ve kamu hizmetlerini sömürdüğü yönünde çok yaygın olan bir görüş halen güncel bir tartışma konusudur: Endişeler refah devletinin ve sosyal güvenliğin istismar edileceği, sığınma prosedürlerinin maliyetini ve yerel emek arzını engelleyeceği yönündedir (Boswell, 2007: 593-594).

Yabancı işçilerin geldikleri topluma uyum sağlayamamaları sosyal tepkilerin oluşmasına yol açmaktadır.

Özellikle yabancı işçilerin kültürel homojenliği ve yerleşik “yaşam biçimini” bozacak problemlere sahip olması uyumu zorlaştıran etmenlerdir. Özellikle anavatanlarına para göndermek için tasarruf eğilimlerini yüksek tutmaları ile ortalama refah ve kültür seviyesinden uzaklaşılmasına sebep olmaktadır. Bu fikir çalışanların o üretimine katkı yaptığı yaşam masraflarını da o ülkede tüketerek ülke ekonomisine katkı yaptıkları için tasarruflarının çok küçük bir bölümünü transfer edebildikleri şeklinde eleştirilmektedir (Çakılcı, 2017;465).

2.2.1.4. Nüfus

Gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanması ve doğurganlık oranlarının azalması dikkate alındığında, bu ülkelere yönelik göçün kesilmesinin

ya da azalmasının, nüfusun azalması ve yaşlanmasını daha da hızlandıracağı açıktır.

2.2.1.5. Güvenlik

11 Eylül olaylarından sonra göç konusundaki güvenlik söylemi, başta siyasetçiler ve medya olmak üzere, genel olarak kamuoyunda daha belirgin hale gelmiştir (Faist, 2007: 19-41).

Özelikle Avrupa ülkelerinde göçe kuşkuyla ve seçici olarak yaklaşılmaya başlanmıştır. Bunda, kültürel, dinsel, dilsel ve etnik kaygı ve önyargılar büyük rol oynamakta, göçte hedef ülkenin sosyo-kültürel yapısının göçten olumsuz etkileneceği ve dejenere olacağı inancı yaygınlaşmıştır. Böylece, göç-güvenlik arasında kurulması hedeflenen bağ daha da netleştirilmiştir.

2.2.1.6. Toplumsal Etki

Uluslararası göç dalgaları hedef ülkeleri göçmenler ve kendi vatandaşları arasında ortaya çıkan ırksal farklılıklardan ötürü, yerli halkın çıkarlarını korumak amacıyla milliyetçi politikalar izlemeye başlamıştır.

Göçmenlerin hem bireysel hem de grup olarak toplumun bir parçası kabul edildiği süreç “entegrasyon” ile ifade edilir. Entegrasyondan yalnızca göçmenler değil, ev sahibi toplum ve devlette sorumludur. Göçmenler bulunduğu ülke ve topluma entegre veya asimile olmadıklarında, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı kendine haklı bir zemin bulmaktadır. Tarihi gerçekler göçmenlerin iki ya da üç kuşak sonrasında bütünüyle entegre olduklarını göstermiştir.

2.2.2. Kaynak Ülke Açısından

2.2.2.1. İş Dünyası

Göç veren ülkede öncelikle nüfus baskısı azalır. Bu da kademeli olarak işsizlik azalmasına katkıda bulunur. Göç; genel olarak işgücü arzının azalmasına, özelde ise belli kategoride göç eden işçilerin uzun dönemli olarak iş baskısının azaltmasını sağlar.

Göçün işsizlik baskısını azaltıp azaltmadığı, giden göçmenin ayrılmadan önceki iş statüsüne bağlıdır. Kişi işsiz de olabilir, hatta profesyonel iş sahibi de. Yine bu alandaki değerlendirmelerde; belli iş alanındaki iş gücü arz fazlası, ücret esnekliği üzerinde kurumsal engeller, ilgili üretim piyasasında uluslararası ticaretin rolü ve yeterliliğini dikkate almak gerekmektedir.

Özellikle, niteliksiz işgücünün göçün ekonomi üzerindeki etkisi iki temel şarta bağlı olarak açıklanabilir.

Birincisi iş gücü arz piyasasının sıkı kontrol edildiği, işsizliğin az olduğu, gizli işsizliğin ise nadir olduğu piyasadır. Bu piyasada göç sebebiyle oluşan boşlukların doldurulması ile ücretler yükselir. Artan ücretler nedeniyle niteliksiz iş gücü bu durumdan faydalanırken, işveren ve nitelikli işgücü olumsuz etkilenir.

İkinci şart ise; esnek işgücü arzının bulunduğu, boşaltılan iş alanları işsizler havuzundan çok düşük bir maliyetle doldurulur. Düşük ücretle çalışan gizli işsizlerin varlığı da ücretlerin artmasına engel olur (Katseli vd. 2006: 30).

2.2.2.2. Nüfus ve Toplumsal Yapı

Göçler, göç veren ülkenin nüfusunu azaltırken, göç alan ülkenin nüfusunu artırmaktadır. Nüfus hareketliliği ekonomik ve sosyal hayatı önemli oranda etkiler. Özellikle işgücü akımları sadece nüfusun bütününe değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda yaş ve cinsiyet unsurlarını da etkilemektedir. Genellikle çalışmak için yabancı ülkelere gidenler, nüfusun genç ve erkek kesiminden oluşmaktadır.

Kısa dönemde göç veren ülkenin nüfus yapısında değişiklik görülürken, uzun dönemde doğum, ölüm ve diğer nüfus parametreleri de değişir.

2.2.2.3. Beyin Göçü

Yüksek vasıflı ve uzman çalışanların kaybedilmesi anlamına gelen “beyin göçü”, göçün başlıca tehlikelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Göç, yoksul ülkelerin bilim ve teknolojik alanda yetişmiş değerli insan kaynağını kaybına sebep olmaktadır. Özellikle doktor, mühendis gibi yetiştirilmesi büyük maliyetlere mal olan insan kaynağını göç yoluyla kaybedilebilir.

Beyin göçü ülkelerarasındaki gelişmişlik farkının daha da artmasına neden olmaktadır. UNESCO ise beyin göçünü; ülkeler arasında bilimsel değişimin anormal şekli ve gelişmiş ülkelere tek yönlü akışın karakteristik yapısı olarak değerlendirmektedir. Bilhassa gelişmekte olan ülkelerin değil uluslararası toplumun önemli sorunu olarak görmektedir (Kaya, 2009: 14-15).

2.2.2.4. İşçi Döviz

Göç gönderen ülkenin en mühim avantajı, teknoloji ve bilgi transferi ile birlikte işçi dövizleridir. Göçmenlerin kendi ülkesine “işçi döviz” şeklinde gönderdiği paralar özellikle para, mali ve döviz politikalarında önemli ve kritik bir kaynak teşkil etmektedir (Barajas, 2012: 4). Bazı ülkeler için bu önemli bir gelir ve geçim kaynağıdır.

Döviz gelirlerinin farklı alanlara yapılan harcamalarla ekonomide çarpan etkisi yaptığı değerlendirilmektedir. Örneğin, işçi döviz; inşaat, tarım, eğitim, sağlık alanlarına yatırılabilir ve tasarrufları teşvik edebilir. Ayrıca işçi döviz, özellikle kırsal kesimde düzenli bir gelir sağlamak suretiyle yoksulluğun almasına katkı yapmakta ve mevcut insani sermaye varlığına yatırım imkânı sağlamaktadır (Siddiqui, 2012: 5-6).

2.2.2.5. Geri Dönüş Gücü

Farklı tanımlarla ifade edilmekle birlikte eve dönüş (homeward migration), geri dönüş (return migration), ikinci kere/ yeniden göç (remigration, second time migration) ve kesin dönüş gibi kavramlarla karşılığını bulmaktadır. En öz şekliyle, göçmenin kendi memleketine (orijin), anavatanına geri dönmesidir.

Temel sebepler hayal kırıklığı ve/veya yeterli birikim yapılmış olmasıdır. Fakat asıl belirleyici olan ülkesinin durumudur. Geldiği durumdan daha iyi durumda olan ülke, İrlanda örneğinde olduğu gibi, göçmenler için çeken/çekici bir faktör olabilmektedir. Geri dönüş daha çok sözleşmeli işçiler için geçerlidir.

3. BÖLÜM AMPİRİK ANALİZ

3.1. Literatür Taraması

Ortega ve Peri (2009), yaptıkları çalışmada 1980-2015 döneminde 14 OECD ülkesinde göçmenlerin toplam istihdam üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuçta göçün kişi başına düşen hasılayı etkilemediği görülmüştür.

Martin (2012), yaptığı çalışmada Meksika'dan ABD'ye ve Türkiye'den AB'ye yapılan göçleri incelemiştir. İstihdamda güven inşa edilmediği takdirde genç nüfus tarımdan kopacak ve göçe yönelecektir.

Uğuz (2012), yaptığı çalışmada 1961-2008 yılları arasında gerçekleşen göç hareketlerinin turizm üzerinde etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Göv ve Dürrü (2017), yaptıkları çalışmada 7 OECD üyesi ülkeye, 2000-2016 dönemine ait verileri kullanmışlardır. Göç ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin varlığının araştırıldığı çalışmada göçten büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Şentürk, Köse ve Kahraman (2017), yaptıkları çalışma beyin göçü ve işçi dövizlerinin kaynak ülke açısından uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu, hedef ülkede ise kısa vadede olumlu etkilerin ortaya çıktığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çelik ve Arslan (2018), yaptıkları çalışmada, göç ve işsizlik arasındaki ilişkiyi Türkiye için 2014-2016 döneminde yıllık veriler

kullanılarak analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgular neticesinde; alınan göç ve verilen göç ile genel işsizlik ve genç işsizlik arasında istatistiki anlamda güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Seki ve Bektaş (2018), yaptıkları çalışmada; Afrika'dan Avrupa'ya yaşanan göçlere ilişkin model incelendiğinde, sadece göç veren Afrika ülkelerinin ortalama kişi başına düşen milli geliri değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak beklentilerin aksine göç alan AB ülkelerindeki kişi başına düşen gelir, işsizlik oranları ve mesafenin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Ulaşılan sonuçlar Afrika'dan göçün planlı bir seçim değil bir kaçış olarak gerçekleştiğini göstermektedir.

Şakalak (2018), yaptığı çalışmada Türkiye ekonomisine, 1984-2017 dönemine ait verilerle ekonomik büyüme ile işçi gelirleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilse de istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik bulunmamıştır.

Demirtaş ve Çakırca (2019) yaptıkları çalışmada, Türkiye'de uluslararası göçün dış ticaret üzerine etkisini incelemektir. Çalışma, 2013-2016 yılları arasında Türkiye'nin göç aldığı 125 ülke ile dış ticareti üzerine odaklanmaktadır. Çalışmanın iki temel sonucu bulunmaktadır. İlk olarak hem OECD ülkeleri hem de gelişmekte olan ülkeler için oluşturulan modellerde uluslararası göçün ihracat, ithalat ve dış ticaret üzerine etkisi pozitifdir. İkinci olarak Türkiye'de uluslararası göçün ithalat üzerindeki pozitif etkisi, ihracat üzerindeki etkisinden daha büyüktür.

3.2. Veri Seti ve Değişkenler

“2003 yılında yayımlanan, Küresel Kalkınma Finansmanı Raporu, göç ve kalkınma tartışmalarını gündeme taşıyan dönüm noktası niteliğinde bir rapordur. Raporda, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinde, göçmen havalelerinin görece önemine vurgu yapılmış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, göçmen havalelerinin miktarını artırmak için alması gereken önlemler tartışılmaktadır. Raporda, göçmen havalelerinin, gelişmekte olan ülkelerin, dış kaynaklı finansmanında, doğrudan yabancı yatırımlardan sonra, ikinci sırada gelen öncelikli kaynak olduğunu belirtilmektedir” (Gökbayrak, 2008:68).

Bu yüzden çalışmamızda değişken olarak göçmen havaleleri ve GSYH alınmıştır. Burada GSMH büyümeyi temsil etmektedir. Her iki değişken cari ABD doları cinsinden olacak şekilde modelde yer almaktadır. Çalışmamızın modeli:

$$GSYH = f(\text{Göç Havaleleri}) \quad \text{şeklindedir.}$$

Çalışmamızda en çok göçmen havalesi alan ülke olan Hindistan seçilmiştir. 1980-2018 dönemi verileri ile analiz yapılmıştır. Bu veriler Dünya Bankası ve IOM veri sisteminden elde edilmiştir. Analizlerde göç havaleleri değişkeni GH şeklinde sembolize edilirken; büyüme değişkeni GSYH olarak sembolize edilmiştir.

3.3. Yöntem

Ekonometrik analizlerde daha doğru sonuçlar elde edebilmek için kullanılan serilerin durağanlığına dikkat edilmelidir. Durağan olmayan

serilerde sahte regresyon durumu ortaya çıkabilir. Serilerin durağanlık durumunun araştırılmadığı analizlerde gerçekte bir ilişki olmayan değişkenler arasında anlamlı ilişki bulunabilir.

Serilerin durağan olup olmadığını araştırmak için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testinden yararlanılabilir. ADF testinde üç tür kalıp mevcuttur. Bunlar kalıplar: sadece gecikmeli değerin olduğu, sabit parametrenin olduğu ve hem sabit parametrenin hem de trendin mevcut olduğudur.

$$\Delta Y = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^p \delta_j \Delta Y_{t-j+1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y = \alpha + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^p \delta_j \Delta Y_{t-j+1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y = \alpha + \beta \text{trend} + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^p \delta_j \Delta Y_{t-j+1} + \varepsilon_t$$

ADF testi yukarıda denklemde yer alan δ katsayısının sıfıra eşit olup olmadığını test eder. Bu sına, ADF t istatistiklerinden elde edilen değerlerin MacKinnon kritik değerlerinin karşılaştırılmasına dayanır. Eğer hesaplanan ADF t istatistiği, MacKinnon kritik değerlerinden mutlak anlamda büyükse ele alınan zaman serisi durağan demektir. Aksi takdirde seri durağan değildir ve durağanlığı sağlanıncaya kadar farkının alınması gerekir. ADF birim kök testinde gecikme uzunluğu belirlenirken genellikle Akaike ya da Schwartz bilgi kriterleri tercih edilir. Serilerin durağanlığı ve gecikme uzunluğu belirlendikten sonra VAR analizine başlanır.

Ekonometrik analizler yapılırken hangi değişkenin dışsal olarak modele dahil edileceğine karar verilemediği durumlarda VAR modeli tercih edilmektedir. VAR modelinde değişkenler için içsel dışsal ayrımı yapılmayıp bir bütün olarak incelenmektedir. Bu da VAR modelinin sunduğu bir avantajdır.

“Serilerin durağanlık yapısı uygulanacak zaman serisi yöntemleri açısından önem taşımaktadır. Düzeyde durağan bulunan seriler için, düzey verilerle standart VAR analizi yapmak mümkün iken, serilerin birinci dereceden durağan olması ve aralarında eşbütünleşme ilişkisinin olmaması halinde, birinci farkları ile standart VAR analizi yapılabilir” (Enders, 2004: 287). Üç değişkenli bir VAR modeli şu şekilde yazılabilir:

$$\begin{matrix} X \\ Y \\ Z \end{matrix} = A_0 + \begin{matrix} X_{T-1} \\ Y_{T-1} \\ Z_{T-1} \end{matrix} + \dots + \begin{matrix} X_{T-N} \\ Y_{T-N} \\ Z_{T-N} \end{matrix} + \begin{matrix} \varepsilon_{1T} \\ \varepsilon_{2T} \\ \varepsilon_{3T} \end{matrix} \quad (5)$$

Burda t zaman alt simgesini, n VAR modelindeki gecikme sayısını, A0 sabit terim vektörünü, A1, A2, ...Ap tüm parametrelere ilişkin matrisi temsil eder.

“VAR modelinde değişkenler arasındaki ilişkiler etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizleriyle irdelenmektedir. Etki-tepki analizi, bir değişkenden başka bir değişkene verilen bir birim standart sapma şokun, bağımlı değişken üzerindeki etkisini ve bu etkinin uzunluğunu tespit etmede kullanılan bir yöntemdir. Varyans ayrıştırmasında ise, bir değişkenin varyansındaki

değişimin yüzde kaçını kendi, yüzde kaçını diğer değişkenlerden tarafından açıkladığı incelenir. Varyans ayrıştırması değişkenlerin içsel ya da dışsal olup olmadıkları hakkında bilgi edinmek için de kullanılabilir. Örneğin, eğer bir değişkenin varyansındaki değişimin tamamına yakını, kendisi tarafından açıklanıyorsa bu değişken dışsal değişken olarak nitelendirilir” (Tarı, 2006: 452-453).

Etki-tepki ve varyans ayrıştırması verilerin sıralanışına karşı duyarlılık gösterir. Bu yüzden VAR modelinde değişkenlerin dışsaldan içsele doğru sıralanmasında Granger’in (1969) nedensellik testinden yararlanılmaktadır. İki değişken arasındaki neden sonuç ilişkisi denklemini aşağıdaki gibi yazılabilir (Gujarati, 1995: 620):

$$X_T = \alpha_1 + \sum_{i=1}^M \beta_i X_{T-i} + \sum_{i=1}^M \gamma_i Y_{T-i} + U_{1T} \quad (6)$$

$$Y_T = \alpha_2 + \sum_{i=1}^M \delta_i Y_{T-i} + \sum_{i=1}^M N_i X_{T-i} + U_{2T} \quad (7)$$

Denklem (6) ve (7)’deki M gecikme uzunluğunu ve u_{1t} ile u_{2t} hata terimlerini göstermektedir. “Granger nedensellik analizi, bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır. 6 numaralı eşitlikte γ_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, Y’nin X’in granger nedeni olduğu sonucuna varılır. Aynı şekilde 7 numaralı denklemde N_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olması da X’in Y’nin granger nedeni olduğunun göstergesidir. Bu durumda X

ile Y arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi söz konusu demektir. Hem γ_i hem de N_i katsayılarının sıfırdan farklı olmaması ise, bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını gösterir” (Selim, Güven, 2014: 187).

3.4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümde öncelikle VAR analizi yapılacaktır. Yani sırasıyla birim kök testi, uygun gecikme uzunluğu belirleme, VAR modelinin kurulması, varyans ayrıştırması, impulse response grafikleri ve Granger Causality Block Exogeneity test yapılmıştır. Sonuçları tablolar ile sunulup yorumlanmıştır. Analizlerden daha sağlıklı sonuçlar elde edebilmek adına değişkenlerin logaritması alınmıştır. Tablo 1’de göç havaleleri ile GSMH’ye ait durağanlık testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 1: Augmented Dickey – Fuller Testi Sonuçları

	Düzyey		Birinci Fark	
	ADF Test İstatistiği	Prob. Değeri	ADF Test İstatistiği	Prob. Değeri
GH	0.259723	0.9729	-6.813030	0.0000
GSYH	1.135996	0.9971	-5.688314	0.0000
Anlamlılık Düzeyi %1	-3.615588		-3.621023	
Anlamlılık Düzeyi %5	-2.941145		-2.943427	
Anlamlılık Düzeyi %10	-2.609066		-2.610263	

Sonuçlar incelendiğinde düzey değerlerinde her iki değişkeninde prob. değeri 0.05’ten büyüktür. Yani değişkenler düzey değerinde durağan

değildir. Birinci fark derecesine bakıldığında değişkenlerin prob. değeri 0.05'ten küçüktür. Ayrıca ADF test istatistik değerlerinin de %1, %5 ve %10 düzeylerinin tamamında anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda değişkenlerin birim kök içerdiğine ilişkin sıfır hipotezi (null hipotez veya H_0) reddedilir. Yani her iki değişkende birinci derece farkında durağandır. Değişkenlerin I(1) düzeyinde durağan olduğu belirlendikten sonra VAR modelini oluşturabilmek için gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğuna ilişki sonuçları Tablo 2'de mevcuttur.

Tablo 2: Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	- 53.26628	NA	0.080649	3.158073	3.246950	3.188753
1	58.59026	204.5377*	0.000170*	- 3.005158*	- 2.738527*	- 2.913117*
2	60.00551	2.426142	0.000198	-2.857458	-2.413072	-2.704056
3	61.93217	3.082655	0.000224	-2.738981	-2.116842	-2.524219
4	66.01947	6.072560	0.000226	-2.743970	-1.944076	-2.467847

Tabloda verilen sonuçlara göre VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğu 1'dir. Uygun gecikme uzunluğuna karar verildikten sonra VAR modeli kurulmuştur. VAR modeli sonuçları Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: VAR Modeli Sonuçları

	LNGSYH	LNGH
LNGSYH(-1)	0.879321 (0.05824) [15.0971]	0.047775 (0.13220) [0.36137]
LNGH(-1)	0.091030 (0.03742) [2.43297]	0.975424 (0.08493) [11.4856]
C	1.229188 (0.76399) [1.60890]	-0.635692 (1.73412) [-0.36658]
R-squared	0.993460	0.985864
Adj. R-squared	0.993086	0.985056
Sum sq. resids	0.179032	0.922383
S.E. equation	0.071521	0.162339
F-statistic	2658.181	1220.450
Log likelihood	47.87809	16.72958
Akaike AIC	-2.362005	-0.722609
Schwarz SC	-2.232722	-0.593326
Mean dependent	27.12017	23.21970
S.D. dependent	0.860127	1.327967

Bu sonuçlara göre bağımlı değişkenin LNGSYH olduğu ve bağımlı değişkenin LNGH olduğu iki denklem kurulur. Bu denklemler:

$$\text{LNGSYH} = 1.229188 + 0.879321\text{LNGSYH}(-1) + 0.091030\text{LNGH}(-1)$$

$$\text{LNGH} = -0.635692 + 0.047775\text{LNGSYH}(-1) + 0.975424\text{LNGH}(-1)$$

şeklindedir.

Buna göre büyüme ile göçmen havaleleri arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Yani göçmen havaleleri arttıkça büyüme de artar. Denklem sistemine göre göçmen havalelerinde %1'lik bir artış yaşanırsa; büyüme %0.091030 artar.

Değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri belirleyebilmek amacıyla bu kısımda varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerine yer

verilmektedir. Varyans ayrıştırması Şekil 2 ve Şekil 3'te verilmiştir. Şekil 2'de bağımlı değişken GSMH iken; Şekil 3'te GH'dir.

Şekil 2: GSYH'ye Ait Varyans Ayrıştırması

Period	S.E.	LNGSYH	LNGH
1	0.071521	100.0000	0.000000
2	0.097507	97.73497	2.265032
3	0.117092	93.02598	6.974018
4	0.134407	86.73080	13.26920
5	0.150936	79.70768	20.29232
6	0.167276	72.62386	27.37614
7	0.183645	65.90504	34.09496
8	0.200097	59.77170	40.22830
9	0.216610	54.30262	45.69738
10	0.233138	49.49243	50.50757

Bu sonuçlar ışığında GSMH'de yaşanan değişimlerin:

- Bir önceki dönemde tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır.
- İkinci döneme bakıldığında %97.73497'si kendisi tarafından açıklanırken; %2.265032'si GH tarafından açıklanmaktadır.
- Son dönem olan onuncu döneme bakıldığında %49.49243'ü kendisi tarafından açıklanırken; %50.50757'si GH tarafından açıklanmaktadır.
- Daha önceki dönemlere gidildikçe GSYH'de yaşanan değişimlerin kendisi tarafından açıklanma oranı azalırken; GH tarafından açıklanma oranı artmaktadır.

Şekil 3: GH'ye Ait Varyans Ayrıştırması

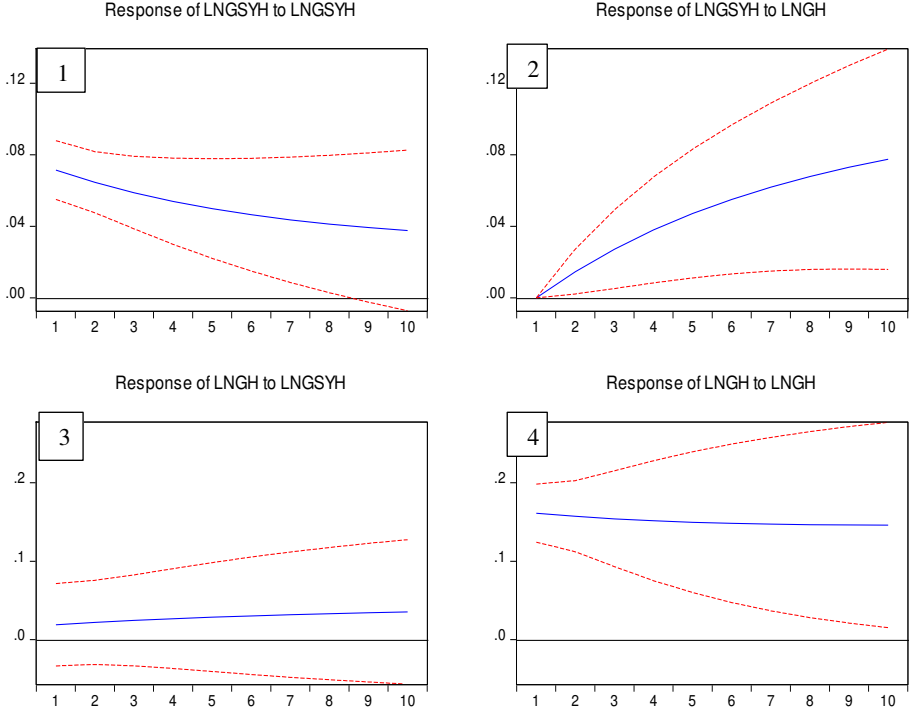
Period	S.E.	LNGSYH	LNGH
1	0.162339	1.387189	98.61281
2	0.227084	1.653241	98.34676
3	0.275526	1.920975	98.07903
4	0.315620	2.185942	97.81406
5	0.350496	2.444854	97.55515
6	0.381777	2.695366	97.30463
7	0.410430	2.935885	97.06411
8	0.437085	3.165413	96.83459
9	0.462177	3.383405	96.61659
10	0.486017	3.589666	96.41033

Bu sonuçlar ışığında GSYH'de yaşanan değişimlerin:

- Bir önceki dönemde %98.61281'i kendisi tarafından açıklanırken; %1.387189'u GSYH tarafından açıklanmaktadır.
- İkinci döneme bakıldığında %98.34676'sı kendisi tarafından açıklanırken; %1.653241'i GSYH tarafından açıklanmaktadır.
- Son dönem olan onuncu döneme bakıldığında %96.41033'ü kendisi tarafından açıklanırken; %3.589666'sı GSYH tarafından açıklanmaktadır.
- Daha önceki dönemlere gidildikçe GH'de yaşanan değişimlerin kendisi tarafından açıklanma oranı azalırken; GSYH tarafından açıklanma oranı artmaktadır. Ancak GH'de yaşanan değişimlerin büyük çoğunluğu kendisi tarafından açıklanmaktadır. Bu yüzden GH dışsal bir değişkendir.

Buradan sonra impulse response grafiklerine yer verilmiş ve yorumlamalar yapılmıştır.

Şekil 4: Etki Tepki Grafikleri

1 numaralı grafik GSYH'ye verilen bir birimlik şoka kendisi tarafından verilen tepkileri göstermektedir. Grafiğe göre GSYH kendisinde yaşanan değişimlere giderek azalan bir şekilde tepki vermiştir. İlk dönemde yaklaşık 0.08 oranında tepki verirken; son dönemde bu oran 0.04'e kadar düşmüştür. 2 numaralı grafik GH'ye verilen bir birim şoka karşı GSYH'nin verdiği tepkiyi göstermektedir. Elde edilen sonuca göre GSYH, GH'de yaşanan değişimlere giderek artan bir şekilde tepki vermiştir. İlk dönemde hiç tepki vermezken;

son dönemde yaklaşık 0.08 oranında tepki vermiştir. 3 numaralı grafik GSYH'ye verilen bir birimlik şoka GH'nin verdiği tepkiyi göstermektedir. Elde edilen sonuca göre GH, GSYH'da yaşanan değişimlere giderek artan bir şekilde tepki vermiştir. Ancak bu artış çok fazla değildir. 4 numaralı grafik GH'ye verilen bir birimlik şoka kendisinin verdiği tepkiyi göstermektedir. Elde edilen sonuca göre GH, kendisinde yaşanan değişimlere giderek azalan bir şekilde tepki vermiştir. Ancak bu azalış çok fazla değildir.

Çalışmanın bu bölümde son olarak değişkenlere Granger Causality Test uygulanmıştır. Testin sonuçlarına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3: Granger Causality Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYH			
Excluded	Chi – sq	Df	Prob.
GH	5.919325	1	0.0150
All	5.919325	1	0.0150
H₀: GH, GSYH'nin nedeni değildir.			
H₁: GH, GSYH'nin nedenidir.			
Bağımlı Değişken: GH			
Excluded	Chi – sq	Df	Prob.
GSYH	0.130589	1	0.7178
All	0.130589	1	0.7178
H₀: GSYH, GH'nin nedeni değildir.			
H₁: GSYH, GH'nin nedenidir.			

Bu sonuçlar ışığında %5 anlam düzeyinde GH'den GSYH'ye doğru bir nedensellik olduğu söylenebilir. Çünkü prob. değeri 0.05'ten küçüktür. Yani sıfır hipotezi (H₀) reddedilir.

2003 yılında, Küresel Kalkınma Finansmanı Raporu, göç ve kalkınma tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Raporda, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında, göçmen havalelerinin görece önemine vurgu yapılmıştır. Elde edilen sonuç bu raporu destekler niteliktedir.

SONUÇ

Göç kavramı insanlık tarihi kadar eski tarihe sahip bir kavramdır. Geçmişten bu yana insanlar kimi zaman kendi istekleri ile kimi zamanda mecbur kaldıkları için kendi ülkelerinden ayrılarak başka ülkelere yerleşmişlerdir. Modernite ile birlikte geleneksel tarım toplumu yerini seri üretim yapabilen topluma bırakır. Kapitalist üretimin de bir nevi doğuşu anlamına gelen yeni üretim biçiminde, artık toprağın değeri azalır. Kırsal nüfus hızla kentlere göç etmeye başlamıştır.

Göç hareketinin bireye, kaynak ülkeye ve hedef ülkeye farklı maliyetleri bulunmaktadır. Bireyler göç etmeden önce gidecekleri ülkedeki işsiz kalma süresini, yeni bir topluma uyum sağlama sürecini göz önünde bulundurmalı ve rasyonel bir karar vermelidir. Hedef ülkeler göç ile birlikte artan nüfus için daha fazla sabit sermaye yatırımları (yol, hastane, okul vb.) yapmak durumunda kalırlar. Bununla birlikte sosyal hayat da etkilendiği için gerekli önlemler alınmalı, düzenlemeler yapılmalıdır. Bu durumda kaynak ülkelerin katlanmak zorunda kaldıkları en ciddi maliyet krema tabakası da denilen nitelikli, yetişmiş, genç insan gücünü kaybederler. Bu ülke için hem ekonomik hem de sosyokültürel bir kayıptır. Ülke yetiştirirken belli maliyetlere katlandığı bireylerin diğer ülkelere gitmesi ile yeni eleman yetiştirmek

için hem yeni bir maliyete katlanacak hem de zaman kaybedecektir. Bu yüzden kaynak ülkeler nitelikli işgücünü kaybetmemek için ciddi çabalar sarf etmelidirler. Çünkü bu tür bireyler gittikleri ülke de daha rahat iş bulabilecekleri ve sosyal yaşama da daha kolay adapte olacakları için hedef ülkenin üretimine ciddi katkılar sağlayacaklardır. Sosyal ve ekonomik açıdan memnun olan birey yeniden ülkesine dönmeyi düşünmeyecektir.

Göç hareketi ile hem hedef ülkeni hem de kaynak ülkenin hem ekonomik düzenlerinde hem de sosyal hayat düzenlerinde değişimler meydana gelir. Kaynak ülke açısından giden göçmenlerin gönderdiği havaleler kaynak ülkenin ekonomisine olumlu katkılar sağlarken; hedef ülke de gönderilen göçmen havalelerinden dolayı bir kayıp söz konusudur. Hedef ülkede üretilen bir değer o ülkenin dolaşımına dahil olmayıp ülke piyasasının dışına çıkarılmış olur. Bir bakıma göçe hedef olan ülkeden kaynak ülkeye fon transferi gerçekleştirilmiş olur.

2003 yılında, Küresel Kalkınma Finansmanı raporu, göç ve kalkınma tartışmalarını gündeme getiren dönüm noktası olmuştur. Raporla, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında, göçmen havalelerinin görece öneme vurgu yapılmıştır. Bu yüzden çalışmamızla göç ile büyüme arasındaki ilişki incelenirken değişken olarak göçmen havaleleri tercih edilmiştir. Yapılan VAR analizi sonucunda göçmen havaleleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucunda ulaşılmıştır. Etki tepki analizlerinde büyümenin göçmen havalelerinde yaşana şoka pozitif şekilde tepki verdiği görülmüştür. Her ne kadar verilen tepkini büyüklüğünü dönem uzadıkça azalsa da günümüz

dünyasında yaşanan ekonomik yarışlarda bu husus göz ardı edilmemelidir. Ayrıca nedensellik testi sonrasında göçmen havalelerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20),292-303.
- Aktaş, M.T. (2014). Göç Olgusu Ekonomik Kalkınmada İtici Güç Olabilir Mi?. *Aksaray Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 37-48.
- Amini, R. (2019). **Türkiye’de Göçün İşgücü Piyasasına Etkisi: Ampirik Bir Analiz**. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.
- Barajas, Adolfo, Chami, Ralph., Ebeke, Christian. and Tapsoba1, Sampawende, (2012) Workers’ Remittances: An Overlooked Channel of International Business Cycle Transmission? IMF Working Paper, International Monetary Fund No: 12, pp:251.
- BMMYK (UNHCR) (2001) Dünya Mültecilerinin Durumu: İnsani Yardımın Elli Yılı (2000), Ankara: Başkent Matbaası.
- BMMYK (UNHCR) (2002) “Number of World’s Migrants Reaches 175 Million Mark”, Press Release, 28/10/2002.
- BMMYKAB (2002) “Mülteci Hukuku ile İlgili Belgeler”, Jandarma Genel Komutanlığı ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin Düzenlediği “Sığınmacı ve Mülteci Meseleleri” semineri, 21-24 Ekim, İstanbul.
- Boswell, C.(2007). Migration Control in Europe after 9/11: Explaining the Absence of Securitisation. *Journal of Common Market Studies*, 45(3), 589-610.
- Chimhowu A. ; Jenifer P. ve Caroline P. (2005). The Socioeconomic Impact of Remittances on Poverty Reduction”, *Remittances: Development Impact And Future Prospects*, Samuel Munzele Maimbo ve Dilip Ratha.
- Cılbant, C. ; Yalçınkaya, M.H. ve Karabyık, C. (2018). Göç Ve Verimlilik İlişkisi: Türkiye Ve Avrupa Birliği Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 117-127.
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt:17.

- Çakılıcı, E. (2017). Dış Göç Bağlamında Türkiye'nin Geçiş Yılları Ve Göçmenlerin İstihdamdaki Görünümleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(10), 463-476.
- Çakılıcı, E. (2017). Do Syrian Refugees A Real Impact On Local Unemployment in Turkey?. *Journal of Human Sciences*, 4(2), 1207-1214.
- Çelik, R ve Arslan, I (2018). Göç ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Uygulama. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, ss:65-75.
- Demirtaş, G. ve Çakırca, Ş. (2019). Uluslararası Göçün Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, ss: 141-163.
- Deniz, T. (2014). Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(1), 175-204.
- Dünya Bankası, (World Bank) (2020) “GDP (constant 2010 US\$)”<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD>, 29.03.2020.
- Dünya Bankası, (World Bank) (2020) “Migration and Remittances Data” <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>, 29.03.2020.
- Emre, Y. (2015). Anthony Giddens ve Uluslararası İlişkiler: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme. *Uluslararası İlişkiler*, 11(44), 5-23.
- Enders, Walter; (2004). **Applied Econometric Time Series**. Second Edition, New York: John Wiley and Sons.
- Faist, Thomas (2007). **Göç-Güvenlik Bağı: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası Uluslararası Göç ve Güvenlik**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gökbayrak, Ş. (2008). Uluslararası Göç Ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi*, 66(3), 65-82.
- Göv, A. ve Dürrü, Z, (2017). Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 491-502.

- Gözüm, K.(2017). **Uluslararası Göç Ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkisi: Türkiye Örneği**. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Gujarati, D. N. (1995). **Basic Econometrics**. Third Edition, New York: McGraw-Hill.
- Güllüpnar, F. (2012). Göç Olgusunun Ekonomi-Politigi Ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 53-85.
- IOM (2013). Göç Terimleri Sözlüğü. İkinci Baskı.
- IOM (2020). World Migration Report 2020. www.iom.int/wmr, 20.03.2020.
- Kalaylıoğlu, Y. (2014). Uluslararası Göç Bağlamında Bourdieu'nun Kavramları: Ankara'da Yaşayan İranlılar Örneği. *İdeal Kent Dergisi*, 5(14), 182-205.
- Katseli, L. T. Lucas, R.E.B. and Xenogiani, T. (2006). Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know? OECD Development Centre Working Paper No.250: OECD, Paris.
- Kaya, M. (2009). Beyin Göçü Entelektüel Sermaye Erozyonu. *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart (13), ss:14-30.
- Keely, Charles B. (2000). Demography and International Migration. Migration Theory Talking Across Discipline, Brettel and Hollifield (ed.). Newyork and London: Routledge.
- Maria, C. D. ve Lazarova, E.A. (2012). Migration, Human Capital Formation, and Growth: An Empirical Investigation. *World Development*, 40(5), 938-955.
- Martin, P. L. (2012). Göç, Ticaret ve Kalkınma: Meksika-ABD ve Türkiye-Avrupa Karşılaştırması. *Migration Letters*, 9(4), 401-414.
- Mutluer, M. (2003). **Uluslararası Göçler ve Türkiye: Kuramsal Ve Ampirik Bir Alan Araştırması Denizli/Tavas**. İstanbul, Çantay Kitabevi.
- Ortega, F., & Peri, G. (2009). *The causes and effects of international migrations: Evidence from OECD countries 1980-2005* (No. w14833). National Bureau of Economic Research.
- Özcan, D. E. (2016). Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. *İş ve Hayat Dergisi*, 2(4), 183-215.

- Özgür, E. (2012) “Genişleyen Avrupa Birliği’nin Göçmen İkilemi ve Yaşlanan İşgücü”, *Öneri Dergisi*, 10(38), 73-85.
- Seki, İ ve Bektaş, B (2018). Afrika’dan Avrupa’ya Göçün Belirleyicileri Üzerine Ampirik Analiz. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5(8), 181-189.
- Selim, S. ve Emine T.A. Güven; (2014). Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 79-204.
- Sevinç vd. (2016). Ekonomik Büyüme ve Göç İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkelere Dayalı Bir Analiz. *International Conference On Eurasian Economies*, ss: 389-403.
- Siddiqui, T. (2012). Impact of Migration Poverty and Development. Migrating out of Poverty Working Paper 2, September, University of Sussex, UK.
- Şakalak, A. (2018). **Ekonomik Büyüme İle İşçi Gelirleri Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1984-2017)**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Şentürk, M., Zeynep, Köse, & Kahraman, A. (2017). Migration with Economic Dimensions. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(9), 94-108.
- Tarı, R. (2006) “**Ekonometri**”, Dördüncü Baskı, İstanbul: Avcı Ofset.
- TÜİK (2020) Konularına Göre İstatistikler, Erişim Tarihi: 09.04.2020.
- Uğuz, S. Ç. (2012). Göç ve turizm: Türkiye-Almanya Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 10(19) ss:1-30.
- Ümmet, E. (2018). **Uluscu Asimilasyon/Entegrasyon Politikalarından Medeniyet Perspektifine Dayalı Dirimsel/Diyalojik Etkileşime**. Akademisyen kitapevi, Ankara, edt. Rıdvan Şimşek.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri Ve Etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1685-1705.
- Zlotnik, H. (1998). International Migration 1965-96: An Overview. *Population and Development Review*, 24(3), 429-468.

BÖLÜM 10

İKTİSADİ DÜŞÜNCE EVRİMİNİN BÜYÜLEYİCİ DİSİPLİNİ MILTON FRIEDMAN: TEORİSİ-METODOLOJİSİ- FELSEFESİ

Doç. Dr. Aslıhan NAKİBOĞLU¹
Şeyma BOZKAYA²

---

¹Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İktisat Tarihi, Niğde, Türkiye, anakiboglu@hotmail.com. Orcid: 0000-0002-6825-984X

²Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Doktora Öğrencisi, Nevşehir, Türkiye, seymabozkaya@hotmail.com. Orcid:0000-0001-8559-6608

*Bir iktisatçı olarak yaşam, çok zevk ve memnuniyet kaynağı olmuştur.
Büyüleyici bir disiplindir. Onu en büyüleyici kılan şey, temel ilkelerinin bir sayfaya yazılabilecek kadar basit olması, herkesin anlayabilmesi ve çok azının bunu yapmasıdır.
M.Friedman*

GİRİŞ

20.ci yüzyılın en önemli iktisatçılarından biri olan Nobel ödüllü M. Friedman bir iktisatçı olarak teori ve ampirik enetelektüel özellikleri bünyesinde taşıyan bir iktisatçı olmuştur. Friedman iktisadın en önemli tartışma konularından biri olan yöntem konusunda diğer iktisatçılara göre biraz daha geniş çaplı düşünerek hem tümevarım hem de tümdengelim yöntemini kullanmış ve iktisat metodolojisi kavramında iktisat teorilerini ele almıştır. Friedman çalışmalarında daha çok para kavramına ağırlık veren konulara yönelerek küresel anlamda oldukça önem kazanarak yapmış olduğu çalışmaları uygulama alanında da teorilerin doğru ya da yanlış olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. M. Friedman teorik olarak enflasyon olgusunun her durumda ve her sürede parasal bir yapı olduğunu savunarak Keynesyen düşüncenin dünya üzerinde tartışıldığı bir zamanda monetarist teoriyi ifade etmekle kalmamış aynı zamanda iktisat teorisine de önemli katkıları olmuştur. Friedman sayesinde para iktisatta önemli bir kavram olmuş, reel ekonomideki cevaplanamayan problemler de artık biraz daha net olarak algılanmaya başlamıştır.

Chicago geleneğinden yetişen Milton Friedman'ın temsil ettiği parasalcık (monetarizm) 1970 yılında dünyanın karşılaştığı stagflasyon durumuna karşı Keynesyen iktisat teorisinin yetersiz kalmasıyla gittikçe önemli olmuştur. M. Friedman'ın yapmış olduğu çalışmaların iktisat bilimi için önemi tamamen yeni bir model oluşturarak güçlü bir öngörü ile teori oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın Friedman'ın teorilerinin gelecek için önemli olmaları, onları kontrol edebilmeleri açısından gereklidir şeklinde düşüncesinden yola çıkarak ekonominin bir doğal bilim gibi objektif olmasına yardımcı olan teorilerinin teorik olarak açıklanması çalışmanın amacı olmuştur. 20.ci yüzyılın en önemli iktisatçılarından olan M. Friedman'ın, biyografisi, metodolojisi, akademik özelliği, çalışmaları ve literatür taraması açısından iktisadi düşünce çalışanların bilim alanına teorik anlamda bakış açısı oluşturarak literatüre yeni bir çalışmayla katkı sağlamasıdır. Teorik bir çalışma yapılmıştır. M. Friedman'ın iktisadi düşünceye katkısının nasıl bir düşünce ortamında doğarak parasal genişleme ile ilgili teorilere nasıl ulaştığı, iktisatta hem tümevarım hem de tümdengelimini nasıl çalışmalarına yansıtmiş olduğu teorik olarak açıklanmıştır. Çalışmada M. Friedman'ın başarılı bir şekilde monetarizmin temel ilkelerini belirleyerek yapmış olduğu ampirik çalışmalarla görüşlerini doğrulaması iktisadi sorunlarla mücadelede para politikası araçlarını diğer politika araçlarına göre daha başarılı olduğunu açıklayarak iktisadi sorunların parasal problemlerden kaynaklandığı ortaya konmuştur.

1. Milton Friedman Kimdir?

Biyografiler kişilerin yaşam hikâyelerinin belli bir kronolojik sisteme göre verilmesi açısından önemlidir. Biyografisi yazılan insanlar sıradan insanlar olmadıkları için yaşamış oldukları dönemin siyasal, toplumsal yapılarına katılan, çalışmaları ve teorileri ait oldukları dönemden etkilenmiş kişilerdir. Bu bölümde iktisadi düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olan M. Friedman'ın biyografisi verilecektir.

Milton Friedman, 31 Temmuz 1912'de New York Brooklyn'de dünyaya gelmiştir (Gonda, 2002; 28). Ailesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan Karpat-Romanya'dan göç etmiştir. O dönemdeki göçmenlerin birçoğu gibi, Friedman ailesi de ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra babası vefat etmiş ve ailenin ekonomik durumu daha da kötüleştiği için onu işgücü piyasasına tam olarak girmeye zorlamıştır. Bu süreçte Rutgers Üniversitesi'nde öğrenim görmek için bir burs almış ve eğitimine devam etmiştir (Beyer, 1995; 431). Burada abartılmaksızın, mütevazı bir hayattan yükselen ve döneminin en saygın ekonomistlerinden biri olan Milton Friedman'ın yaşamında hayranlık uyandıracak çok şey bulunmaktadır. Kendisi başarılarını genellikle “şans” a atfetmiştir. Öyle ki 1998’de eşi Rose ile birlikte yönetilen otobiyografisinin başlığı “İki Şanslı Kişi” şeklinde belirlenmiştir (Ebenstein, 2007; 422). Friedman 1928’de Rutgers Üniversitesi’ne matematik alanında uzmanlaşmak için gitmiştir (Cole, 2007; 116). Aynı zamanda Rutgers Üniversitesi’nde, şansım dediği, “hayatım üzerinde büyük etkisi olan

iki olağanüstü öğretmen (ekonomi biliminde)” hayatına dokunmuştur. Friedman’ını ekonomi bilimine yönlendiren isimler; Homer Jones ve Arthur F. Burns’tur (Friedman 2004, 68). Dolayısı ile Friedman 1928-1932 döneminde Rutgers Üniversitesi’nden aynı anda iki lisans derecesi ile mezun olmuştur (Gonda, 2002; 28).

1932’de Rutgers’de lisans eğitimini tamamladıktan sonra Friedman, Chicago Üniversitesi’nden ekonomi ve Brown Üniversitesi’nde uygulamalı matematik için lisansüstü eğitimine iki farklı alanda burs teklifi almıştır. Bu tekliflerin ikisi de aynı ölçüde cazip gelmiştir.: Friedman; “Hangi teklifi kabul ettiğimi belirleyen bir madalyonun atışına yakındı” (Friedman 2004, 69) şeklinde bu durumu ifade etmiştir. Bu seçimde Chicago’yu seçmiş ve ekonomist olmuştur. Chicago’da, hayatı boyunca arkadaşlık edeceği ve aynı zamanda meslektaş olacak olan iki lisansüstü öğrencisi W. Allen Wallis ve George J. Stigler ile tanışmıştır. Burada Stigler ile olan bağına özellikle dikkat çekmektedir. Çünkü Stigler-Friedman ekibi, diğer eşleştirmelere göre daha çok ekonominin “Chicago okulu” olarak kabul edilen akımı tanımlamış ve kişileştirmişlerdir (Cole, 2007; 116-17). 1940 tarihli “Incomes from Professional Practice” isimli çalışmasını geliştirmiş ve doktora tezi olarak sunarak 1946’da Columbia üniversitesinden doktora derecesini almıştır (Gonda, 2002; 22-24). Chicago’dan mezun olduktan sonra yaklaşık olarak 10 yıl boyunca, devlet kurumları ve araştırma enstitülerinde (bir yıl Wisconsin Üniversitesi’nde ve bir yıl Minnesota Üniversitesi’nde) 1946’da Chicago Üniversitesi’nde fakülte görev almaya başlamadan önce uzun bir süre çalışmıştır. Chicago’da 1977’de 65 yaşında emekli

olana kadar çalışmış ve sonrasında ise Stanford Üniversitesi'nde Hoover Enstitüsü'ne görev almıştır (Taylor, 2001; 102).

Almış olduğu kaliteli eğitime katkı olarak Friedman, aldığı eğitimi iktisat biliminde zamanla büyük bir atılım yapacak ve prestij açısından Keynes'in daha ilerisinde bir zirveye yükseltecek şekilde etkin olarak kullanmıştır. Friedman bu akademik atılımı otobiyografisinde şans olarak nitelemekte ancak şansın ise kişinin kendi çabası doğrultusunda yarattığını ifade etmiştir (Skousen, 2003; 434). Friedman 16 Kasım 2006'da 94 yaşında yaşamını yitirmiştir. Teorilerinde içinde bulunduğu dönemin iktisadi yapısını şekillendiren yapılar oluşturarak ve aynı zamanda kamu politikalarını etkileyerek 20.ci yüzyılın en büyük entelektüellerinden biri olarak anılacak bir bilim adamı olma özelliğini yakalamış olduğu görülmektedir.

2. Akademik Açıdan M. Friedman

The Economist dergisinin 20.ci yüzyılın II.ci yarısının en etkili iktisatçısı olarak tanımladığı M. Friedman'ın bir iktisatçı, istatistikçi, akademisyen ve yazar olarak bilgi birikimini şekillendiren ve uzmanlaşmasını sağlayan ve 1976 yılında tüketim, para ve istikrar politikası teorisine yapmış olduğu katkıyla Nobel ödülünü hak ettiği akademik süreç incelenerek, dünya iktisat tarihine olan katkısı daha net anlaşılabilir.

Friedman, bir ekonomist olarak kendi evrimini ifade ederken, bu süreci dört “şanslı rastlantı” şeklinde tanımlamaktadır. Bu rastlantılardan ilki, ailesinin Carpatho-Ruthenia'dan göç etmemiş olmasıdır. Dolayısı ile Sovyetler Birliği yerine Amerika Birleşik Devletleri'nde

doğması ve büyümesidir. İkincisi, Friedman'a matematik için 'sevgi ve saygı' aşıl原因 lise öğretmenlerinden birinden aldığı ilhamdır. Üçüncüsü, Arthur Burns ve Homer Jones gibi Friedman'ın sonraki kariyer hayatı üzerinde derin ve kalıcı bir etki bırakan Rutgers Üniversitesi'nde eğitim alma şansına sahip olmasıdır. Daha sonra ise Columbia Üniversitesi'ndeki Wesley Clair Mitchell ile yakından bağlantılı olan Burns, Friedman'a 'bilimsel bütünlük ve doğruluk tutkusu' aşlamıştır. Jones ise Friedman'ı 'Chicago Okulu' ekonomisinin fikirleriyle tanıştırmıştır. Friedman'ın son iyi şansı, 1932'de Chicago Üniversitesi'ne gitmesine izin veren bir eğitim bursuna sahip oluşu ve burada iktisat alanında lisansüstü eğitimine başlamasıdır. Jacob Viner'in ünlü iktisat teorisi sınıfında, daha sonra Haziran 1938'de evlendiği yüksek lisans öğrencisi Rose Director ile tanışmıştır (Snowdon ve Vane, 2006; 7-8).

Haziran 1932'de Rutgers'de ekonomi biliminden mezuniyetinden sonra, yaz aylarında Rahway'de, ekonomide devam edebilmek için yüksek lisansına Chicago Üniversitesi'ne kayıt yapmadan önce bir yaz geçirmiştir. Lisans dönemi onun akademik hayata girişi olmuş ve Friedman'ın 1932-33'te Chicago Üniversitesi'ndeki yüksek lisans yılı, akademik bir ekonomistin kariyer planlamasında hayat arayışı olacağına kesin bir şekilde karar verdiği dönem olmuştur. Bu dönemi, Chicago hayatımın en “uyarıcı zamanıydı” şeklinde ifade etmiştir. Chicago pek çok Nobel ödüllü iktisatçının yer aldığı çok iyi bir ekonomi eğitimi alabilmek açısından, 1892'de eğitim vermeye başladığından beri dünyanın önde gelen sayılı üniversitelerinden biri olmuştur (Ebenstein, 2007a; 18-19). 1934 yılında Harold Hotelling

yönetiminde matematik istatistikleri ve Wesley C. Mitchell ve John M. Clark ile iktisat okuduğu Columbia Üniversitesi'nde çalışmıştır. 1935'te ise ampirik talep eğrileri üzerine yoğun çalışmalar yapan Henry Schultz'a araştırma asistanı olarak Chicago'ya dönmüştür. Burada 1937'den 1940'a kadar Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu'nda (NBER) gelir-harcama anketlerinin analizi üzerinde çalışmıştır (Cole, 2007a; 1-2). Chicago ve Columbia'daki bilgi birikiminin kombinasyonu yani hem teorik hem de istatistik ve aynı zamanda ampirik çalışmalar Friedman'ın daha sonraki akademik çalışmalarını şekillendirmiştir. Bu bağlamda tüm bilimsel çalışmaları, teori ve teori çıkarımlarının doğrulanmasının bir karışımı ile karakterize edilmiştir (Beyer, 1995; 432).

1940 yılında Wisconsin Üniversitesi'nde profesördü ve daha sonra Columbia Üniversitesi'nin (New York) araştırma bölümündeki istatistiklerde araştırma grubunun yardımcı direktörü olmuştur. 1945'te Minnesota Üniversitesi'nde yardımcı doçenti ve 1946'da Columbia'dan doktorasını aldı ve ekonomi profesörü olarak Chicago'ya dönmüştür. Columbia'dayken Harold Hotelling (1895-1973), J.M Clark (1884-1963) ve Wesley Mitchell (1874-1948) ile tanışmıştır (Caldantey, 2001;15-16). Doktora tezini 1946'da, Columbia Üniversitesi'nden ve yüksek lisans derecesi aldıktan 13 yıl sonra tamamlamıştır. Savunduğu doktora tezi, Simón Kuznets ile birlikte yapmış oldukları bir çalışmadan ortaya çıkmış ve bu çalışmada çeşitli mesleklerin gelir verilerini yorumlamak için ekonomik dağıtım teorisini kullanmayı önermiştir (Beyer, 1995; 432). Bu bağlamda Kuznets, Friedman'ın 1938 ve 1941 arasında yapmış

oldukları çalışma doktorlar ve diş hekimleri de dahil olmak üzere beş farklı meslek alanını kapsamaktadır. Bu bağlamda çalışma döneminde hekimlerin ortalama geliri diş hekimlerinin gelirlerini yaklaşık olarak üçte bir oranında aştığını ifade etmektedirler. Friedman ve Kuznets, aradaki bu fark sebebinin dolaylı olarak ve kısmen Amerikan Medical Derneği'nin (AMA) tıp alanındaki meslek seçimini engellediğini ve dolayısıyla doktorların arzını kısıtladığını ve böylece fiyatlarını artırdığını savunmuştur (Ebenstein, 2007a; 48-49).

1945-46 akademik yılında George Stigler'in çabaları ve desteğiyle Minnesota Üniversitesi'nde işe alınmıştır. Friedman ve Stigler'in dostluğu burada aynı ofisi paylařtıķça daha çok gelişmiştir. Keskin bir zekâsı ve uzun, ince bir adam olan Stigler'i Friedman; başarılı bir komedyen olabileceğini ifade ederek tanımlamıştır. Stigler, Friedman'a göre daha uzun bir süredir akademik hayattadır buradaki birlikteliklerinden sonra Chicago Üniversitesi'nde birlikte çalışmaya başladıklarında, onlar; mikroekonomideki göreceli vurgularını yansıtan "Mr. Micro" (Stigler) ve "Mr. Macro" (Friedman) olarak adlandırılmışlardır (Ebenstein, 2007a; 47).

Bir ekonomist olarak Friedman yetmiş yıl boyunca aşağıdaki başlıklarda yer alan görev ve sorumluluklar çerçevesinde onur elde etmiştir (Snowdon ve Vane, 2006; 6);

- 1951, Amerikan Ekonomi Derneği John Bates Clark Madalyası ödülü
- 1967, Amerikan Ekonomi Birliği Başkanı

- 1970–2, Mont Pélerin Derneği Başkanı
- Dünyadaki birçok farklı üniversiteden fahri diploma almıştır
- 1976, Nobel Ekonomi Ödülü (tüketim analizi, para tarihi ve teorisi alanındaki başarıları ve istikrar politikasının karmaşıklığını analiz edip açıkladığından dolayı)
- 1988, Ulusal Bilim Madalyası Ödülü
- 1988, Başkanlık Özgürlük Madalyası Ödülü
- 2002, Başkan George Bush tarafından Beyaz Saray töreninde verilen Yaşam Boyu Başarı ödülü.

Friedman 1976'da “tüketim, para ve istikrar politikası teorisine orijinal katkısı için” Nobel Ekonomi Ödülü'nü almıştır. Dünya düzeyinde iktisat teorisinin gelişimine bulunduğu katkılardan dolayı sayısız ödül almıştır. Bu doğrultuda 17 Nisan 1997'de Prag'daki Ekonomi Üniversitesi tarafından kendisine fahri doktora unvanı verildiği zaman yaptığı kabul konuşmasında Milton Friedman bilimsel ve eğitim-öğretim çalışmalarıyla olan ilişkisini şu şekilde ifade etmiştir; “Bir üniversite profesörünün oldukça özel bir rolü var. O bir siyasetçi değil, etrafındaki mevcut sorunlar hakkında her zaman görüşünü belirtmek zorunda değil, oy toplamak zorunda değil - toplumun kendisinden gerçeği gördüğü gibi konuşmasını beklediği bir konumda” (Gonda, 2002; 28). Dolayısı ile Friedman bu özel konumuna büyük değer vermektedir. Böylece Friedman böylesi bir akademik süreç sonunda kendisinden sonra ekonomik sorunlarla mücadelede yol gösterecek oldukça geniş bir literatür ve bilgi birikimi

bırakmıştır. Cole (2007)'nin deyişii ile; “Friedman’ın hafızası iktisatın uzunluğunda yaşayacaktır”.

2. Friedman ve İktisat Bilimine Katkıları

“Milton Friedman tüm akademik yaşamı süresince zamanını para ile ilgili birçok çalışma yaparak geçirmiş ve İsveç kraliyet akademisince 1976 yılında tüketim, para teorisi, para tarihi ve istikrar politikası alanındaki katkılarından dolayı Nobel ekonomi ödülü ile onurlandırılmıştır. Friedmanın bu çalışması sonucunda monetarizm ismi verilen iktisadi düşünce ortaya çıkmıştır (Aktan, 2019; 1).

Burton, Milton Friedman'ın bilimsel çalışmalarını sınırlandırılmış kelimelerle açıklamanın oldukça zor olduğunu ifade etmektedir. Bunun bir bardağın içine Niagara Şelalelerini yakalamaya uğraşmak gibi bir şey olduğunu savunmaktadır. Burton, Friedman’ı çok yönlü, orijinal ve aynı zamanda yirminci yüzyıl ekonomisinin entelektüel devlerinden biri olarak nitelendirmektedir (Burton, 1981; 53). Alan Greenspan Friedman’ın iktisadi görüşlerinin, para politikasını ve yirminci yüzyılın son yarısında birçok önemli ekonomik meseleyi düşünme şeklinde ve bakış açıları üzerinde oldukça etkili olduğunu söylemektedir (Taylor, 2001; 101).

Milton Friedman'ın çalışmaları oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. İlk makalelerinin yayınlanması sonrasında, onun ilgi alanı giderek mikroekonomi ve metodolojiden makroekonomik politika sorunlarına doğru yönelmiştir. Böylece çalışmaları, fikirleri ile iktisat mesleğinde para teorisi ve politikası üzerine tartışmaların yeniden gündeme gelmesinde etkili olmuş ve çalışmaları “parasalci” görüşün kademeli

olarak gelişim sürecinde etkin rol oynamıştır. Bu konudaki görüşleri ile ve çoğu kez kışkırtıcı açıklamalarıyla, alternatif fikirlerin geliştirilmesine de yol açmıştır (Thygesen, 1977; 56). Ekonomi bilimi, sürekli tartışılan ve çeşitli düşüncelerle ilerleme gösteren bir bilim dalı olarak sonraki dönemlerde, makro ekonomideki oluşan düşünce birliğinin ve ünlü iktisatçı Friedman'ın bu oluşuma karşı çıkışının karşı karşıya kaldığı anlaşmazlıklar tartışılmıştır. 1950 ve 1960'lı yıllarda hâkim olan düşünce Friedman'ın düşüncelerine zemin hazırlanması açısından oldukça önemli olmuştur (Hetzl, 2007; Çev: Çetin, 2012; 30)

Friedman'ın makroekonomiye yapmış olduğu katkılardan sadece biri bile (kendisi makroekonomi ifadesini reddetmiş olduğu için esasında para teorisine) iktisat bilimi açısından büyük bir başarı olarak kabul edilmektedir. Ekonomi bilimine katkıları birlikte değerlendirildiğinde ise kendisine atfedilen değerin önemi anlaşılacaktır. Genel olarak Friedman'ın ekonomi bilimine katkıları şu şekildedir (Taylor, 2002; 101);

- Sürekli gelir teorisi,
- Doğal oran teorisi,
- Döviz kuru oranları durumu,
- Parasal büyüme kuralları,
- Optimum para miktarı,
- Amerika Birleşik Devletleri'nin, özellikle Büyük Buhrandaki Fed'in parasal tarihi,

Krugman'a (2007) göre, M. Friedmanın yirminci yüzyılın entelektüel yaşamında temelde üç unsur etkin olmuştur. Birincisi tüketici davranışı ve enflasyonun teknik, az ya da çok apolitik analizlerini çalışan bir ekonomist olması. İkincisi monetarist olarak kabul edilen politika adına onlarca yıl çalışmalar yapması. Üçüncüsü ise, serbest piyasa yaklaşımının daha çok popüler hale gelmesini sağlayan ideolog Friedman'dır. Akademik hayatının başlarında Friedman'ı hâkim olan ana akımdan uzaklaştıran iki hipotezi kabul etmiştir. Bunlardan birincisi, merkez bankaları enflasyon ve deflasyondan problemlerinin sorumlusu olarak görmesi. Diğeri ise, piyasalar etkin kaynak kullanımını sağlamak ve makroekonomik dengenin istikrarını sağlamak üzere etkin şekilde çalışılmasıdır. Bu sebeple sahip olduğu fikirler yaşadığı dönemin önemli iktisadi olaylarının anlaşılabilmesini sağlayacak ve kamu politikalarını yönlendirecek etkileyecek biçimde geliştirmedeki başarısı nedeniyle, Friedman yaşadığı dönemin en büyük entelektüellerinden biri olarak gösterilecektir (Hetzl, 2007; 1-2). Böylece M. Friedman ele aldığı iktisadi konuları kavramlar, deneyler, grafikler, istatistiksel yöntemlerle açıklayarak iktisatta metodolojiyi değiştirmiş, böylece Friedman "deneysel yöntemin iktisat bilimi için çok fazla uygun olmadığını belirtmiştir. Bu yüzden Friedman iktisatta hipotezli tündengelim yöntemi ile tanımlanmaktadır. Friedman iktisatta metodoloji ile ilgili görüşlerini Essays in Positive Economics isimli çalışmasında vurgulamıştır ve böylece pozitif iktisadın sonuçlarının doğrudan önemli normatif problemlerle olması gereken yapıyla alakalı olduğunu açıklamıştır. Böylece pozitif iktisadın görevi olan, unsurlarda meydana gelebilecek

her değişiklik ve sonuçlar hakkında en mantıklı tahminde bulunabilmek için bir genelleştirme sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır (Basılğan, 2013; 65).

2.1. Pozitif Ekonomi

İktisat bir bilim dalı olarak incelenirken pozitif ve normatif iktisat ayrımı oldukça önemli olmuştur. “Günümüzde iktisat alanında pozitif iktisadın üstünlüğü anlatılmaktadır. Ders kitaplarının sahip olduğu içeriklerin tamamının pozitif iktisat kapsamında olduğu ifade edilmektedir. Boland yaşamda pozitif –normatif ayrımını destekleyecek pek bir şey olmadığını söylerken Friedman da bu ayrımı reddederek ve tüm olması gereken sorularının bir olan duruma dayandığını savunmuştur”(Karagöl, 2017; 97).

Milton Friedman, çoğu iktisatçı tarafından, para teorisinin detaylandırılıp açıklanmasıyla karakterize edilen mevcut (neo muhafazakâr) ekonomik düşünce akımlarından biri olarak kabul edilen monetarizmin ana savunucusu olarak kabul görmektedir (Gonda, 2002; 28). Friedman, akademik hayatı boyunca iktisadi araştırmalar üzerinde derin bir etki bırakmış ve bu etkisi, kendi araştırması için seçtiği belirli alanların çok ötesine ulaşmıştır. Bıraktığı etkinin büyük bir çoğunluğu, kariyerinin ilk başladığı dönemlerde açıklığa kavuşan metodolojik konulardaki fikirlerinden kaynaklanmaktadır. 1953 yılı “*The Methodology of Positive Economics(Pozitif Ekonomi Metodolojisi)*” isimli ünlü makalesi, tartışma kabul etmeyen profesyonel ekonomistler arasında en bilinen eserlerinden biri olmuştur (Cole, 2007a; 4).

Friedman, öncelikle makalesine pozitif ekonomi (ne olduğuna ilişkin sistematik bir bilgi bütünü) ve normatif ekonomi (olması gerekenlerin kriterlerini tartışan sistematik bir bilgi bütünü) arasında ayırım yaparak başlamıştır (Friedman, 1953; 3). Bu bağlamda pozitif ekonominin amacı “koşullardaki herhangi bir değişikliğin sonuçları hakkında doğru tahminlerde bulunmak için kullanılabilir bir genelleme sistemi sağlamaktır” (Friedman, 1953; 4). İktisat teorilerinin kesinlikle ampirik kriterlere göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. “Sağlam hipotezlerin bir temeli olarak görülen teori,“ açıklamak için kullanılan varsayımların öngörü gücü ile değerlendirilmelidir (Friedman, 1953; 8). Dolayısı ile bir hipotezin geçerliliğini sağlayacak tek koşul, tahmin sürecinin uygulamalarla karşılaştırılmasıdır. Bu süreç içerisinde tahminler birbiri ile çeliştiği zaman hipotez reddedilir, tahminleriyle ters düşmezse kabul edilir; çelişkilere maruz kalmamak için birçok tahminlerin sağlanması gerçekleştiyse o teorinin güvenilirliğini ve geçerliliği sağlanmaktadır (Friedman, 1953; 8-9). Böylece Friedman, deneysel yöntem kavramının iktisat bilimi açısından uygun olmadığını açıklayan iktisadi düşüncelerden olmuştur. Friedman iktisatta hipotezleri tımdengelim yöntemi ile tanımlanacaktır. Friedman iktisatta metodoloji ile ilgili görüşlerini “Methodology of Positive Economics” isimli çalışmasında açıklamıştır ve pozitif iktisat sonuçlarının doğrudan normatif problemlerle olması gereken konularla alakalı olduğunu belirtmiştir. Böylece pozitif iktisat, iktisadi şartlarda meydana gelecek herhangi bir değişiklik sonucunda konuyla ilgili tutarlı tahminler yapabilmek için

genelleştirme sistemine başvuruyu bir görev kabul etmiştir (Basılğan, 2013; 65).

2.2. Tüketim Fonksiyonu

Tüketim fonksiyonunun teorileri genel olarak farklı gelir gruplarının tüketim eğilimlerinin ne olduğunu araştırmışlardır ve “iktisatçıların çoğu yapmış oldukları çalışmalarda tüketimi belirleyen en önemli yapının gelir olduğunu ifade etmişlerdir. Gelir kavramı farklı iktisadi düşüncelerden farklı isimlerle tanımlanmıştır. Geliri Keynes 1936 tarafından ortaya atılan *mutlak gelir teorisinde* cari mutlak gelir olarak tanımlarken M. Friedman 1957 *sürekli gelir teorisinde* uzun dönemde normal olarak kazanılacağı ümit edilen gelir olarak, Franco modigliani ve Albert Anda 1963 birlikte geliştirdikleri hayat devresi teoreminden *beklenen gelir kavramı* olarak James Duesenbery ise 1949 *nisbi gelir teorisinde* kişinin toplum içinde nisbi durumuna bağlı nisbi gelir kavramı olarak tanımlamıştır (Altunöz, 2014;1).

Tüketim fonksiyonu bireylerin belirli bir dönem içindeki tüketim davranışlarının geçerli dönemdeki gelirleri ile ilgili olduğunu savunmaktadır. Tüketimi belirleyen ve yönlendiren faktörün ne olduğunu ve özellikle de gelir ve tüketim arasındaki dinamik ilişkinin varlığından yola çıkmaktadır (Dornbusch vd., 2016; 326-330). Keynes’in tüketim fonksiyonu yaklaşımı, tüketimin reel gelirin istikrarlı bir fonksiyonudur. Reel gelirin bir fonksiyonu olduğu varsayımı yapılırken tüketim üzerinde etkili olabilecek gelir dışındaki faktörlerin değişmediği varsayımından hareket etmektedir (Kazgan, 2012; 227).

Keynes'den sonra yapılan ampirik çalışmaların temelini sağlayan basit doğrusal tüketim fonksiyonunda yapılan değişiklikler ilk olarak 1940'ların sonlarında Duesenberry, Modigliani ve Brown tarafından ortaya konulmuştur. Brady ve (Mrs) Friedman tarafından yapılan ampirik çalışmalarla desteklenen değişiklikler, tüketim gelirlerini izah ederken önceki gelirin (veya tüketimin) bir taraftan cari geliri desteklemenin doğru bir hipotez olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu hipotezin önemli bir genellemesi ise, tüketimin normal veya "sürekli" gelire bağlı olarak değiştiği fikrini savunan Margaret Reid tarafından yayınlanmamış çalışmalardan elde edilmiştir (Thygesen, 1977; 59-60). Friedman'ın 1957'de yayımlanan, ancak birkaç yıl önce tamamlanmış *A Theory of the Consumption Function* kitabı, bu araştırma çabasını özetlemiştir. Friedman bu kitabında, tasarruf etmenin ve harcama yapmanın en iyi yolunun Keynes'in savunduğu gibi psikolojik teorileşmeyi kaybetmekten ziyade bireylerin servetlerini yaşamları boyunca nasıl harcayacakları konusunda rasyonel planlar yapmak olarak düşünmek olduğunu savunmuştur. Savunduğu bu düşünce aslında Keynesyen karşıtı bir fikir değildi, aslında büyük Keynesçi ekonomist Franco Moligdiani, Albert Ando ile çalışırken rasyonel davranış üzerinde odaklanmaya daha fazla özen göstererek aynı anda bağımsız olarak benzer bir durum ortaya koymuştur. Ancak bu fikirleri ile klasik düşünme biçimlerine bir dönüş olmuştur. Ayrıntılar biraz teknik, ancak Friedman'ın "sürekli gelir hipotezi" ve Ando Moligdiani "yaşam döngüsü modeli", gelir ve harcama arasındaki ilişki hakkında birkaç belirgin paradoksu çözmüş ve ekonomistlerin

harcama ve tasarrufu hakkında bugüne kadar davranışlarına yön veren düşüncelerinin temellerini hatırlatmıştır (Krugman, 2007).

Friedman'ın Tüketim Fonksiyonu kitabının önsözünde tevazu ile açıkladığı gibi, amaç yazarın bağımsız ampirik çabasından ziyade Brady, (Mrs) Friedman ve Reid'in umut verici ampirik bulgularının altında yatan teoriyi yazmak ve keskinleştirmektir. Fakat yapılan yorumlar kaçınılmaz olarak, sürekli gelir hipotezlerinin Friedman'nın entelektüel birikiminin katkısı olduğu yönündedir. Özetlenecek olursa, mikro düzeydeki hipotez, iki tanım ile desteklenen bir davranış ilişkisinde oluşan değişkenlerin karşılıklı bağımsızlığı ile ilgili bazı varsayımlarla özetlenebilir (Tyegnsen, 1977; 60);

$$c_p = k(i, w, n)y_p \quad 1$$

$$y = y_p + y_t \quad 2$$

$$c = c_p + c_t \quad 3$$

$$qy_t, y_t = qc_t, c_t = y_t, c_t = 0 \quad 4$$

Burada c ve y , tüketim ve gelirin ifade etmektedir; alt simgeler p ve t , sürekli ve geçici geliri göstermektedir. Sürekli tüketim, tüketicinin ödünç verebileceği veya ödünç alabileceği faiz oranları (i), bireyin serveti (w) ve zaman tercihinin (n) göreceli olarak sürekli gelire olan duyarlılığına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Burada gelir ve tüketimin kalıcı ve geçici bileşenlerinin ilişkisiz olduğu varsayılmakta ve iki geçici bileşen konusunda benzer bir hipotez yapılmaktadır. Dolayısıyla, teoride kabul edilen tek kararlı ilişki, iki kalıcı bileşen arasındaki ilişkidir.

Tüketim Fonksiyonu Teorisi bu teorinin etkilerinin ampirik olarak test edilmesiyle birlikte yapmış olduğu ilk deneysel çalışmasıdır. Bu teoriye göre öne sürülen tez, hane halkı tüketiminin, Keynesyen teoride varsayıldığı gibi cari gelire değil servete bağlı olduğu düşüncesidir. Bu varsayım ile birlikte Sürekli Gelir Teorisinde yer alan ekonomik ve istatistiksel fikirler, hızla ekonomik alanda çeşitli araştırma ve uygulamaların yolunu açarak yeni çalışmalara analitik bir temel oluşturmuştur (Beyer, 1995; 433).

Yukarıdaki eşitliğin kurduğu ilişkiyi açıklamaya çalışan Friedman'ın tüketim konusundaki kitabı, tüketim harcamaları ve gelir arasında analiz edilen ilişkiyi açıklayan hipotezi sunmaktadır. Friedman teorisini anlatırken; bu hipotezi yapmak için gerekçe, hipotezin potansiyel anlamda daha verimli görüldüğü ve bir ölçüde göreceli gelir hipotezinden veya kendi başına alınan servet-gelir hipotezinden daha genel kapsamlı olduğu kabul edilmektedir. Servet-gelir etkisini tam anlamıyla içermektedir ve nispi gelir hipotezinin neden özel şartlar olduğunda kabul edilebilir olması gerektiğini açıklamaktadır. Hipotez, güncel olarak kabul edilen saf tüketici davranışı teorisinden hareketle açıklamaktadır ve mevcut ampirik desteklerle tutarlı görünmekte ve ek kanıtlarla çelişkiye düşebilecek gözlemlenebilir etkileri bulunmaktadır. Teoride hâkim olan temel düşünce, tamamen teorik çalışmalarla savunulan tüketim, servet ve gelir arasındaki ilişkiyi, ilk adımda değerlendirildiğinde tamamen farklı bir amaç için ele alınmış gibi görünen daha önce geliştirmiş olduğu gözlemlenmiş gelir verilerini ve gelir durumunu yorumlama yöntemiyle birleştirmektir. Dolayısı ile gelir verilerinin bu şekilde yorumlanması

tüketim verilerine genişletilebilir ve bu süreçte, göreceli gelir durumunda meydana gelen herhangi bir değişiklik probleminde, tüketim harcamalarını etkileyen faktörlerle ilgili sorunlarla yakından ilişkilendirilebilir. Bu kapsamda bu hipotez, gelir dağılımı üzerinde oluşan çeşitli istatistiksel kanıtların elde edilmesini sağlamakta ve doğrudan tüketim davranışının yorumlanmasına dayanmaktadır (Friedman, 1957; 6). Sürekli gelir hipotezi, yaş dağılımında meydana gelen değişimleri de kapsayan uzun zaman serileri ile test edildiğinde güvenilir sonuçlara ulaşılamayabilmekte, ancak kısa vadede toplam tüketimin analiz edilmesinde oldukça faydalı sonuçlar elde edilen bir hipotez olmaktadır (Thygesen, 1977; 62).

Genel olarak Friedman'ın 1957'de yapmış olduğu analizinin bileşenlerinin birçoğunun literatüre katkı sağlayarak daha sonra bunları Tüketim Fonksiyonu Teorisinde bir araya getirdiği özel bir yöntem olduğu söylenebilir. Bu çalışması sadece çağdaş makroekonomik ortodoksiyi doğrudan etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda uzun dönemde makroekonomik teorisinin gelişmesinde temel bir dönüm noktası olarak kabul edilecektir (Laidler, 2005; 4). Böylece Friedman tüketicilerin gelecek hakkında beklentilerinin ve bireylerin yaşam süresince kazandıkları tecrübelerin tüketim kararlarında önemli olduğunu açıklamıştır.

3.3. Parasal Ekonomi (A Monetray History)

Parasal disiplin ve parasal istikrar konularında Friedman oldukça büyük bir çaba harcamıştır ve para teorisine bu kadar çok

ilgilenmesinin sonucunda monetarizm ismi verilen iktisadi düşünce oluşmuştur.

Friedman 1950'den sonra çalışmalarını para ekonomisine yönlendirmiş ve bu alanda da kendisi oldukça dikkat çekmiştir. Friedman tarafından yapılan ampirik çalışmaların üzerinde durulması gereken bir derlemesi (*Studies in the Quantity Theory of*, 1956), Chicago'daki ünlü Para ve Bankacılık Atölyesi denetiminde düzenlenen doktora tezlerine dayanmaktadır. Bu çalışmayla daha uzun süren bir proje, NBER ile olan ilişkisinden kaynaklanmış ve dolayısı ile iş çevrimleri üzerinde çok daha büyük ölçekli bir projenin parasal yönlerini üstlenmiştir. Bu projede üstlendiği çalışmalar ile ilgili detaylı araştırmalarda Anna J. Schwartz ile birlikte üç ciltlik bir çalışma hazırlamıştır. Bunlar *A Monetary History of the United States* (1963), *Monetary Statistics of the United States* (1970) ve *Monetary Trends in the United States and the United Kingdom* (1982) (Cole, 2007a; 6). dır.

Parasal bir Tarihin basit bir yapısı bulunmaktadır. “ABD’de para stoku” ve “olaylar sırasında para stokunun etkisinin refleks etkisin”ni açıklamaya amaçlamak için kıs bir giriş bölümü hazırlanmıştır. 1867-1960 döneminin bir alt dönemini anlatan süreci 11 kronolojik sıralı bölümler halinde planlanmıştır. Bu bölümlerin her birinde, para arzı (M2) ve para arzını belirleyen faktörlerin durumu açıklanmaktadır. Reel gelirden ve genel fiyat seviyesindeki eş zamanlı değişim her bölümde açıklanmaktadır. Bu kapsamda bu kitapla ele alınan olgular her defasında benzer bir sözlü grafik formantında açıklanarak

sonrasında ise değişimlerini etkileyen temel ekonomik ve politik olaylar açık bir anlatımla tartışılmıştır. Kitabın 13.cü ve son bölümünde ise çalışmanın sonucunda ortaya çıkan ampirik genellemelerin kısa bir özeti yer almıştır (Lucas, 1994; 6).

Friedman'ın *A Monetary History* (Parasal Tarih) çalışmasında temelde teorik yapı yer almamaktadır. Kitapta kısa bir tarihsel giriş yapıldıktan sonra, ABD'de kâğıt paraların ilk kullanılmaya başlamasından itibaren doğrudan veri analizine geçilmiştir. Kitabın sonunda çalışmanın temel odak noktası olan para stoku kavramının tanımı ve elde edilen sonuçlar özet halinde sunulmuştur (De Vroey, 2019; 84). Kitapta böylece paranın önemli olduğu çalışmanın hareket noktası olarak belirlenmiştir. Para miktarı, ekonomide güçlü politika aracı aynı zamanda bağımsız ve kontrol edilebilir bir güçtür şeklinde açıklanmıştır. Günümüzde en azından bir dereceye kadar, birçok iktisatçı tarafından benimsenen bu yaklaşım, kitabın yayımlandığı dönemdeki hâkim olan görüşten oldukça fazla farklılığı temsil etmektedir (https://eh.net/book_reviews/a-monetary-history-of-the-united-states-1867-1960/). Monetarizmin teorik bir yaklaşım ile ele aldığı temel konu paranın ekonomik süreçlerde, özellikle de para piyasasındaki dengenin üzerindeki etkisidir. Para stokunda meydana gelen değişiklikler, ekonomik dinamikler içerisinde çekici bir faktör olarak değerlendirmektedir. Böylece para stokundaki değişiklikler uygulanan para politikasının sonucu olarak kabul edilmiştir. Bu yeni düşünce okulu 1950'lerde ABD'nin Chicago Üniversitesi'nde oluşmaya başlayan Friedman'ın monetarizmi, Keynes'in takipçileri tarafından uzun vadeli para ve parasal faktörlerin (enflasyon) çok

fazla dikkate alınmaması ve bir ekonomideki devlet müdahalesine fazla rol verilmesine dolayısı ile doğrudan Keynesçiliğe bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Gonda, 2002; 28).

1857 yılından 1960 yılına kadar olan zaman diliminde Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik tarihinde farklı dönemleri analiz eden bölümler şeklinde düzenlenen bu çalışmada sunulan değerli bilgiler, Amerikan tarihinin en büyük makroekonomik döngülerinin, özellikle de Büyük Buhran'ın kökeninin önemli parasal şoklardan kaynaklandığını belirtmiştir. Friedman, para otoritesinin eyleminin 1929-1933 krizini arttırarak para arzını gereksiz yere daralttığını savunmuştur (Beyer, 1995; 434). Friedman ve Schwartz, kriz dönemindeki depresyonu, para politikasının işleyişini aksatan serbest girişim sisteminin başarısızlığı olarak görmekten ziyade Fed'in yanlış yönlendirmiş olduğu uygulamaların bir sonucu olarak açıklamıştır. Fed, yaygın olarak kabul gören düşüncenin aksine pasif bir aktör olmaktan çok, istikrarsızlaştırıcı önlemler almıştır. Örneğin, İngiltere altın standardından ayrıldığı zaman, Fed indirim oranını yüzde 11 / 2'den yüzde 31 / 2'ye çıkarmıştır (Hetzl, 2007; 15).

A Monetary History esrinde izlenen yöntemde örneğin; paranın dolaşım hızı sadece dolaylı olarak gözlemlenebilen teorik bir yapıyı oluşturmaktadır (= nominal GSYİH / para veya = 1 / birkaç haftalık gelir olarak ifade edilen parasal varlıklar). Friedman, paranın dolaşım hızını nedensel olarak önemli reel bir kategori olarak değerlendirmektedir (Hoover, 2004; 11). Aslında, Milton Friedman, ekonomi bakış açısında, paranın ve para arzının iş çevrimleri

üzerindeki baskın etkisini ortaya koymak için çalışmalar yapmıştır (Rothard, 2002; 48).

Friedman ve Schwartz'ın *A Monetary History* eserinin tartışmasız en ünlü bölümü “Büyük Daralma, 1929-33” isimli başlığa sahip olan, 120 sayfa ve 7. Bölümden oluşan yeridir. Bu bölümün amacı, Keynesçilerin, Büyük Bunalım'ın piyasa yapısının eksik yatırım ve güven sorunlarından kaynaklanan geniş çaplı ve derin bir çıkmaza düştüğünü savunduğu iddiasını çürütmektir. Ayrıntılı bir şekilde açıkladıkları ve aynı zamanda kesinlik kazandırdıkları alternatif bir anlatıları da çalışmada yer almaktadır. Kısaca, Federal Rezerv Sistemi'nin (FED) 1930'lardaki daraltıcı para politikasının keskin bir şekilde kötü olduğu ve devam eden süreçte durgunluğu azaltmaktan ziyade daha da derinleştirdiğini savunmaktadırlar (De Vroey, 2016; 85).

Friedman'ın ifadesiyle; FED yasaının kendisine vermiş olduğu bankacılık sistemine likidite temin etme yetkisini kullanmakta başarısız olmuştur. Büyük Daralma, Keynes'in ve onun çağdaşı iktisatçılarının büyük bir çoğunluğunun kabul ettiği gibi para politikasının bir başarısızlığı değil, aksine gücünün trajik bir ifadesi olarak değerlendirmektedir (Friedman, 1968; 3). *A Monetary History*'nin Para Tarihi'nin döngü bazında ve önemli ölçüde ayrıntılı olarak belgelemiş olduğu durum, para arzının büyüme oranındaki değişikliklerin sistematik olarak ekonomik döngüye öncülük ettiği ve tüm olasılıkların ise buna yol açmasında önemli bir etkisinin olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Böylece ekonomik aktivitelerden paraya

güçlü bir geri bildirim olduğu gösterilmiştir (Laidler, 2005; 12). Friedman'a göre para politikası bir iptir. Dolayısı ile enflasyonu durdurmak için çekebilirsin ama durgunluğu durdurmak için zorlayamazsın. Bir atı suya götürebilirsin ama ona suyu içiremezsin (Friedman, 1968; 1). Bu sözleri ile para politikasını kontrol etmenin ne kadar zor olduğuna da böylece dikkat çekmektedir.

Temelde, başyapıtı olan *A Monetary History*, para talebinin veya parasal değişiklikler karşısındaki tutumlarının açık bir teorik formülasyonunu açıklamamaktadır. Ancak bu durum, Friedman'ın teori kullanmaya karşı olduğunu ifade etmemektedir. Friedman teorik konuların ve ampirik uygulamaların daha geniş incelemeleri sırasında sıkça formülleştirmeden yani geçici olarak kullanmaktadır (Tygesen, 1977; 63). Parasal tarih ele almış olduğu iki temel konunun tarihsel gelişim sürecini tutarlı bir şekilde ele almaktadır. Birincisi, uzun dönemli parasal tarafsızlık hipotezidir. Friedman ve Schwartz'ın yapmış oldukları açıklamada, kitapta incelenmeyen büyüme oranının para politikalarına maruz kalmadığı şeklinde özelliğine sahip kuvvetler tarafından yönlendirilen bir reel çıktı eğiliminde olduğu kısaca ifade edilmektedir. Bu yüzden bu durum istikrarlıdır: ekonomi, dengeden uzaklaşmalardan sonra dengeye yönelme eğilimine dönmektedir. İkincisi, kısa vadede paranın tarafsızlığıdır. M2'de meydana gelen değişimler harcamalarda dalgalanmalara yol açmakta ve bu dalgalanmalar ise nominal fiyat katılıkları karşısında reel çıktı dalgalanmalarına sebep olmaktadır. Bu kapsamda, geçici olduklarını (ve uzun vadede tarafsızlıkla bu kadar uzlaşabilir olduklarını) ifade etmek dışında, bu fiyat katılıklarının neden kaynaklandığını

açılmamaktadırlar. Bu sebeple çalışma, ekonominin para arzındaki değişikliklerine verdiği tepkisinin nedenleri ve ayrıntıları hakkında, parasal sıkılığın ve genişliğin faiz oranları dikkate alınarak ölçülemediği konusunda ısrarının ötesinde çok az şey söylemektedir (Lucas, 1994; 6).

1970'ler parasalcı görüşün popüler olduğu dönemler olsa da sonraki on yıl ise bu görüşün gözden düşmesine şahitlik etmiştir. Bu gözden düşüş iki nedenle açıklanmaktadır. Birincisi bu gerçek bir durumla ilişkilendirilmektedir. Parasalcı görüşün temeli olan parasal talebin istikrarlı durumu ampirik olarak kanıtlanmaya başlanmıştır. İkincisi ise; dinamik stokastik genel denge makroiktisadının yükselişe geçmesiyle birlikte birbirine rakip görüşler olan Keynesçi makroiktisat ve parasalcılığın her ikisini birlikte gözden düşüşüne neden olması şeklinde açıklanmıştır (De Vroey, 2016; 105-106). M. Friedman'ın parayla ilgili çalışmaları ilerde iktisatçılara daha net açıklayabilmek için parasal kurallar geliştirerek Friedman kuralı olarak bilinen sürece ulaşmalarını da sağlamıştır.

2.3. Paranın Yeni Miktar Teorisi

Milton Friedman'ın yaptığı çalışmalarla gündeme gelen modern miktar teorisi kendinden önce yapılan çalışmalara göre oldukça farklı ve ayrıntılı olarak tanımlanmaktadır. Modern miktar teorisi, Cambridge Yaklaşımının para talebinin genel talep teorisinin farklı bir uygulanması şeklinde yorumlanmasıdır. Bu mikro temelli bir yaklaşım olup, hem bireyler hem de girişimciler belirli bir bütçe oluşturmada

kendilerine en uygun portföyü oluşturmaya çalışacaklardır (Berk, 2014; 25).

Böylece Friedman'ın iktisat alanına akademik katkısının çok büyük ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu alandaki tüm katkıları birbirinden değerli olmasına rağmen parasal miktar teorisi oldukça dikkat çeken bir çalışma olmuştur. Kendisinin düzenlediği ve Chicago Üniversitesi'ndeki öğrencilerinin çalışmalarını kapsayan *Studies in the Quantity Theory of Money (Para Miktarı Teorisinde Çalışmalar)*(1956) kitabına giriş makalesinde, Keynesyen ortodoksisine karşı bir alternatif olarak miktar teorisini ortaya koymuştur. Çalışmanın hareket noktası, dolaşımdaki para stokunun nominal toplam para talebini belirleyen etkili faktör olduğunu savunmasıdır (Beyer, 1995; 433). Friedman, derlemiş olduğu bu ampirik araştırmaların teorik çerçevesini açıklamış ve “*The Quantity Theory of Money-A Restatement Para Miktar Miktarı Teorisi-Yeniden Yapılanma (1956)*” adlı çalışmalar hacmine girişiyle Chicago'daki önceki parasal durum ile ilişkisini ortaya koymuştur. Miktar teorisini temel olarak para talebi teorisi olarak değerlendirmiştir. Para otoriteleri nominal para arzını kontrol etme gücüne sahip olsa da, kamu oyu açısından dikkate değer olarak tanımlananın reel para arzı (satın alma gücünü gösteren para arzı) olduğu gösterilmiştir. Ancak buradaki bilimsel problem, para talebi üzerinde etkisi olan faktörlerin, yani kamunun elinde bulundurduğu reel parasal bakiyelerin belirlenmesinin zorluğundan kaynaklanmaktadır (Cole, 2007; 121-22).

Yeni miktar teorisini, eski teoriden ayıran temel özelliklerden biri politikalarda uygulanan değişikliklerin etkilerinin gözlemlenebilmesi için oluşabilecek gecikmelere önem vermeleridir. Gecikme sorunları daha önceki iktisatçılar arasında da konuşulmuş ancak bu konu parasal gecikmeler üzerindeki etkilerini gündeme getiren 1940'lı yıllarda C. Wartburton olmuştur. Ancak gecikmelerin önemi Friedman ve Schwartz (1950-1960) çalışmaları ile anlaşılmıştır ve bu durum Friedman-Schwartz Tezi olarak tanımlanmıştır. (Savaş, 1997; 82).

Kişi başına reel gelirden bir artış olan ülkelerde, para stoku uzun vadede genellikle parasal gelirden çok daha yüksek bir oranda artış göstermektedir. Bu durumdan kaynaklı olarak gelirin artış hızı (para gelirinin para stokuna oranı) reel gelirden atış yaşandıkça uzun süreli olarak azalmaktadır (Friedman, 1959; 1).

Friedman'ın yeni miktar para teorisi olarak bilinen, miktar teorisinin gelir versiyonunu temsil etmektedir. Paranın nakit olarak elde tutulmasının piyasadaki borsa işlemlerinin durumuna göre şekillendiği işlem tipi teorilerin aksine portföy tipi bir teori veya varlık tercih teorisi olarak tanımlandığı görülmektedir. Friedman kendi analizinin sonuçlarına göre para talebinde aşağıdaki sonuçlara ulaşmış olduğu görülmektedir;

- Para talebi son derece istikrarlıdır,
- Faiz oranlarında meydana gelen değişikliklerin para talebi üzerinde göz ardı edilebilir bir etkisi bulunmaktadır,
- Para dolaşım hızının işlevi kalıcı özellikler taşımaktadır.

Ulaşmış olduğu bu sonuçlar; miktar teorisinin paranın, nominal gelirin temel belirleyicisi olduğu varsayımıyla uyumludur. Paranın dolaşım oranında herhangi bir değişiklik olmazsa - burada oranın sabit olması gerekmez – bu durumda para sadece fiyat düzeyinde ve nominal gelirden oluşan değişiklikleri etkilemektedir. Böylece para politikası, makroekonomik değişkenler üzerinde etkili olmakta ve aynı zamanda gelişimlerini tahmin etmektedir (Gonda, 2002; 29).

Genel kabul görmüş miktar teorisi yaklaşımı, paranın nominal gelirdeki dalgalanmalar üzerinde baskın bir etkisi olduğunu kabul etse de Friedman'ın özgün katkısı sadece fiyat para iletim mekanizmasındaki kilit değişkene odaklanmıştır; bunlar para talebi veya dolaşım hızı. Aşağıdaki fonksiyon şeklinde ifade edilmiştir (Caldantey, 2001; 18).

$$M = f(P, r_b, r_e, 1/PdP/dt; w; Y, u)$$

Burada: M nominal para arzı, P fiyat seviyesi, r_b tahvil faiz oranı, r_e varlık üzerindeki faiz oranı, w bireyin servetinden elde edilen geliri, Y nominal gelir ve u faydayı belirleyen diğer değişken türlerini ifade etmektedir.

Para talebinin temelinde, bireyler veya kurumlar nakit olarak ne kadar para tutmak isterler? sorusu yatmaktadır. Bu soruya birinci cevap, genellikle gelirin, bireyin veya işletmenin gelirlerinin ne kadarını nakit olarak elde tutmak isteğini potansiyel hacmini etkilediği kabul edilerek, gelire bir ilişkisi olduğu varsayılmaktadır. Bu kapsamda miktar teorisi denkliği aşağıdaki gibi yazılmıştır (Leeson ve Palm, 1987; 7);

$$MV = kPNy = kPy'$$

Burada M para arzını, k para arzının gelire oranını, V paranın dolanım hızını, $N_y = y'$ reel milli geliri, P ise fiyat düzeyini ifade etmektedir.

Friedman'a göre bir ülkedeki para arzı o ülkedeki nominal para stokuna karşılık gelmektedir. Bu bağlamda Friedman'ın asıl ilgi alanı optimizasyona yönelen iktisadi karar alıcıların ellerinde nakit olarak tutmaya karar verdiği gerçek para miktarı dikkat çekerek para talebine bir kaynak oluşturmaktır. Yukarıdaki eşitliklerden hareketle Friedman'nın miktar teorisine katkısı şu şekilde ifade edilmektedir (De Vroey, 2016; 92);

$$\frac{M^D}{P} = \Phi \left(Y_p, k(R_B - R_M, R_E - R_M, \pi^e - R_M) \right)$$

Eşitlikte Y_p gerçek sürekli geliri, $R_B(R_E)$ tahvillerin (hisse senetleri) beklenen nominal getiri oranını, R_M paranın beklenen nominal getiri oranı ve π^e ise beklenen enflasyon oranını temsil etmektedir. Bu denklikten hareketle Friedman parayı nakit olarak tutmanın fırsat maliyeti bilindiği üzere sadece hisse senedi ve tahvilleri göz önünde bulundurmamaktadır. Aynı zamanda gerçek mülkler ve dayanıklı tüketim malları -burada π^e fiziki varlıkların değerlerini temsil ettiğini kabul ederek- gibi diğer nakit olmayan varlıkları da kapsayan geniş bir varlık portföyünün de aynı şekilde belirleyici olduğunu savunmaktadır. Friedman denkliğine beklentileri dâhil ederek miktar teorisine daha dinamik yapıya sahip olduğunu göstermiştir.

Para talebi teorisine beklenen enflasyon yani gelecek döneme ilişkin beklentiler doğrultusunda bir davranış biçimi ekleyerek ekonomi biliminin belirsizliklerle dolu doğasına bir katkıda bulunmuştur.

Politikaya (para politikasının etkilerinin) yönelik yaptığı çıkarımlarında ise, birincisi para stokunda meydana gelen değişikliklerin harcamalar üzerinde doğrudan etkileri bulunmakta ve daha ziyade faiz oranları üzerindeki dolaylı etkilerinden kaynaklı olarak öngörülerin çok daha fazla işlem olasılığının yaşanabileceğini ifade etmiştir. İkinci ise, para stokunda meydana gelen görece daha küçük değişikliklerin etkilerine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda para stokunda meydana gelen bu nispeten küçük değişiklikler, zamanı doğru olarak ayarlanmış ve doğru büyüklükteki değişiklikler, istikrarsızlığa yol açan diğer değişiklikleri dengede tutabilmek için yeterli olabilmektedir. Bir diğer ifadeyle, para stokundaki, zamanlama ve büyüklükte nispeten küçük farklılıklar eşit ölçüde önemli oranda istikrarsızlık yaratabilmektedir (Friedman, 1959; 25). Böylece Friedman, paranın dolaşım hızının ekonominin genişleme süreçlerinde arttığını, daralma dönemlerinde ise azalan bir yapıyla hareket ettiği sonucuna da ulaşmıştır.

3.5. Şikago Okulu

M. Friedmanla beraber bir grup Şikagolu iktisatçının Şikago Okulu olarak tanımladıkları görülmektedir. Chicago Üniversitesi para konusundaki araştırmaları ile tüm dünyada Chicago İktisat Okulu olarak tanımlanmaktadır. Bu okulun ilk temsilcileri olarak H. C. Simons, F. H. Knight'ı göstermek gerekmektedir. Friedman bu iki

hocanın öğrencisi olup, Chicago Okulunun en tanınmış ismi olarak karşımıza çıkacaktır (Aktan, 2010; 179).

Şikago ekonomi okulu Friedman hakkındaki çalışmalarda genellikle dikkat çeken isim olmuştur. Bu durum özellikle de Şikago okulunun düşüncesinin ondan biraz farklılıklar içermesinden dolayı Friedman 1946'da Şikago Üniversitesi'nde ders vermeye başladığı dönemde "Şikago ekonomi okulu" nun henüz düşünce okulu olarak tanımlanmadığı görülmektedir. Bu düşünce okulu, yaklaşık sadece II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ortaya çıkmıştır. Araştırmacıların 1950'lerin ortalarına kadar "Şikago ekonomi okulu" nun varlığı ile ilgili yazılı bir kaynağın olmadığını ifade etmişlerdir (Ebenstein, 2007a; 127).

Pek çok iktisatçı açısından, "Şikago Ekonomi Okulu" ifadesi tanımlanmakta ve anlamlı bir isim olarak kabul görmektedir. Bu bağlamda bu düşünce okuluna dâhil edilecek olan bazı isimler, bu şekilde bir adlandırmanın gerçek bir içeriği olmadığını - Şikago'luların bahsi geçen herhangi bir anlamda bir okul oluşturmadıklarını yani açıkçası iyi bir Şikago ekonomisti ile diğer herhangi iyi bir iktisatçı arasında çok önemli bir fark olmadığını savunmaktadırlar (Miller, 1962; 64).

Şikago Üniversitesi İktisat Bölümü dört önemli bir gelişim süreci yaşamıştır. Birincisi, 1892-1916 arsını içeren James Laurence Laughlin'in yıllara ve bölüm başkanlığına karşılık gelen kurucu dönem, İkincisi, 1916'da Viner'in atanmasıyla başlayan ve onunla biten Jacob Viner ve Frank Knight'ı da kapsayan dönem. Üçüncüsü

Şikago ekonomi okulu ile 1946'da öğretim üyeliğine başlamasından 1976'da emekli olacağı döneme kadar devam eden Friedman dönemidir. Dördüncüsü Friedman'dan sonraki dönem olup, bu dönem ise 1977'den günümüze Gary Becker, Robert Lucas ve diğerlerinin çalışmalarını kapsayan süreçtir (Ebenstein, 2007a; 127-28).

Orijinal Şikago Okulu düşünürlerinin politik planı en iyi kurucusu ve büyük politik düşünür olan Henry C. Simons'un A Positive Program for Laissez Faire çalışmasında ortaya çıkmaktadır. Simons'un bu çalışması, sadece bilinçli olmadan yergili bir bakış açısı ile hiciv laissez faireistiydi. Simons'un bu çalışması üç temel fikire dayanmaktadır;

- a) Tam rekabete ve Simons'un “serbest pazar” düşüncesine erişebilmek için tüm işletmelerin, firmaların ve aynı zamanda birliklerin küçük demirci dükkânından daha büyük bir işletmeye ulaşmaya kadar tekelleşmeyi ortadan kaldırmayı amaçlayan hükümet politikası,
- b) Gelir-vergi uygulaması kullanılarak gelirleri eşit hale getiren geniş bir eşitlikçi politikası,
- c) Durgunluk süreçlerinde ekonomiyi canlandırmak için genişletici mali ve parasal araçları kullanarak fiyat düzeyini istikrarlı bir hale getiren ilk-Keynesyen politika. Bu bağlamda Şikago Okulu; aşırı güvensizlik, eşitlikçilik ve Keynesçilik: New Deal programının büyük bir çoğunluğunu ve dolayısıyla da 1930'ların başlarındaki ekonomi bilimi içinde sol bir yaklaşım olarak yer almaktadır (Rothard, 2002; 38). Friedman'ın serbest piyasaların işleyişinin ekonomi için gerekli

olduğunu savunması ve dolayısı ile hükümetin piyasaya müdahale etmesine yönelik eleştirileri her zaman tartışma konusu oluşturmuştur. O argümanlarını temel olarak fiyat teorisi mantığına dayandırarak tartışmayı yüksek bir entelektüel düzeyde tutmuştur (Hetzl, 2007; 5).

Şikago Okulu'nun temel özellikleri ele alındığında iki yönlü değerlendirilmesi mümkündür. Bunlardan birincisi neoklasik fiyat teorisinin gözlemlenen ekonomik davranışı biçimini açıkça ifade edilebilmesine olan inancı. İkincisi ise bireysel ekonomik davranışları düzenleyip yönlendirebilmek, kaynakları tahsis etmek ve gelir dağılımının sağlanabilmesi için serbest piyasaların etkin işlediğine olan güvendir. Şikago Okulunun savunduğu düşünceler arasında Adam Smith'in 'görünmez el' varsayımı, genel anlamda devlet müdahalesine ve özellikle de Keynesçiliğe karşı tutum ve daha sonraki bir gelişme olarak yasal çözümün ekonomik analizi yer almaktadır (Brady, 2010; 234-35). Stigler otobiyografisinde "okulun kökeninin ancak okulun merkezi tezleri biliniyorsa tanımlanabileceğini" dile getirmiştir. Bu tezler ise iki faktördür; birincisi politikanın durumu ve ekonomik çalışma yöntemi. Burada politika durumu, düşünce okulunun tanınma unsurunu oluşturmuştur. Ve açıkça Milton Friedman bu düşünce okulunun birincil mimarı olarak görülmüştür. "Stigler'e göre Friedman, Şikago okulunun politika alanlarındaki politikalarını etkileyerek yön vermiştir." Bu kapsamda miktar teorisini kullanarak parasal çalışmaları canlandırmıştır. İkincisi, laissez-faire politikalarının güçlü bir savunucusu olmuş ve yeni politika önerileri geliştirmiştir (Ebenstein, 2007a; 132-33).

Friedman'ın (1974; 3) sözleri ile bu okul; “İktisat bilimi tartışmalarında “Şikago”, iktisat teorisinin şaşkırtıcı derecede geniş bir yelpazedeki somut problemleri analiz etmek için bir araç olarak ciddiye alan bir yaklaşım anlamına gelir.”

Son süreçte önderliğini Milton Friedman ve George Stigler gibi seçkin iktisatçıları içeren bu okulun başlangıç döneminde geliştirmiş olduğu merkezi gelenek günümüze kadar süregelse de bu ekolün eski temsilcileri zaman içerisinde geçirdiği evrimi yön bakımından istenen bir durum olarak görmemektedirler (Miller, 1962; 64).

SONUÇ

İktisadi düşünce tarihi kendine ait bir araştırma alanı ve yöntemiyle her zaman önemli olmuştur. İktisadi düşünce sürecinde farklı iktisadi düşünürler ve farklı değişimler karşımıza çıkmaktadır. İktisadi düşünce evrimi yazarları, yapmış oldukları çalışmalarla iktisat biliminin farklı zaman ve mekân boyutlarını dikkate alan iktisadi dinamikleri ve bu dinamikler çerçevesinde iktisatçıların değişen düşünce yapılarını ve düşünceleri yönündeki iktisadi modeller ve kavramların kuramsallaştırılması aynı zamanda kendilerinden sonra ortaya çıkacak düşünce iklimine yardımcı olacak unsurları tanımlamaya çalışmaktadırlar.

Bu bağlamda 20. ci yüzyılın ikinci yarısında paracılık ya da modern miktar teorisi olarak tanımlanan bir teori karşımıza çıkmaktadır. Monetarizm 1970’li yıllarda karşılaşılan stagflasyon durumuna karşın Keynesyen iktisadın teorik olarak bir açıklama getirememesiyle, maliye politikası hatalarının ve ucuz olmayan para politikalarının

sonucunda karşımıza çıkan enflasyon gibi problemlerin yeni teorik çözümlere ve yeni iktisat politikası önerilerine gereksiniminin olduğu düşünülerek başlatılmıştır. Monetarizm ilk olarak 1968 yılında ünlü temsilcilerinden Karl Bruner ile başlamıştır. Monetarizm düşünce evriminde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kimine göre faiz oranı gibi kredi piyasasına ait göstergelerin yerine dar para arzı (M1), geniş para arzı (M2) ya da para bazlı parasal büyüklüklerin kontrolünü anlatan para politikası olarak tanımlanmaktayken (Savaş, 1997; 870), bazen de Keynes ve Keynes karşıtı olarak ifade edilmiştir. M. Friedman monetarizmin kurucusu olarak ifade edilmektedir. Paranın miktar teorisini anlatan teori monetarizm olarak iktisadi düşünce evriminde yer almaktadır. Neden M. Friedman diye sorulduğunda ise, Friedman'ın monetarizmin bir teori olarak içeriğinin oluşması, bu teorinin sağlıklı bir şekilde uzun bir gelişim süreci içinde kuramsallaşması ve iktisat bilimine tamamen yeni bir modelle katkıda bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Monetarist görüşlerini belirledikten sonra Miktar Teorisi ve Monetarizm Yaklaşım, özel kesimin istikrarlılığı, sürekli gelir hipotezi, para talebinin istikrarlılığı tezi, fiyatların oluşumu ile ilgili yaklaşımları, tabii işsizlik oranı ve beklentiler ile genişletilmiş philips eğrisi vb. gibi konularda oldukça önemli çalışmalar sunmuştur. İktisat biliminde amaç nedir sorusunu The Methodology of Pozitive Economics isimli çalışmasıyla başlatan Friedman dönemin iktisatçılarının düşüncelerini etkileyen Keynes ve onun iktisadi düşüncelerine karşı çıkmış, devletin iktisadi yaşamını harekete geçirmek için piyasaya müdahale etmesi yönündeki teorisini de

reddetmiştir. Friedman, teorilerinde matematiksel iktisat ve istatistiği teorilerini besleyecek bir şekilde bu disiplinin araçlarıyla kullanarak güçlü bir teori ortaya koymuş ve neoklasik iktisatı da tekrar korumaya ve güçlendirmeye yardımcı olmuştur.

Nobel ödüllü iktisatçı Friedman iktisat teorisine miktar teorisini yeniden düzenleyip test ederek para politikasını tekrar gündeme getirmiş, maliye politikasının güçlü ve esnek bir araç olduğu düşüncesini ve fonksiyonel maliye anlayışını eleştirmiş, 1929 buhranı ile ilgili iktisadi düşüncenin yanlış olduğunu ifade etmiş, tündengelim ve tümevarım yöntemini savunmuş, iktisat metodolojisi kavramında iktisat teorilerini geliştirmiş ve klasik liberal düşüncesini gündeme getirip güncelleştirmek gibi konularda önemli katkılarda bulunmuştur.

Toplumların iktisadi düşünce tarihi içinde geçmişlerinde yaşadıkları bazı olaylar dikkate alındığında ortak bir kimlik oluşturmaktadır. Bu olayların yorumlanabilmesi ise ilgili disiplinin ilgili alanı hakkında entelektüel bilgi birikimi gerektirmektedir. M. Friedman bu bağlamda 1929 Büyük Buhran sonrası öne sürdüğü görüşler, 1960 yılından 1980 yılının başına kadar geçen zaman aralığında olan süreçte iktisat biliminin çağdaş düşüncelerle taçlandırılmasından dolayı 20. yüzyıldaki en yaratıcı entelektüellerinden biri olarak kabul görmüştür. Friedman'ın bu başarısı hem bir teorisyen hem de ampiricistin entelektüel özelliklerini bir arada taşıyor olmasından kaynaklanmıştır. Bu özellikler Friedman'ın teorik mizacı ile neoklasik iktisat mantığına olan ilgisiyle de alakalıdır. Dolayısı ile ampiricist özelliği ile de teorik düşüncelerini test edilebilir hipotezlerle formüle ederek iktisat

bilimine yeni bir bakış açısı kazandırmış ve aynı zamanda zor, güçlü bir teori kazandırmıştır. M. Friedman'ın yapmış olduğu çalışmalar doğrultusunda serbest piyasa ekonomisinin lideri şeklinde ifade edilirken, “onun serbest piyasa ekonomisti olarak görmenin tartışılabilir olduğu bilim adamlarınca ifade edilmektedir. Mikro iktisatta dahi Friedman'ın genel kabul görmüş tam rekabet konusundaki teorik imtiyazı, büyük ölçüde devlete olan güvenin artması yönündedir. Friedman devletin uygulama alanını birkaç alanla sınırlasa bile bu durum hükümetin müdahale yönü asıl totaliter bir devlete izin verebilmektedir (Rothard, 2002; 52). Bunu yaparken de 20. yüzyılın en önemli serbest piyasa taraftarı olarak yapmış olduğu çalışmaları uygulama alanlarında da ispatlamaya çalışarak teorilerini doğru ya da yanlış şeklinde test etmek istemiştir. 16 Kasım 2006'da 94 yaşında hayatını kaybeden M. Friedman, teorilerinde içinde bulunduğu dönemin iktisadi yapısını şekillendiren unsurları oluşturarak, kamu politikalarını etkilemiş 20. yüzyılın en büyük entelektüelli olarak anılacak bilgi birikimini almış olduğu eğitimle perçinlemiştir. Paranın iktisatta önem kazandığı, reel ekonomilerde cevaplanamayan problemlerin de artık çözüme kavuşabilirliğini Monetarizmin Temel İlkeleri ile netleştirmiştir. Bunu ampirik çalışmalar ile doğrulayarak uygun çözüm yapılarını meydana getirdiği, ele aldığı iktisadi kavramlar, deneyler, istatistiksel ve matematiksel yöntemlerle açıklayarak iktisatta metodolojiyi değiştiren bir iktisatçı, bir istatistikçi, bir akademisyen ve bir yazar olarak 20. yüzyılın en entelektüel ekonomisti ünvanını almaya hak kazanmış, tüketim, para ve istikrar politikası teorisine yapmış olduğu katkılarla

Nobel ödölünü de hak etmiş ve Dünya İktisat Teorisine olan katkısının önemi de daha net anlaşılmıştır.

Milton Friedman Eserleri

M. Friedman yayınları ile literatürde oldukça derin izler bırakmıştır. İktisat bilim dalının Makro ve mikro alanları olmak üzere her iki alanda da birçok kaliteli yayını bulunmaktadır. Yayınları iktisat bilim insanlarına yeni teorilere ışık tutmasıyla zengin bir miras olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda Friedmanın derlenen yayınları aşağıda verilmiştir. Eserlerinden bazılarına küçük açıklamalar yapılmıştır.

Kitapları

(1) One of the authors of Consumer Expenditures in the United States. Prepared for the National Resources Committee. Washington, D.C.: Government Printing Office, 1939.

(2) With Carl Shoup and Ruth P. Mack. Taxing to Prevent Inflation. New York: Columbia University Press, 1943. *Bu kitapta Friedman ve Shoup 1941-1942 sonbahar ve kış aylarında Carnegie Corporation ve Kamu Yönetimi Enstitüsü ortak danışma komitesi bünyesinde yürütülen bir araştırma projesinin sonuçlarını anlatmışlardır. Konuyu açıklamak için destekleyici tablolar ve çizelgeler kullanan dört makaleden oluşan bu çalışmalar mali teori literatürüne önemli katkılar sağlamıştır. Enflasyonu kontrol altında tutmak için destekleyici açıklamalar ile açıklama yapılmıştır.*

(3) With Simon Kuznets. Income from Independent Professional Practice. New York: National Bureau of Economic Research, 1945.

Bu eserde birbirleri ile bağlantısı olmayan beş meslek grubunun gelirleri çalışılmıştır. Bireylerin çalışmaları karşısında elde ettikleri ücreti belirleyen faktörlerin ampirik bir çalışması ve bununla ilgili kamu politikasını kapsamaktadır. Çalışmada ele alınan yaklaşım, profesyonel faaliyeti, mal üretiminin ve gelir dağılımının öncelikle piyasa dinamikleri tarafından şekillendiği serbest girişim sistemi olarak tanımlanan bir ekonomide gerçekleşmiş hali ile almışlardır. Böyle bir yapı içinde verimli çalışması daha çok kaynakların akış özgürlüğü ile şekillenmiştir.

(4) Co-editor with H. A. Freeman, Frederick Mosteller, and W. Allen Wallis, and also co-author of Sampling Inspection. New York: McGraw-Hill Book Co., Inc., 1948.

(5) Essays in Positive Economics. Şikago: University of Şikago Press, 1953. Translation: Spanish, 1967.

(6) Editor of Studies in the Quantity Theory of Money. Şikago: University of Şikago Press, 1956.

(7) A Theory of the Consumption Function. National Bureau of Economic Research General Series, no. 63. Princeton: Princeton University Press, 1957. Translation: Japanese, 1961.

(8) A Program for Monetary Stability. New York: Fordham University Press, 1959. Translations: Spanish, 1962; Japanese, 1963.

(9) Capitalism and Freedom. Şikago: University of Şikago Press, 1962. Translations: Spanish, 1966; Italian, 1967; French, 1971; German, 1971; Swedish, 1972; Japanese, 1975. ;*Ses getiren bu*

eserinde laissezfaire iktisadının savunmasını yapmaktadır. Bu kitap Friedman'ın serbest piyasa yaklaşımın genel ilkelerini ilk olarak kamuoyuna anlattığı eserdir. Bu kitabı Wabash Üniversitesi'nde vermiş olduğu konferanstan sonra kaleme almıştır. Bu eser esnek döviz kurları, negatif gelir vergisi ve okul kuponu gibi Friedman'a isim yaptracak bazı politika önerilerini açıklamaktadır.

(10) Price Theory: A Provisional Text. Şikago: Aldine, 1962. Translations: Spanish, 1966 and 1972 (revised ed.); Portuguese, 1971; Japanese, 1972.

(11) With Anna J. Schwartz. A Monetary History of the United States, 1867-1960. National Bureau of Economic Research Studies in Business Cycles, no. 12. Princeton: Princeton University Press, 1963. (Chapter 7 published separately as The Great Contraction i1965 by Princeton University Press.)

(12) Inflation: Causes and Consequences. Bombay: Asia Publishing House for the Council for Economic Education, 1963. Translation: Portuguese, 1969. Reprinted in Dollars and Deficits. *Bu kitabında ilk olarak açık enflasyonla, yani hükümet fiyat kontrolleri veya benzeri politikalar ile bastırılmadan fiyatların yükselmesine olanak sağlayan bir enflasyonist sürecini ele almıştır. İkinci olarak, kontrol edilen enflasyon sorunlarının uzunluğunu ile sorunları ele almıştır. Kalkınma hızını artırmaya çalışan bir ülkede enflasyonun kaçınılmaz bir problem olduğunu genel kabul görmüş iddia olduğunu ifade etmiştir. Dolyısı ile kalkınmayı artırmaya çalışan ülkelerde gelişme sürecinin fiyatları net bir şekilde atış yönünde*

uyaracağı söylenmiştir. Ancak bu durum fiziksel büyüklükleri para büyüklükleriyle karıştırmamak gerektiğini savunmuştur. Gelişim sürecinde oluşan ve kaynaklar üzerindeki baskı görelî fiyatları etkilemektedir. Geliştirme sürecinde talebin özellikle daha fazla olduğu ürünlerin fiyatlarını, diğer ürünlerin fiyatlarına göre yüksek yapma şeklinde etki etmektedir. Ancak, bu durum mutlak fiyat seviyesini etkiliyor şeklinde yorumlanmaması gerektiğini savunmuştur.

(13) Postwar Trends in Monetary Theory and Policy. Center for Economic Research Lecture Series, no. 5. Athens, Greece: Center for Economic Research, 1963.

(14) With Robert V. Roosa. The Balance of Payments: Free versus Fixed Ex. change Rates. Rational Debate Seminar. Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1967. Translation: Spanish, 1970. M. Friedman's lecture reprinted in Dollars and Deficits, but not the discussion and rebuttals. *Kitapta, para otoriteleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin ödemeler dengesi sorunlarıyla ilgili problemi eğer varsa serbest döviz kurlarına dikkat çekilmesi için önerilerde bulunmuştur. Esnek döviz kurlarının daha serbest dünya ticaretini sağlayacağını, döviz kontrollerinin ve ithalat kotalarının kaldırılmasının teşvik edeceğini ve aynı zamanda tarifelerde de azalma yönünde bir teşvik olabileceğini savunmuştur.*

- (15) Dollars and Deficits: Inflation, Monetary Policy and the Balance of Payments. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1968. Translations: French, 1969; Japanese, 1970; Spanish, 1971.
- (16) The Optimum Quantity of Money and Other Essays. Şikago: Aldine, 1969. Translation: German, 1970.
- (17) With Walter W. Heller. Monetary vs. Fiscal Policy. Seventh Annual Arthur K. Salomon Lecture, Graduate School of Business Administration, New York University. New York: W. W. Norton & Co., 1969. Translations: French, 1969; Japanese, 1970.
- (18) With Anna J. Schwartz. Monetary Statistics of the United States. National Bureau of Economic Research Studies in Business Cycles, no. 20. New York: Columbia University Press, 1970.
- (19) A Theoretical Framework for Monetary Analysis. National Bureau of Economic Research Occasional Paper, no. 112. New York: National Bureau of Economic Research, 1971. Reprinted in Milton Friedman's Monetary Framework.
- (20) An Economist's Protest: Columns on Political Economy. Glen Ridge, N.J.: Thomas Horton & Daughters, 1972; 2d ed., 1975. (The second edition also published in 1975 under the title There's No Such Thing as a Free Lunch by the Open Court Publishing Company of LaSalle, Ill.)
- (21) With Wilbur J. Cohen. Social Security: Universal or Selective? Rational Debate Seminar. Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972.

- (22) Money and Economic Development. New York: Praeger, 1973.
- (23) Teorija novica i monetarna politika. Belgrade, Yugoslavia: Izdavaco Pre. duzece "Rad," 1973. (A collection in Serbo-Croatian translation of articles originally published in English.)
- (24) Milton Friedman's Monetary Framework: A Debate with His Critics. Edited by Robert J. Gordon. Şikago: University of Şikago Press, 1974.
- (25) Contestazione liberale. Translated by Antonio Martino and Massimo del Buono. Florence: Sansoni, 1975. (Italian translation of the Playboy interview, a talk entitled "Doing Good," and some of chap. 8 and all of chap. 12 of the first edition of An Economist's Protest.)
- (26) Price Theory (a revised and enlarged version of Price Theory: A Provisional Text). Şikago: Aldine, 1976.

Diğer Yayınları

- (1)"Professor Pigou's Method for Measuring Elasticities of Demand from Budgetary Data." Quarterly Journal of Economics 1 (November 1934): 151-63.
- (2) Review of Seasonal Variations in Industry and Trade by Simon Kuznets. Journal of Political Economy 43 (December 1935): 830-32.
- (3) One of four editors of Frank H. Knight, The Ethics of Competition. London and New York: George Allen & Unwin, Ltd., 1935. *Profesör Knight'ın ellinci doğum günü anısına yayınlanan bu eserin derlenmesinde yardımcı olan öğrencilerinden biridir.*

Denemeler Milton Friedman, Homer Jones, George Stigler ve Allen Wallis tarafından seçilerek yayınlanır hale getirilmiştir. Özellikle de 1920'lerin başından 1930'ların ortalarına kadar Knight'ın felsefi ve metodolojik yaklaşımını açıklayan makalelere odaklanmışlardır. Eserde Knight'ın daha önce yayınlanmamış 'Ekonomik Teori ve Milliyetçilik' isimli çalışmasına da yer verilmiştir.

(4) "Further Notes on Elasticity of Substitutions: Note on Dr Machlup's Article." *Review of Economic Studies* 3 (February 1936): 147-48.

(5) With Hildegard Kneeland and Erika Schoenberg. "Plans for a Study of the Consumption of Goods and Services by American Families." *Journal of the American Statistical Association* 31 (March 1936): 135-40.

(6) "Marginal Utility of Money and Elasticities of Demand." *Quarterly Journal of Economics* 50 (May 1936): 523-33.

(7) Review of Cyclical Fluctuations in Commodity Stocks by Ralph H. Blodgett. *Journal of Political Economy* 44 (December 1936): 642-43.

(8) Editor and minor contributor to *Studies in Income and Wealth*. Vols. 1-3. New York: National Bureau of Economic Research, 1937, 1938, and 1939. *1935 yılında Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu, işbirliğine dayalı bir araştırma grubu oluşturmak için altı üniversitedeki İktisat Bölümlerini işbirliğine katılım sağlamaları açısından çağrı yapmıştır. Bu çağrının kabulü, planları ve gerekli*

prosedürleri değerlendirmek için Üniversiteler-Ulusal Büro Komitesi kurulmasını sağlamıştır. Görüşmeler sonucunda neler yapılabileceğini görebilmek açısından bir deneme yapmışlardır. İlk olarak bu kurul, çok sayıda kurumun işbirliği ile birlikte en verimli şekilde geliştirilebilecek iki araştırma alanı belilemiştir. Buna göre, biri Fiyat Araştırmaları, diğeri Ulusal Gelir ve Servet Araştırmalarını kapsayan iki farklı 'Konferans' düzenlenmiştir. Friedman bu kurulda raporların düzenlenip tartışılması aşamasında katkıda bulunarak görev almıştır.

(9) "The Use of Ranks to Avoid the Assumption of Normality Implicit in the Analysis of Variance." Journal of the American Statistical Association 32 (December 1937): 675-701.

(10) "Mr Broster on Demand Curves." Journal of the Royal Statistical Society 101, part 2 (1938): 450-54. *Bu çalışmasını, aynı derginin yakın tarihli bir sayısında Bay E. J. Broster'in yapmış olduğu bir çalışmaya karşılık yazmıştır. O makaleye göre; bir malın tüketimi ve aynı malın ortalama fiyatı ile ilgili yıllık verilerle yeni bir istatistiksel talep eğrisi türetebilmek için yeni bir yöntem önermiştir. Friedman ise; bu yöntemin yöntemin geçersiz olduğunu göstermeyi istemiştir. Bunu ise ilk adım, fiyat ve miktar serilerindeki eğilimleri ortadan kaldırmak ve fiyat serilerini genel fiyatların bazı endeks sayılarına göre artışını engellemktir. İkinci adım ise talep eğrisi, düzenlenen bu verilere bir matematiksel eğri oluşturmaktır. Bay Broster'in sunmuş olduğu açıklamalar eğilim düzeltmesi ile bir matematiksel*

eğrinin uyumu arasındaki gözlemlerin ayarlamasının başlangıcından farklı olduğunu ifade etmektedir.

(11) With Simon Kuznets. "Income from Independent Professional Practice, 1929-36." National Bureau of Economic Research Bulletin, no. 72-73 (January 1939).

(12) Review of The Income Structure of the United States by Maurice Leven. Journal of the American Statistical Association 34 (March 1939): 224-25.

(13) "A Comparison of Alternative Tests of Significance for the Problem of m Rankings." Annals of Mathematical Statistics 11 (March 1940): 86-92.

(14) Review of Business Cycles in the United States of America, 1919-32 by J. Tinbergen. American Economic Review 30 (September 1940): 657-60. *Profesör Tinbergen'in ele aldığı bir çalışmasını, döngüsel dalgalanmaların tam kantitatif bir analizini yapmayı, iş döngüsü teorilerini test etmeyi ve kamu politikalarını değerlendirmeyi amaçlamak için kaleme almıştır bu çalışmasını. Öncelikle Tinbergen prosedürünü önemli ekonomik değişkenlerin kendi arasındaki istatistikî ilişkilerin varlığını belirlemiştir. Daha sonra ise bu ilişkileri bir sistem haline getirmiştir. 1919-32 dönemi yıllık verilerinden elde edilen 70 değişken arasındaki istatistiksel ilişkileri çoklu regresyon analizi yöntemini kullanarak belirlemiştir.*

- (15) Review of Monopolistic Competition and General Equilibrium by Robert Triffin. *Journal of Farm Economics* 23 (February 1941): 389-90.
- (16) With W. Allen Wallis. "The Empirical Derivation of Indifference Functions." In *Studies in Mathematical Economics and Econometrics*, pp. 175-89. Edited by O. Lange et al. Chicago: University of Chicago Press, 1942.
- (17) "Discussion of 'The Inflationary Gap' by Walter Salant." *American Economic Review* 32 (June 1942): 314-20. Reprinted in *Essays in Positive Economics*.
- (18) "The Spending Tax as a Wartime Fiscal Measure." *American Economic Review* 33 (March 1943): 60-62.
- (19) Review of Saving, Investment, and National Income by Oscar L. Altman. *Review of Economic Statistics* 26 (May 1944): 101-102.
- (20) "Lange on Price Flexibility and Employment." *American Economic Review* 36 (September 1946): 613-31. Reprinted in *Essays in Positive Economics*
- (21) With George J. Stigler. *Roofs or Ceilings? The Current Housing Problem*. Irvington-on-the-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education, 1946.
- (22) "Lerner on the Economics of Control." *Journal of Political Economy* 55 (October 1947): 405-16. Reprinted in *Essays in Positive Economics*.

(23) "Utilization of Limited Experimental Facilities When the Cost of Each Measurement Depends on Its Magnitude." In *Techniques of Statistical Analysis*, chap. 9, pp. 319-28. Edited by C. Eisenhart, M. W. Hastay and W. A. Wallis. New York and London: McGraw-Hill Book Co., Inc., 1947.

(24) "Planning an Experiment for Estimating the Mean and Standard Deviation of a Normal Distribution from Observations on the Cumulative Distribution." In *Techniques of Statistical Analysis*, chap. 11, pp. 339-52.

(25) With L. J. Savage. "Planning Experiments Seeking Maxima." In *Techniques of Statistical Analysis*, chap. 13, pp. 363-72.

(26) With Harold Hotelling, Walter Bartky, W. Edwards Deming and Paul Hoel. "The Teaching of Statistics," a Report of the Institute of Mathematical Statistics Committee on the Teaching of Statistics. *Annals of Mathematical Statistics* 19 (March 1948): 95-115.

(27) Review of *Cycles: The Science of Prediction* by Edward R. Dewey and Edwin F. Dakin. *Journal of the American Statistical Association* 43 (March 1948): 139-41.

(28) Foreword to *Analysis of Wisconsin Income* by Frank A. Hanna, Joseph A. Pechman and Sidney M. Lerner. *Studies in Income and Wealth*, vol. 9. New York: National Bureau of Economic Research, 1948. Pp. 1-16.

(29) "A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stability." *American Economic Review* 38 (June 1948): 245-64. Reprinted in

Essays in Positive Economics. *Bu eserinde parasal ve mali çerçeveyi oluşturmuş ve uzun vadeli hedeflere öncelik vermiştir. Yani, "kötü" para ve mali uygulamaların doğurmuş olduğu hareketlerin dışındaki döngüsel hareketlerin hiçbir sonucunun oluşmadığı bir ekonomik yapı için uygun düzenlemeye çalışmıştır. Sonrasında ise, bu döngüsel dalgalanmalar karşısında alınacak tutumları görebilmek açısından oluşan sonucu incelemiştir. Sonuçlar şaşırtıcı düzeyde iyi durumdadır; dolayısı ile sadece döngüsel dalgalanmalara katkı yapılmasının yetersiz kalacağını düşünmüştür. Aynı zamanda onları dengeye getirme eğilimi içinde olduğunu söylemiştir. Bu nedenle, kabul edilebilir bir düzeyde kısa vadeli bir ekonomik istikrarın gerçekleşmesini sağlamak hakkında önemli önerilerde bulunmuştur.*

(30) With L. J. Savage. "The Utility Analysis of Choices Involving Risk." *Journal of Political Economy* 56 (August 1948): 270-304.

(31) Discussion of "Liquidity and Uncertainty." *American Economic Review, Papers and Proceedings* 39 (May 1949): 196-201.

(32) "'Rejoinder' to 'Professor Friedman's Proposal': Comment." *American Economic Review* 39 (September 1949): 949-55.

(33) "The Marshallian Demand Curve." *Journal of Political Economy* 57 (December 1949): 463-95. Reprinted in *Essays in Positive Economics*.

(34) "Does Monopoly in Industry Justify Monopoly in Agriculture?" *Farm Policy Forum* 3 (June 1950): 5-8.

- (35) With Emile Despres, Albert G. Hart, P. A. Samuelson and Donald H. Wallace. "The Problem of Economic Instability." *American Economic Review* 40 (September 1950): 505-38.
- (36) "Wesley C. Mitchell as an Economic Theorist." *Journal of Political Economy* 58 (December 1950): 465-93.
- (37) "Some Comments on the Significance of Labor Unions for Economic Policy." In *The Impact of the Union*, pp. 204-34. Edited by David McCord Wright. New York: Harcourt Brace & Co., 1951.
- (38) Comment on "Research in the Size Distribution of Income," a paper by Dorothy Brady. In *Conference on Research in Income and Wealth*, pp. 55-60. *Studies in Income and Wealth*, vol. 13. New York: National Bureau of Economic Research, 1951.
- (39) Comment on "Postwar Changes in the Income of Identical Consumer Units," a paper by George Katona and Janet Fisher. In *Conference on Research in Income and Wealth*, pp. 119-22.
- (40) Comment on "A Test of an Econometric Model for the United States, 1921-1947." In *Conference on Business Cycles*, pp. 107-14. New York: National Bureau of Economic Research, 1951.
- (41) "Neoliberalism and Its Prospects." *Farmand* (Oslo, Norway), February 17, 1951, pp. 89-93.
- (42) "Commodity-Reserve Currency." *Journal of Political Economy* 59 (June 1951): 203-32. Reprinted in *Essays in Positive Economics*.
- (43) "Comments on Monetary Policy." *Review of Economic Statistics* 33 (August 1951): 186-91. Reprinted in *Essays in Positive Economics*.

(44) "Les Effets d'une politique de plein emploi sur la stability 6conomique: Analyse formelle," trans. Jacques Mayer. hPconomie Appliquee 4 (JulyDecember 1951): 441-45. Slightly revised English version reprinted in *Essays in Positive Economics*.

(45) "Libert6 d'entreprise aux Etats-Unis." Societe Belge d'Etudes et d'Expansion Bulletin Bimestriel, no. 148 (November-December 1951), pp. 783-88.

(46) "The 'Welfare' Effects of an Income Tax and an Excise Tax." *Journal of Political Economy* 60 (February 1952): 25-33. Reprinted in *Essays in Positive Economics*.

(47) "Price, Income, and Monetary Changes in Three Wartime Periods." *American Economic Review, Papers and Proceedings* 42 (May 1952): 612-25. Reprinted in *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*.

(48) "A Reply to C. G. Phipps, 'Friedman's "Welfare" Effects.' " *Journal of Political Economy* 60 (August 1952): 334-36.

(49) "A Method of Comparing Incomes of Families Differing in Composition." In *Conference on Research in Income and Wealth*, pp. 9-20. *Studies in In come and Wealth*, vol. 15. New York: National Bureau of Economic Research, 1952.

(50) Comments. In U.S. Congress, Joint Committee on the Economic Report, *Monetary Policy and the Management of the Public Debt: Replies to Questions*. 82d Cong., 2d sess., S. Doc. no. 123, part 2.

Washington, D.C., 1952. Pp. 1019-20, 1069, 1105, 1117, 1131, and 1299-1301.

(51) With L. J. Savage. "The Expected Utility Hypothesis and the Measurability of Utility." *Journal of Political Economy* 60 (December 1952): 463-74.

(52) Discussion on A Survey of Contemporary Economies. *American Economic Review, Papers and Proceedings* 43 (May 1953): 445-48.

(53) "Choice, Chance, and the Personal Distribution of Income." *Journal of Political Economy* 61 (August 1953): 277-92.

(54) "Rejoinder to Henry M. Oliver, 'Economic Advice and Political Limitations.'" *Review of Economics and Statistics* 35 (August 1953): 252.

(55) "Why the Dollar Shortage?" *The Freeman*, vol. 4, no. 6 (December 14, 1953). Reprinted in *Dollars and Deficits*.

(56) "A Reply to Martin J. Bailey, 'The Marshallian Demand Curve.'" *Journal of Political Economy* 62 (June 1954): 261-66.

(57) "Why the American Economy is Depression Proof." *Nationalekonomiska ftreningens flrhandlingar* (Stockholm), no. 3 (1954), pp. 58-77. Reprinted in *Dollars and Deficits*.

(58) "The Reduction of Fluctuations in the Incomes of Primary Producers: A Critical Comment." *Economic Journal* 64 (December 1954): 698-703.

- (59) Comment on "Survey of the Empirical Evidence on Economies of Scale," a paper by Caleb Smith. In *Business Concentration and Price Policy*, pp. 230-38. A Report of the National Bureau of Economic Research. Princeton: Princeton University Press, 1955.
- (60) "Liberalism, Old Style." In *1955 Collier's Year Book*, pp. 360-63. New York, 1955.
- (61) "The Role of Government in Education." In *Economics and the Public Interest*, pp. 123-44. Edited by Robert A. Solo. New Brunswick: Rutgers University Press, 1955.
- (62) "Comment." In *Income-Output Analysis: An Appraisal*, pp. 169-74. NBER Studies in Income and Wealth, vol. 18. Princeton: Princeton University Press, 1955.
- (63) "What All Is Utility?" *Economic Journal* 65 (September 1955): 405-409.
- (64) "Comment on Lloyd Ulman, 'Marshall and Friedman on Union Strength.'" *Review of Economics and Statistics* 37 (November 1955): 401-406.
- (65) "Leon Walras and His Economic System." *American Economic Review* 45 (December 1955): 900-909.
- (66) "The Quantity Theory of Money-A Restatement." In *Studies in the Quantity Theory of Money*, pp. 3-21. Edited by M. Friedman. Şikago: University of Şikago Press, 1956. Reprinted in *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*.

- (67) "The Indian Alternative," comment on an article by John Strachey. *Encounter* 8 (January 1957): 71-73.
- (68) "Consumer Credit Control as an Instrument of Stabilization Policy." *Consumer Instalment Credit*, part 2, vol. 2: Conference on Regulation, pp. 73-103. Washington, D.C.: National Bureau of Economic Research and the Board of Governors of the Federal Reserve System, 1957.
- (69) With Gary S. Becker. "A Statistical Illusion in Judging Keynesian Models." *Journal of Political Economy* 65 (February 1957): 64-75.
- (70) "Government Control of Consumer Credit." *University of Pennsylvania Bulletin*, Symposium on Consumer Credit and Consumer Spending, 8, no. 13 (March 25, 1957): 65-75.
- (71) "Savings and the Balance Sheet." *Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics* 19 (May 1957): 125-36.
- (72) "Minimizing Government Control over Economic Life and Strengthening Competitive Private Enterprise." In *Problems of United States Economic Development*, 1: 251-57. New York: Committee for Economic Development, 1958.
- (73) "The Supply of Money and Changes in Prices and Output." In *The Relationship of Prices to Economic Stability and Growth*, pp. 241-56. 85th Cong., 2d sess., Joint Committee Print. Washington, D.C., 1958. Reprinted in *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*.

(74) "Capitalism and Freedom." In *Essays on Individuality*, pp. 168-82. Edited by Felix Morley. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1958.

(75) "Reply to Comments on A Theory of the Consumption Function." In *Consumer Behavior*, pp. 463-70. Edited by Lincoln H. Clark. New York: Harper & Bros., 1958.

(76) "Foreign Economic Aid: Means and Objectives." *Yale Review* 47 (Summer 1958): 500-16.

(77) With Gary S. Becker. "Reply to Kuh and Johnston." *Review of Economics and Statistics* 40 (August 1958): 298.

(78) With Gary S. Becker. "Reply [to Lawrence Klein]." *Journal of Political Economy* 66 (December 1958): 545-59.

(79) "The Permanent Income Hypothesis: Comment." *American Economic Review* 48 (December 1958): 990-91.

(80) "What Price Inflation?" (Presented at a session of the Division of Finance and Accounting, 38th Annual Meeting of the American Petroleum Institute.) In *Finance and Accounting* 38, part 7 (1958): 18-27.

(81) "The Case for Flexible Exchange Rates." In *Essays on Positive Economics*, pp. 157-87. Excerpted in *Foreign Trade and Finance*, pp. 313-42. Edited by W. R. Allen and C. L. Allen. New York: Macmillan, 1959.

(82) "Discussion of 'Wage-Push Inflation,' by Walker A. Morton." At the 11th Annual Meeting of the Industrial Relations Research

Association, December 1958. In Proceedings of the Eleventh Annual Meeting of the Industrial Relations Research Association, 1959, pp. 212-16.

(83) Testimony (on May 25, 1959) and "The Quantity Theory of Money-A Restatement." In U.S., Congress, Joint Economic Committee, Hearings on Employment, Growth, and Price Levels. 86th Cong., 1st sess. pursuant to S. Con. Res. 13, part 4. Washington, D.C., 1959. Pp. 605-69.

(84) "The Demand for Money: Some Theoretical and Empirical Results." Journal of Political Economy 67 (August 1959): 327-51. Also published as National Bureau of Economic Research Occasional Paper, no. 68 (in 1959). Summary under the same title in American Economic Review, Papers and Proceedings 49 (May 1959): 525-27. Entire article reprinted in The Optimum Quantity of Money and Other Essays.

(85) With T. W. Anderson. "A Limitation of the Optimum Property of the Sequential Probability Ratio Test." In Contributions to Probability and Statistics, pp. 57-69. Edited by I. Oklin et al. Stanford: Stanford University Press, 1960.

(86) "Comments." In Consumption and Saving, 2: 191-206. Edited by Irwin Friend and Robert Jones. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1960.

(87) "In Defense of Destabilizing Speculation." In Essays in Economics and Econometrics, pp. 133-41. Edited by Ralph W. Pfouts.

Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1960. Reprinted in *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*.

(88) "Vault Cash and Free Reserves." *Journal of Political Economy* 69 (April 1961): 181-82.

(89) "Monetary Data and National Income Estimates." *Economic Development and Cultural Change* 9 (April 1961): 267-86.

(90) "Capitalism and Freedom." *The New Individualist Review* 1 (April 1961): 3-10.

(91) Excerpts from "Capitalism and Freedom." *Wall Street Journal*, May 1961.

(92) "The Demand for Money." *Proceedings of the American Philosophical Society* 105 (June 1961): 259-64. Reprinted in *Dollars and Deficits*.

(93) "Economic Aid Reconsidered: A Reply." *Yale Review* 50 (Summer 1961): 533-40.

(94) "The Lag in Effect of Monetary Policy." *Journal of Political Economy* 69 (October 1961): 447-66. Reprinted in *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*.

(95) "Real and Pseudo Gold Standards." *Journal of Law and Economics* 4 (October 1961): 66-79. Reprinted in *Dollars and Deficits*.

(96) Review of Inflation by Thomas Wilson. *American Economic Review* 51 (December 1961): 1051-55.

- (97) "An Alternative to Foreign Aid." Wall Street Journal, April 1962.
- (98) "The Report of the Commission on Money and Credit: An Essay in *petitio principii*." American Economic Review, Papers and Proceedings 52 (May 1962): 291-301.
- (99) "More on Archibald versus Şikago." Review of Economic Studies 30, no. 1 (1962): 65-67.
- (100) "The Interpolation of Time Series by Related Series." Journal of the American Statistical Association 57 (December 1962): 729-57. Also reprinted as National Bureau of Economic Research Technical Paper, no. 16 (in 1962).
- (101) "Should There Be an Independent Monetary Authority?" In In Search of a Monetary Constitution, pp. 219-43. Edited by Leland B. Yeager. Cambridge: Harvard University Press, 1962. Reprinted in Dollars and Deficits.
- (102) With David Meiselman. "The Relative Stability of Monetary Velocity and the Investment Multiplier in the United States, 1897-1958." In Stabilization Policies, pp. 165-268. A Series of Studies Prepared for the Commission on Money and Credit. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1963.
- (103) "Windfalls, the 'Horizon,' and Related Concepts in the Permanent-Income Hypothesis." In Measurement in Economics: Studies in Mathematical Economics and Econometrics in Memory of Yehuda Girunfeld, pp. 3-28. By K. Arrow et al. Stanford: Stanford University Press, 1963.

(104) With Anna J. Schwartz. "Money and Business Cycles." *Review of Economics and Statistics* 45, part 2, supplement (February 1963): 32-64. Reprinted in *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*.

(105) "Exchange Rate Policy." *Swarajya* (India), March 30, 1963.

(106) "Price Determination in the U.S. Treasury Bill Market: A Comment." *Review of Economics and Statistics* 45 (August 1963): 318-20.

(107) "The Present State of Monetary Theory." *Economic Studies Quarterly* 14 (September 1963): 1-15.

(108) Statement and Testimony (on November 14, 1963). In U.S., Congress, Joint Economic Committee, Hearings on the United States Balance of Payments. 88th Cong., 1st sess., part 3. Washington, D.C., 1963. Pp. 451-59, 500-25.

(109) "Can a Controlled Economy Work?" In *The Conservative Papers*, pp. 162- 74. Garden City, N.Y.: Doubleday & Co., Anchor Books, 1964.

(110) Statement and Testimony (on March 3, 1964). In U.S., Congress, House, Committee on Banking and Currency, Hearings on the Federal Reserve System after Fifty Years, before the Subcommittee on Domestic Finance. 88th Cong., 2d sess. Washington, D.C., 1964. 2: 1133-78, 1220-22.

(111) "Post War Trends in Monetary Theory and Policy." National Banking Review 2 (September 1964): 1-9. Reprinted in The Optimum Quantity of Money and Other Essays.

(112) "The Goldwater View of Economics." New York Times Magazine, October 11, 1964.

(113) "Comment on 'Collusion in the Auction for Treasury Bills.'" Journal of Political Economy 72 (October 1964): 513-14.

(114) With David Meiselman. "Keynes and the Quantity Theory: Reply to Donald Hester." Review of Economics and Statistics 46 (November 1964): 369-76.

(115) "The Monetary Studies of the National Bureau." In The National Bureau Enters Its 45th Year, Forty-fourth Annual Report of the National Bureau of Economic Research, 1964, pp. 7-25. Reprinted in The Optimum Quantity of Money and Other Essays.

(116) "A Program for Monetary Stability." In Readings in Financial Institutions, pp. 189-209. Edited by Marshall D. Ketchum and Leon T. Kendall. Boston: Houghton Mifflin, 1965.

(117) Foreword to Determinants and Effects of Changes in the Stock of Money, 1875-1960 by Phillip Cagan. National Bureau of Economic Research Studies in Business Cycles, no. 13. New York: Columbia University Press, 1965. Pp. xxiii-xxviii.

(118) "Social Responsibility: A Subversive Doctrine." National Review, August 24, 1965, pp. 721-24.

- (119) "Economic Libertarianism: Part 1." In Proceedings of the Conference on Savings and Residential Financing, 1965, pp. 10-29.
- (120) With David Meiselman. "Reply to Ando and Modigliani and to De Prano and Mayer." *American Economic Review* 55 (September 1965): 753-85.
- (121) "Transfer Payments and the Social Security System." *National Industrial Conference Board Record*, September 1965, pp. 7-10.
- (122) "The Lessons of U.S. Monetary History and Their Bearing on Current Policy." Memorandum prepared for Consultants Meeting, Board of Governors of the Federal Reserve System, October 7, 1965. Reprinted in *Dollars and Deficits*.
- (123) "What Price Guideposts?" In *Guidelines, Informal Controls and the Market Place*, pp. 17-39. Edited by George P. Shultz and Robert Z. Aliber. Chicago: University of Chicago Press, 1966. Reprinted in *Dollars and Deficits*.
- (124) With Yale Brozen. *The Minimum Wage: Who Pays?* Washington, D.C.: The Free Society Association, Inc., 1966.
- (125) "Hvofofor har det fri market sA dArlig presse?" *Farmand* (Oslo, Norway), February 12, 1966. English reprint: "Why Does the Free Market Have Such a Bad Press?" *Human Events* (Washington, D.C.), July 2, 1966, pp. 8 and 14.
- (126) "A Tax Subsidy for the Poor?" *Social Service Outlook* 1 (April 1966): 13-14.

(127) "Current Monetary Policy." Memorandum prepared for Consultants Meeting, Board of Governors of the Federal Reserve System, June 15, 1966. Reprinted in Dollars and Deficits.

(128) "Interest Rates and the Demand for Money." Journal of Law and Economics 9 (October 1966): 71-85. Reprinted in The Optimum Quantity of Money and Other Essays.

(129) What Should Monetary and Fiscal Policy Be in the Present Situation? A Symposium at the Twentieth Annual Conference of Bank Correspondents, First National Bank of Şikago, November 22, 1966.

(130) The Case for the Negative Income Tax: A View from the Right. Talk given at the National Symposium on Guaranteed Income sponsored by the U.S. Chamber of Commerce, Washington, D.C., December 9, 1966.

(131) "Why Not a Voluntary Army?" In The Draft: A Handbook of Facts and Alternatives, pp. 200-207. (Based on a conference held at the University of Şikago, December 4-7, 1966.) Edited by Sol Tax. Şikago: University of Şikago Press, 1967.

(132) "Value Judgments in Economics." In Human Values and Economic Policy, pp. 85-93. Edited by Sidney Hook. New York: New York University Press, 1967.

(133) "L'İtconomie politique des accords mondtaires internationaux" [The political economy of international monetary arrangements]. In Les Fondements philosophiques des syst~mes economiques (Essays in

honor of Jacques Rueff), pp. 384-394. Edited by Emil M. Claassen. Paris: Payot, 1967.

(134) "The Case for the Negative Income Tax." *National Review*, March 7, 1967, pp. 239-41.

(135) "Must We Choose between Inflation and Unemployment?" *Stanford Graduate School of Business Bulletin* 35 (Spring 1967): 10-13, 40 and 42.

(136) "Myths That Keep People Hungry." *Harper's Magazine*, April 1967, pp. 16-24. Also published separately as a pamphlet in 1968 by the Forum of Free Enterprise, Bombay, India.

(137) "The Case for Abolishing the Draft-and Substituting for It an All-Volunteer Army." *New York Times Magazine*, May 14, 1967.

(138) "The Monetary Theory and Policy of Henry Simons." (The Third Henry Simons Lecture, delivered at the Law School, University of Şikago, May 5, 1967.) *Journal of Law and Economics* 10 (October 1967): 1-13. Reprinted in *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*.

(139) "Taxes, Money and Stabilization." *Washington Post*, November 5, 1967, pp. H1 and H3.

(140) Statement and Testimony (on February 1, 1968). In U.S., Congress, Senate, Committee on Banking and Currency. Hearings on the Gold Cover, on S. 1307, S. 2815 and S. 2857 relating to repeal of the gold reserve requirements for U.S. currency. 90th Cong., 2d sess. Washington, D.C., 1968. Pp. 152-66.

- (141) "Has the New Economics Failed? An Interview with Milton Friedman." *Dun's Review*, February 1968, pp. 38-39, 93-94 and 96.
- (142) "The Role of Monetary Policy." (Presidential Address, American Economic Association, December 29, 1967.) *American Economic Review* 58 (March 1968): 1-17. Reprinted in *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*.
- (143) "Money and the Interest Rate." Address before the University of Miami Savings Institutions Forum, March 11, 1968. In *Proceedings of the University of Miami Savings Institution Forum, 1968*.
- (144) "The Higher Schooling in America." *The Public Interest*, no. 11 (Spring 1968), pp. 108-12.
- (145) "Factors Affecting the Level of Interest Rates." *Proceedings of the Conference on Savings and Residential Financing, 1968*, pp. 11-27.
- (146) "Money: Quantity Theory." In *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 1968 ed., pp. 432-47.
- (147) "The Case for the Negative Income Tax." In *Republican Papers*, pp. 202-20. Edited by Melvin R. Laird. New York: Praeger, 1968.
- (148) With A. J. Schwartz. "The Definition of Money: Net Wealth and Neutrality as Criteria." *Journal of Money, Credit, and Banking* 1 (February 1969): 1-14.
- (149) "Worswick's Criticism of the Correlation Criterion, A Comment." *Journal of Money, Credit, and Banking* 1 (August 1969): 506.

(150) "La política fiscal y monetaria." Centro de Estudios Monetarios Latinoamericanos Boletín Mensual (Mexico) 15 (August 1969): 382-88. Spanish translation and publication of "Fiscal and Monetary Policy," an unpublished talk delivered at the Bache Institutional 1969 Seminar, sponsored by Bache & Co., Geneva, Switzerland, April 25, 1969.

(151) "The Euro-Dollar Market: Some First Principles." The Morgan Guaranty Survey, October 1969, pp. 4-15.

(152) "The Schizophrenic Businessman: Friend and Enemy of Free Enterprise." Paper prepared for the International University for Presidents, Young Presidents' Organization, Phoenix, Arizona, April 25, 1966. In *Readings in Contemporary Economics*, pp. 27-35. Edited by Leonard Silk. New York: McGraw-Hill, 1970.

(153) Statement and Testimony (on October 6, 1969), and Answers to Supplementary Questions Submitted Later. In U.S., Congress, Joint Economic Committee, Hearings on Economic Analysis and the Efficiency of Government, before the Subcommittee on Economy in Government. 91st Cong., 1st sess., part 3. Washington, D.C., 1970. Pp. 810-29 and 873-78.

(154) Statement and Testimony on Family Assistance Programs (on November 7, 1969). In U.S., Congress, House, Committee on Ways and Means, Hearings on Social Security and Welfare Proposals. 91st Cong., 1st sess., part 6. Washington, D.C., 1970. Pp. 1944-57.

- (155) The Counter-Revolution iMonetary Theory. IEA Occasional Paper, no. 33. London: Institute of Economic Affairs, 1970.
- (156) "The Market vs. the Bureaucrat." In Individuality and the New Society, pp. 69-88. Edited by Abraham Kaplan. Seattle: University of Washington Press, 1970.
- (157) "Controls on Interest Rates Paid by Banks." Journal of Money, Credit, and Banking 2 (February 1970): 15-32.
- (158) "Monetary Policy for a Developing Society." Bank Markazi Iran Bulletin 9 (March-April 1970): 700-12.
- (159) "A Theoretical Framework for Monetary Analysis." Journal of Political Economy 78 (March-April 1970): 193-238. Reprinted in book of the same name and also in Milton Friedman's Monetary Framework.
- (160) "Comment on Tobin." Quarterly Journal of Economics 84 (May 1970): 318-27.
- (161) "Special Interest and the Law." Şikago Bar Record, June 1970, pp. 434-41.
- (162) "We Must Stand Firm Against Inflation." Reader's Digest, June 1970, pp. 202-204 and 206.
- (163) "Social Responsibility of Business." New York Times Magazine, September 13, 1970. Reprinted in An Economist's Protest, 1st ed.

(164) "The New Monetarism: Comment." *Lloyds Bank Review*, no. 98 (October 1970), pp. 52-53.

(165) "Money, Economic Activity, Interest Rates: The Outlook." In *Savings and Loan Annals*, 1970, pp. 60-68. Şikago: U.S. Savings and Loan League, 1971.

(166) "A Monetary Theory of Nominal Income." *Journal of Political Economy* 79 (March-April 1971): 323-37. Reprinted in *A Theoretical Framework for Monetary Analysis* and also in Milton Friedman's *Monetary Framework*.

(167) "Is a Nation Justified in Compelling Physical Servitude from an Individual?" Interview in *The Montana Review* (University of Montana) 73 (April 16, 1971): 8-10.

(168) "The Dollar Standard: Its Problems and Prospects." *Montana Business Quarterly* 9 (Spring 1971): 5-12.

(169) "Government Revenue from Inflation." *Journal of Political Economy* 79 (July-August 1971): 846-56.

(170) Statement and Testimony (on September 23, 1971). In U.S., Congress, Joint Economic Committee, *Hearings on the President's New Economic Program*. 92d Cong., 1st sess., part 4. Washington, D.C., 1971. Pp. 698-706 and 716-43.

(171) "Doing Good." *Reader's Digest*, October 1971. Condensed version of Commencement Address delivered at the University of Rochester, June 6, 1971. Full address published in *An Economist's Protest*, 1st ed.

(172) "Morality and Controls" (I and II). New York Times, October 28 and 29, 1971, p. 39M. Reprinted in An Economist's Protest, both eds.

(173) "The Need for Futures Markets in Currencies." Prepared for the Şikago Mercantile Exchange, Fall 1971. In The Futures Market in Foreign Currencies, pp. 6-12. Şikago: International Monetary Market of the Şikago Mercantile Exchange, Inc., 1972.

(174) "A Libertarian Speaks." Interview in Trial: The National Legal Newsmagazine, January-February 1972, pp. 22-24.

(175) "Monetary Trends in the United States and the United Kingdom." The American Economist 16 (Spring 1972): 4-17.

(176) "Milton Friedman Responds." Interview in Business and Society, no. 1 (Spring 1972), pp. 5-16. Excerpts reprinted in An Economist's Protest, 2d ed.

(177) "Have Monetary Policies Failed?" American Economic Review, Papers and Proceedings 62 (May 1972): 11-18.

(178) "Social Security: The Poor Man's Welfare Payment to the Middle Class." The Washington Monthly, May 1972, pp. 11-13. Reprinted as "Reforming Social Security: The Incongruities of the Present System." Current, JulyAugust 1972, pp. 45-50. Adapted from Social Security: Universal or Selective?

(179) "Monetary Policy." Proceedings of the American Philosophical Society 116 (June 1972): 183-96.

- (180) "Comments on the Critics." *Journal of Political Economy* 80 (September-October 1972): 906-50. Reprinted in Milton Friedman's *Monetary Framework*.
- (181) "Monetary Policy in Developing Countries." *Liberian Economic and Management Review* 1 (1972): 3-15. Also published in *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*, pp. 265-78. Edited by Paul A. David and Melvin W. Reder. New York: Academic Press, 1974.
- (182) "How Much Monetary Growth?" *Morgan Guaranty Survey*, February 1973, pp. 5-10.
- (183) "Interview: Milton Friedman." *Playboy*, February 1973. Reprinted in *An Economist's Protest*, 2d ed.
- (184) "Contemporary Monetary Problems." *Economic Notes (Monte dei Paschi di Siena)* 2 (1973): 5-18.
- (185) "See Yourself as V.I.P.'s See You: Milton Friedman." Interview in *Medical Economics*, April 16, 1973.
- (186) "Milton Friedman -Sir Dennis Robertson Correspondence." *Journal of Political Economy* 81 (July-August 1973): 1033-39.
- (187) "The Voucher Idea." *New York Times Magazine*, September 23, 1973. Reprinted in *An Economist's Protest*, 2d ed.
- (188) *How Well Are Fluctuating Exchange Rates Working?* AEI Reprint, no. 18. Washington, D.C.: American Enterprise Institute, October 1973. Reprint of text of statement before the Subcommittee

on International Exchange and Payments, Joint Economic Committee, U.S. Congress, June 21, 1973.

(189) "A Simple Idea Whose Time Has Come: Proposed California Amendment Would Allow Citizens to Limit Taxes." Manion Forum (South Bend, Ind.), October 28, 1973.

(190) "Facing Inflation." Interview in Challenge, November-December 1973, pp. 29-37.

(191) Living with Inflation: Three Essays. AEI Reprint, no. 23. Washington, D.C.: American Enterprise Institute, March 1974. Reprint of Newsweek columns of September 17, October 8 and October 29, 1973.

(192) "Monetary Policy: A Letter (II)." Federal Reserve Bank of St. Louis Review 56 (March 1974): 20-23. Also published in several other Federal Reserve Bank Reviews.

(193) "A Bias in Current Measures of Economic Growth." Journal of Political Economy 82, part 1 (March-April 1974): 431-32.

(194) "Commentary." In International Inflation: Four Commentaries, pp. 12-18. A panel discussion with Andrew Brimmer, George Freeman and Helmut Schlesinger, under the auspices of the Federal Reserve System's Committee on International Research and Analysis, held at the Federal Reserve Bank of Şikago, December 3-4, 1973. Şikago: Federal Reserve Bank of Şikago, July 1974.

(195) "Using Escalators to Help Fight Inflation." Fortune, July 1974, pp. 94-97, 174 and 176. Reprinted in An Economist's Protest, 2d ed.

(196) Indexing and Inflation. An AEI Round Table with Charls Walker, Robert J. Gordon and William Fellner, held July 17, 1974. Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1974.

(197) Monetary Correction. IEA Occasional Paper, no. 41. London: Institute of Economic Affairs, 1974. (This is an expanded version of "Using Escalators to Help Fight Inflation.") Monetary Correction was also reprinted in Essays on Inflation and Indexation, pp. 25-61. AEI Domestic Affairs Study, no. 24. Washington, D.C.: American Enterprise Institute, October 1974. Translation: Spanish, 1975.

(198) "Inflation, Taxation, Indexation." In Inflation: Causes, Consequences, Cures, pp. 71-88. IEA Readings, no. 14. London: Institute of Economic Affairs, 1974.

(199) "Money." In Encyclopaedia Britannica, 15th ed. (1974), pp. 349-56.

(200) Free Markets for Free Men. Selected Paper no. 45. Şikago: University of Şikago, Graduate School of Business, [November], 1974. (A talk originally delivered before a group of business leaders in Şikago, October 17, 1974.)

(201) "An Interview with Milton Friedman." Reason, December 1974, pp. 4-14.

(202) Is Inflation a Curable Disease? Alex C. Walker Memorial Lecture, December 5, 1974. Pittsburgh: Published jointly by the Pittsburgh National Bank, Alex C. Walker Educational and Charitable

Foundation and the University of Pittsburgh Graduate School of Business, 1975.

(203) "The National Business Outlook for 1975." Delivered at a one-day conference co-sponsored by the School of Business Administration of Portland State University and the Portland Chamber of Commerce in cooperation with the Harvard and Stanford Business School Associations, Portland, Oregon, December 16, 1974. In Proceedings of the 12th Annual Business and Economic Outlook for 1975, pp. 1-27.

(204) Inflation and the American Economy. Speech before the Economic Club of Indianapolis, January 9, 1975. Indianapolis: Economic Club, 1975.

(205) "Myth and Reality in Contemporary Public Opinion." William Arthur Maddox Memorial Lecture delivered at Rockford College, December 6, 1974. In Widening Horizons (Rockford College), vol. 11, no. 3 (March 1975).

(206) Milton Friedman in Australia, 1975. Sydney: Constable & Bain and The Graduate Business Club, 1975. Transcripts of two talks delivered in Sydney: "Inflation and the Management of Western Economies" (April 1, 1975) and "Can Inflation Be Cured ... Before It Ends Free Society?" (April 2, 1975).

(207) Milton Friedman en Chile. Santiago: Fundaci6n de Estudios Economicos, Banco Hipotecario de Chile, May 1975. Spanish

translation of three talks delivered in English in Santiago in March 1975.

(208) "Twenty-five Years after the Rediscovery of Money: What Have We Learned? Discussion." *American Economic Review, Papers and Proceedings* 65 (May 1975): 176-79.

(209) "Rich and Poor." In *Whatever Happened to Equality?* pp. 67-76. Edited by John Vaizey. London: The British Broadcasting Corporation, 1975.

(210) With John Exeter. "The Role and Value of Gold: 2 Views." Reason, special financial issue (June 1975), pp. 86-94. (Based on "Gold-Its Value as Money and an Inflation Hedge," remarks given at the Third Annual Monetary and Trade Outlook Conference of the International Monetary Market, Şikago Mercantile Exchange, October 16, 1974.)

(211) *Unemployment versus Inflation? An Evaluation of the Phillips Curve.* IEA Occasional Paper, no. 44. London: Institute of Economic Affairs, 1975. Reprinted in *Price Theory* (1976 ed.).

(212) "The Future of Capitalism." *Student Conference on National Affairs XX Proceedings* (Texas A. & M. University), 1975, pp. 6-9.

(213) "Five Examples of Fed Double-Talk." *Wall Street Journal*, August 21, 1975.

(214) "Regulation Foe: Milton Friedman Tells Why He Is Against [State Control of Hospital Rates]." Interview in *The Investor-Owned Hospital Review* 8 (August-September 1975): 16-17.

(215) "Gold, Money and the Law: Comments." In Gold, Money and the Law, pp. 71-81. Edited by Henry G. Manne and Roger LeRoy Miller. Şikago: Aldine Publishing Co. for The Center for Studies in Law and Economics of the University of Miami Law School, 1975.

(216) "There's No Such Thing as a Free Lunch ... Ever!" Interview in the Hillsdale Collegian, December 4, 1975, pp. 6-8.

(217) Prepared Statement and Testimony (on January 22, 1976). In U.S., Congress, House, Committee on Banking, Currency and Housing, Hearings on Financial Institutions and the Nation's Economy (FINE): "Discussion Principles," before the Subcommittee on Financial Institutions, Supervision, Regulation and Insurance. 94th Cong., 1st and 2d sess., part 3. Washington, D.C., 1976. Pp. 2151-92.

(218) "In His Own Words: Economist Milton Friedman Calls the Income Tax 'An Unholy Mess' and Wants to Reform It." Interview in People Weekly 5 (April 5, 1976): 49-52.

(219) Comment on "Long Run Effects of Fiscal and Monetary Policy on Aggregate Demand," by James Tobin and Willem Buiter. In Monetarism. Edited by Jerome L. Stein. Amsterdam and New York: North-Holland Publishing Co., 1976.

Friedman ve Diğerleri

Bu bölümde yer alan eserlerde M. Friedman yazar olarak katkıda bulunmamaktadır. Daha çok Friedman'ın danışmanlık yaptığı, çalışmanın teşekkür kısmında geçtiği eserler yer almaktadır. Aynı

zamanda M. Friedman'ın eserlerini değerlendiren, o çalışmaların iktisat bilimine katkısını değerlendiren değerli eserler bulunmaktadır.

(1) Leonall C. Andersen and Jerry L. Jordan, "Monetary and Fiscal Actions: A Test of Their Relative Importance in Economic Stabilization", Federal Reserve Bank of St. Louis Review, Vol. 50, November 1968.

(2) Albert Ando and Franco Modigliani, "The Relative Stability of Monetary Velocity and the Investment Multiplier", American Economic Review, Vol. 55, September 1965.

(3) Michael D. Bordo, "The Income Effects of the Sources of Monetary Changes", Economic Inquiry, Vol. XIII, December 1975.

(4) Karl Brunner, "The 'Monetarist Revolution' in Monetary Theory", Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 105, March 1970.

(5) Karl Brunner and Allan H. Meltzer, "Friedman's Monetary Theory", Journal of Political Economy, Vol. 80, Sept./Oct. 1972.

(6) John Culbertson, "Friedman on the Lag in Effect in Monetary Policy", Journal of Political Economy, Vol. 68, December 1960.

(7) Paul Davidson, "A Keynesian View of Friedman's Theoretical Framework for Monetary Analysis", Journal of Political Economy, Vol. 80, Sept./Oct. 1972.

(8) Michael de Prano and Thomas Mayer, "Tests of the Relative Importance of Autonomous Expenditures and Money", American Economic Review, Vol. 55, September 1965.

- (9) Gordon Fisher and David Sheppard, "Effects of Monetary Policy on the United States Economy: A Survey of Econometric Evidence", OECD Economic Outlook, Occasional Studies, December 1972.
- (10) Frank Hahn, "Professor Friedman's Views on Money", *Economica*, New Series, Vol. 38, February 1971.
- (11) Bent Hansen, Review of Friedman (ed.) *Studies in the Quantity Theory of Money*, *Ekonomisk Tidskrift*, Vol. 50, 1957.
- (12) Donald Hester, "Keynes and the Quantity Theory: A Comment on the Friedman-Meiselman CMC Paper", (with Reply by Friedman-Meiselman and Rejoinder by Hester, *Review of Economic and Statistics*, Vol. 46, November 1964.
- (13) Harry G. Johnson, "The Keynesian Revolution and the Monetarist Counter Revolution", *American Economic Review*, Vol. 61, May 1971, reprinted in *Further Essays in Monetary Economics*.
- (14) John Kareken and Robert M. Solow, "Lags in Monetary Policy", in *Stabilization Policies, A Series of Research Papers proposed for the Commission on Money and Credit*, E. C. Brown et al., Englewood Cliffs, 1963.
- (15) G. Kaufmann, "More on an Empirical Definition of Money", *American Economic Review*, Vol. 59, March 1969.
- (16) Axel Leijonhufvud, *Keynesian Economics and the Economics of Keynes*, London 1968.
- (17) A. J. Meigs, *Free Reserves and the Money Supply*, Şikago 1962.

- (18) Franco Modigliani, "The Life Cycle Hypothesis of Saving Twenty Years Later", in Contemporary Issues in Economics. Proceedings of the Conference of the Association of University Teachers of Economics, Warwick, 1973, Michael Parkin and A. R. Nobay (eds.), Manchester 1975.
- (19) G. R. Morrison, Liquidity Preferences of Commercial Banks, Şikago 1966.
- (20) Don Patinkin, "Friedman on the Quantity Theory and Keynesian Economics", Journal of Political Economy, Vol. 80, Sept./Oct. 1972.
- (21) P. Samuelson, "Problem of Methodology-Discussion", American Economic Review Proceedings, Vol. 53, May 1963.
- (22) Christopher A. Sims, "Money, Income and Causality", American Economic Review, Vol. 62, September 1972.
- (23) Ronald L. Teigen, "Demand and Supply Functions for Money in the United States: Some Structural Estimates", Econometrica, Vol. 32, October 1964.
- (24) Ronald L. Teigen, "A Critical Look at Monetarist Economics", Federal Reserve Bank of St. Louis Review, Vol. 54, January 1972.
- (25) Peter Temin, Did Monetary Forces Cause the Great Depression?, New York 1976.
- (26) James Tobin, "The Monetary Interpretation of History", American Economic Review, Vol. 55, June 1965.

(27) James Tobin, "A General Equilibrium Approach to Monetary Theory", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 1, February 1969.

(28) James Tobin, "Money and Income: Post Hoc Ergo Propter Hoc?", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, May 1970.

(29) James Tobin, "Friedman's Theoretical Framework", *Journal of Political Economy*, Vol. 80, Sept./Oct. 1972.

(30) James Tobin and Craig Swan, "Money and Permanent Income: Some Empirical Tests", *American Economic Review Proceedings*, Vol. 59, May 1969.

(31) Alan A. Walters, "Professor Friedman on the Demand for Money", *Journal of Political Economy*, Vol. 73, October 1965.

(32) S. Wong, "The 'F-Twist' and the Methodology of Paul Samuelson", *American Economic Review*, Vol. 63, June 1973.

Yayınlanmış Röportajları

Bu başlık altında M. Friedman ile yapılmış ve yayınlanmış röportajlara yer verilmiştir.

(1) Doherty, Brian. 1995. Best of Both Worlds: An Interview with Milton Friedman. *Reason*, 27 (June): 32-38.

(2) Friedman, Milton. 1973. Interview: Facing Inflation. *Challenge*, 16 (Nov-Dec): 29-37.

(3) ———. 1974. An Interview with Milton Friedman. *Reason*, 6 (Dec): 4-14.

- (4) ———. 1977. Reason Interview: Milton Friedman. *Reason*, 9 (Aug): 24-29.
- (5) ———. 2001. Friedman on Friedman. *Rivista di storia economica*, 17: 127-30.
- (6) Gillespie, Nick. 2005. The Father of Modern School Reform. *Reason*, 37 (Dec): 44-47.
- (7) Hammond, J. Daniel. 1992. An Interview with Milton Friedman on Methodology. *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, 10: 91-118.
- (8) Heertje, Arnold. 1984. An Interview with Milton Friedman. In *The USA in the World Economy*, pp. 40-46. San Francisco: Freeman, Cooper and Co.
- (9) Johnson, Willa. 1989. Freedom and Philanthropy: An Interview with Milton Friedman. *Business and Society Review*, No. 71 (Fall): 11-18.
- (10) Kane, Pearl R. 2003. Choice and Freedom. *Education Next*, 3 (Winter): 57-59.
- (11) Levy, David. 1992. Interview with Milton Friedman. *The Region (Federal Reserve Bank of Minneapolis)*, 6 (June): 6-13.
- (12) McClaughry, John. 1972. Milton Friedman Responds. *Business and Society Review*, No. 1 (Spring): 5-16. Reprinted in A-23.
- (13) Norman, Geoffrey. 1973. Playboy Interview: Milton Friedman. *Playboy*, 28 (Feb): 51-68, 74. Reprinted in A-23 and A-28.

- (14) Pringle, Robert. 2002. Interview: Milton Friedman. *Central Banking*, 13 (Aug): 15–23.
- (15) Ragan, Christopher. 1999. Confirmed Convictions: An Interview with Milton Friedman. *World Economic Affairs*, 2 (Winter): 50-56.
- (16) Robinson, Peter. 2006. How to Cure Health Care. *Hoover Digest*, No. 4 (Fall): 66-71.
- (17) Seveik, Miroslav. 1991. A Conversation with Milton Friedman at the Prague School of Economics. *Columbia Journal of World Business*, 26 (Spring): 15- 17.
- (18) Snowden, Brian, Howard R. Vane and Peter Wynarczyk. 1994. Interview: Milton Friedman. In *A Modern Guide to Macroeconomics: An Introduction to Competing Schools of Thought*, pp. 171-78. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- (19) Snowden, Brian and Howard R. Vane. 1997. Modern Macroeconomics and Its Evolution from a Monetarist Perspective: An Interview with Professor Milton Friedman. *Journal of Economic Studies*, 24 (July/August): 191–221.
- (20) Taylor, John B. 2001. An Interview with Milton Friedman. *Macroeconomic Dynamics*, 5 (Feb): 101-31. Reprinted in Paul A. Samuelson and William A. Barnett (eds.), *Inside the Economist’s Mind: Conversations with Eminent Economists* (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007), pp. 110-42 and (slightly abridged) in *Milken Institute Review*, 9 (2) (2007): 65-85.
- (21) Varadarajan, Tunku. 2006. The Romance of Economics. *Hoover Digest*, No. 4 (Fall): 72-80.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (2010). Monetraizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 2, No: 1, ISSN: 1309-8020, online.
- Aktan, C. C. (2019). Serbest Bankacılık Ve Parasal Reform, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No: 333, İstanbul, Sertifika 17188, 34.
- Altınöz, U. (2014). Tüketim Fonksiyonu ve Türkiye İçin Gelir Tüketim Fonksiyonu ve Türkiye İçin Gelir Tüketim İlişkisinin Ampirik Analizi, International Conference On Eurasian Economies.
- Basılğan, M. (2013), İktisat ve Deneysel Yöntem: Deneyle, Tartışmalar ve Gelecek, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No:48. (Mart 2013). ss.61-89.
- Beyer, H. (1995). Selección De Escritos Políticos Y Económicos De Milton Friedman, Estudios Públicos, 60 (primavera 1995).
- Berk, E. (2014). Türkiye’de Para Talebi; Basit ve Divisia Ölçümlerle Ampirik Bir Analiz, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.L. Tezi, İktisat Anabilim Dalı, Aralık.
- Burton, J. (1981). “Positively Milton Friedman.” Twelve Contemporary Economists içinde, Der. J. R. Shackleton ve Gareth Locksley. New York: John Wiley and Sons.
- Brady, G. L. (2010). The Şikago roots of the Virginia School, The Elgar Companion to the Şikago School of Economics, Edited by Ross B. Emmett, Published by Edward Elgar Publishing Limited The Lypiatts 15 Lansdown Road Cheltenham Glos GL50 2JA UK.
- Caldantey, E. P. (2001), Milton Friedman, comercio exterior, enero de 2001, <http://revistas.bancomext.gob.mx/rce/magazines/40/2/RCE.pdf>.
- Cole, J. H. (2007). Milton Friedman, 1912–2006, The Independent Review, v. XII, n. 1, Summer 2007, ISSN 1086–1653, pp. 115–128.
- Cole, J. H. (2007a). Milton Friedman (1912 – 2006), Instituto de Investigaciones Socio Economicas, Documento de Trabajo No. 01/07 Enero 2007.
- De Vroey, M. (2019). Keynes’ten Lucas ve Ötesine Makroiktisat Tarihi, Koç Üniversitesi Yayınları 186, Uçbeyleri, İktisat/İktisat Tarihi, Çev. Elif Nurşen Sinirlioğlu.

- Dornbusch, R. Fischer, S. Startz, R. (2016). *Macroeconomics Twelfth Edition*, Literatür Yayınları: 750, Birinci Basım: Nisan 2016, Çev: Salih Ak, İstanbul, ISBN: 978-975-04-0725-3.
- Ebenstein, L. (2007). *Milton Friedman: A Biography, Philosophy, History, and Methodology of Economics*, New York: Palgrave Macmillan (286 pages).
- Ebenstein, L. (2007a). *Milton Friedman a Biograpy*, Palgrave Macmillan, First published in 2007 by Palgrave Macmillan™ 175 Fifth Avenue, New York, N. Y. 10010 and Houndmills, Basingstoke, Hampshire, England RG21 6XS, ISBN-13: 978-1-4039-7627-7 ISBN-10: 1-4039-7627-9.
- Friedman, M. (1953). “The Methodology of Positive Economics, Part I - The Methodology of Positive Economics” in *Essays in Positive Economics*, pp. 3-43. Şikago: University of Şikago Press.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*, Princeton University Press, ISBN: 0-691-04182-2, URL: <http://www.nber.org/books/frie57-1>.
- Friedman, M. (1959). *The Demand for Money: Some Theoretical and Empirical Result*, Occasional Paper 68, National Bureau Of Economic Research, Inc. Distributed by Columbia University Press: New York and London, ISBN: 0-87014-382-4, <http://www.nber.org/books/frie59-1>.
- Friedman, M. (1968). *The Role of Monetary Policy*, *American Economic Review*, 58, ss. 1-17.
- Friedman, M. (1974). *Schools at Şikago*, The University of Şikago Record.
- Friedman, M. (2004). *Milton Friedman*. In *Lives of the Laureates*, 4th ed., edited by William Breit and Barry T. Hirsch, 65–77. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Gonda, V. (2002). *Milton Friedman, Profiles Of World Economists*, BIATEC, Volume X, 3, https://www.nbs.sk/_img/Documents/BIATEC/BIA03_02/friedman.pdf, E.T. 18.04.2020.
- Hetzel, R. L. (2007). “The Contributions of Milton Friedman to Economics,” *Federal Reserve Bank of Richmond Yayınları*, *Economic Quarterly*, Cilt 93, Sayı 1, Winter, ss. 1–30. http://www.richmondfed.org/publications/research/economic_quarterly/2007/winter/pdf/hetzel.pdf

- Hetzl, R.L. (2007). M.Friedman'ın İktisat Bilimine Katkıları, Federal Reserve Bank of Richmond Yayınları, Economic Quarterly, Cilt 93, Sayı 1, Winter, ss. 1-30. Çev: Ünsal Çetin, Liberal Düşünce, Yıl 17, Sayı 65, 2012, ss. 29-56.
- Hoover, K. D. (2004). "Milton Friedman's stance: the methodology of causal realism", Working Paper, No. 06-6, University of California, Department of Economics, Davis, CA.
- Karagöl, V. (2017). İktisadın Bilimselliği ve Bilim Felsefesi Bağlamında Pozitif Normatif İktisat Ayrımı, İktisat ve Toplum, Cilt: 77.
- Kazgan, G. (2012). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, 18.ci Basım, İstanbul.
- Krugman, P. (2007). Who was Milton Friedman?, The New York Review Books, February 15, <http://www.barrybeck.com/forms/friedman.pdf>.
- Laidler, D. (2005). 2005-11 Milton Friedman and the Evolution of Macroeconomics, RBC Financial Group Economic Policy Research Institute EPRI Working Paper Series, December.
- Leeson, R. and Palm, C. G. (1987). "Quantity Theory of Money" by Milton Friedman, In The New Palgrave: A Dictionary of Economics, edited by John Eatwell, Murray Milgate, and Peter Newman, vol. 4, pp. 3-20. New York: Stockton Press; and London: Macmillan, From The Collected Works of Milton Friedman, compiled and edited by Robert Leeson and Charles G. Palm.
- Lucas, R. E. (1994). Review of Milton Friedman and Anna J. Schwartz's 'A monetary history of the United States, 1867-1960, Journal of Monetary Economics 34, 5- 16.
- Miller, H. L. (1962). On the "Şikago School of Economics." Journal of Political Economy, 70(1), pp. 64-69. doi:10.1086/258588.
- Rothard, M. N. (2002). Milton Friedman Unraveled, Journal of Libertarian Studies Volume 16, no. 4, Fall, pp. 37-54.
- Savaş, V. F. (1997). İktisatın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Kızılay/Ankara.

- Skousen, M. (2003). Modern İktisadın İnşası, Liberte Yayınları 79, Birinci Basım, Çev: Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak, ISBN 975-6877-67-7, Ankara.
- Snowdon, B. and Vane, H. R. (2006). Milton Friedman 1912-2006, World Economics, Vol. 7, No. 4, October–December.
- Sobel, R. (1980). The Wordly Economists, New Yor: Free Press.
- Stiglitz, J. (2012). Eşitsizliğin Bedeli Buğünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?, İletişim Yayınları 2028, Buğünün Kitapları 168, 6.cı Baskı 2018, Çev: Ozan İşler, İstanbul, ISBN-13:978-975-05-1573-6.
- Taylor, J. B. (2001). An Interview With Milton Friedman, Macroeconomic Dynamics, 5, 101–131. Printed in the United States of America, MD Interview.
- Thygesen, N. (1977). The Scientific Contributions of Milton Friedman. The Scandinavian Journal of Economics, 79(1), 56. doi:10.2307/3439568. https://eh.net/book_reviews/a-monetary-history-of-the-united-states-1867 1960/.E.T.04.05.2020 http://www.akademiktisat.net/calisma/iktisat_teorii/monetarizm.htm

IKSAD
Publishing House

ISBN: 978-625-7279-63-5